

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΝΑΣ
(Α.Μ.: 1012201803015)

Θέμα: «Η συμβολή του Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα κατά τα έτη 1940-1945»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2020

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή	7
Α΄ Κεφάλαιο	
Το ιδεολογικό πλαίσιο και η ιστορία του Ερυθρού Σταυρού.....	9
1.1. Ο εθελοντισμός και η ιδεολογία του	9
1.2. Ο εθελοντισμός στην παγκόσμια ελληνική πραγματικότητα.....	12
1.3. Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός και η ιστορία του ελληνικού τμήματος	15
Β΄ Κεφάλαιο	
Η Ελλάδα κατά τα έτη 1940-1945: Η κατοχική Ελλάδα.....	23
2.1. Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος	23
2.2. Η Γερμανική Κατοχή	30
2.3. Η οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας.....	31
2.4. Η Ελληνική Αντίσταση 1941-1944, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο και τα Ελληνικά παραδοσιακά κόμματα.....	37
Γ΄ Κεφάλαιο	
Η ελληνική κοινωνία σε κρίση και η ανάγκη για βοήθεια	48
3.1. Οι κοινωνικές αναταράξεις	48
3.2. Ο επισιτισμός	54
3.3. Ο λιμός	57
Δ΄ Κεφάλαιο	
Η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και η ανθρωπιστική βοήθεια.....	64
4.1. Η Υγειονομική Υπηρεσία και η δράση της πριν την ιταλική επίθεση.....	64
4.2. Τα Στρατιωτικά Νοσοκομεία κατά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο	66
4.3. Ο ναυτικός αποκλεισμός, η πορεία προς την άρση του και η πορεία των πλοίων προς την Ελλάδα.....	71
4.4. Η Σουηδική Αποστολή του Ερυθρού Σταυρού 1942-1945 και η ξένη βοήθεια.....	77
Επίλογος.....	84
Πηγές και Βιβλιογραφία	86

Παράρτημα	95
Περίληψη	131

Πρόλογος

Στο παρόν ερευνητικό εγχείρημα θα αποπειραθεί να εξιχνιαστεί το έργο, η συμβολή του Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα, σε μία ιδιαίτερα δύσκολη και ταραχώδη εποχή, κατά τα έτη 1940-1945.

Η χώρα μας είχε χωριστεί σε τρεις ζώνες κατοχής με το μεγαλύτερο μέρος της να βρίσκεται υπό τον έλεγχο της Ιταλίας, ένα μέρος της Θράκης και της Ανατολικής Μακεδονίας υπό τη Βουλγαρία και τα κύρια στρατηγικά μέρη της, Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Έβρος-Κρήτη υπό τους Γερμανούς.

Μέσα σε λίγους μήνες η Αθήνα θα αποτελέσει το σκηνικό του χειρότερου λιμού που θα γνώριζε η κατεχόμενη Ευρώπη έξω από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα γκέτο.

Στην Ελλάδα οι κατακτητές προσπάθησαν από την πρώτη στιγμή να λεηλατήσουν τους πόρους της όχι μόνο για να καλυφθούν οι ανάγκες των κατοχικών στρατευμάτων, αλλά κυρίως για να ασκήσουν μία έντεχνη τακτική πολεμικής κατάκτησης-κυριαρχίας. Η εν λόγω τακτική επέβαλε την καταβολή τερατωδών «εξόδων κατοχής» στους κατακτητές, την αποδοχή του χωρίς αντίκρισμα χαρτονομίσματος των κατακτητών, του «κατοχικού μάρκου» και της «μεσογειακής δραχμής», τη δέσμευση αποθεμάτων και επιχειρήσεων, και γενικότερα την καταλήστευση που θα οδηγούσε με μαθηματική βεβαιότητα στις ελλείψεις και την πείνα.

Το κράτος και οι μηχανισμοί του κατέρρευσαν ολοκληρωτικά με τη σύμπραξη μίας κυβέρνησης δωσίλογων να συντείνει δραματικά στην εξαθλίωση και την πείνα του ελληνικού πληθυσμού. Η εξάρτηση από τους θαλάσσιους δρόμους στάθηκε μοιραία για τον ανεφοδιασμό, ειδικά της Αθήνας και του Πειραιά, κατά τον πρώτο χειμώνα της Κατοχής, καθώς οι Σύμμαχοι είχαν αποκλείσει από τη θάλασσα την επικράτεια του Άξονα.

Επιπρόσθετα, οι αγρότες, οι οποίοι προπολεμικά παρέδιδαν τη σοδειά τους στο κράτος σε προσυμφωνημένες τιμές μέσω του συστήματος της συγκέντρωσης της παραγωγής, τώρα, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, δεν ήταν κανένας από αυτούς πρόθυμος να παραδώσει τη σοδειά του, φοβούμενος πως θα καταλήξει στις κατοχικές δυνάμεις και μάλιστα έναντι χρηματικού τμήματος, το οποίο θα είχε πλέον μηδαμινή αξία. Επιπλέον έλειπαν τα μεταφορικά μέσα για τη μεταφορά προς τα αστικά κέντρα, τα αυτοκίνητα είχαν επιταχθεί, όπως επίσης και τα καύσιμα. Δεν είναι μάλλον τυχαίο

ότι το αποκορύφωμα των θανάτων στην Αθήνα συνέπιπτε με τη διακοπή των σιδηροδρομικών δρομολογίων για ένα μήνα, το Δεκέμβριο του 1941. Η χώρα μας είχε χάσει τη διοικητική συνοχή της, καθώς είχε κυριευθεί από τους τρεις κατακτητές που τη λεηλατούσαν συνεχώς. Οι εύφορες περιοχές υπό βουλγαρική κατοχή αποκόπηκαν από τον υπόλοιπο κορμό της χώρας, ενώ το λάδι της Κρήτης και της Μυτιλήνης ήταν στα χέρια του γερμανικού στρατού.

Το Μάιο η έλλειψη τροφίμων ήταν πια φανερή στην Αθήνα και μέχρι τον Ιούνιο έφθασε και στις επαρχίες. Τον Ιούλιο του 1941 ο Αμερικανός πρεσβευτής στην Ελλάδα Μακ Βη έκανε λόγο «για πορεία προς την πείνα».

Στο ιδιόχειρο ημερολόγιο του Δ. Βουτυρά διαβάζουμε:

«Μέρες απαίσιες. Άνθρωποι πέφτουν στο δρόμο. Άνθρωποι πεθαίνουν στα σπίτια και μένουν μέρες εκεί. Σα να έπεσε χολέρα, πανούκλα κι όλες οι αρρώστιες που δέρνουν την ανθρωπότητα, να έπεσαν στο μέρος αυτό. Σωρηδόν κατεβαίνει ο λαός των Αθηνών και του Πειραιώς στον Άδη. Γέμισαν τα νεκροταφεία. Δεν μπόρεσαν να τους θάψουν οι νεκροθάφτες. Και σκάβουν λάκκους μεγαλύτερους και τους ρίχνουν μέσα».

Το 50% των θανάτων που καταγράφονται στο Ληξιαρχείο Αθηνών κατά το χρονικό διάστημα της Κατοχής σημειώθηκε κατά τα έτη 1941-1942. Ο λιμός στοίχισε τη ζωή σε 40.000-45.000 ανθρώπους εκείνο το χειμώνα. Βέβαια, ο λιμός δεν περιορίστηκε μόνο το χειμώνα 1941-1942. Αντίθετα, η επισιτιστική κρίση κυριάρχησε στη χώρα καθ' όλη τη διάρκεια της ξενικής κατοχής. Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός σε έκθεσή του μετά την απελευθέρωση της χώρας εκτιμούσε ότι 250.000 άνθρωποι είχαν πεθάνει άμεσα ή έμμεσα από την πείνα.

Ο αγώνας για την επιβίωση λοιπόν θα αποτελέσει έναν από τους κεντρικούς άξονες της δράσης του Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα. Η κατάσταση του λιμού ύστερα από το 1942 θα αντικατασταθεί από μία παρατεταμένη περίοδο μόνιμου και χρόνιου υποσιτισμού στοιχίζοντας τη ζωή σε αναρίθμητους Έλληνες. Η καθημερινή πάλη για την επιβίωση ήταν μία σκληρή πραγματικότητα συνώνυμη με την Κατοχή.

Κατά τη διάρκεια λοιπόν των ετών 1940-1945, με την οικονομική κρίση που προκάλεσε η Κατοχή να μαστίζει τον ελληνικό πληθυσμό, οι περισσότεροι άνθρωποι έμειναν χωρίς δουλειά και εισόδημα, ενώ επιπλέον δεν είχαν καλύτερη τύχη ούτε τα χωριά στην ύπαιθρο για να καταφύγουν σ' αυτά, ώστε να επιβιώσουν. Δοκιμάστηκαν από την πείνα τόσο οι εργαζόμενοι όσο και οι συνταξιούχοι, καθώς το χρήμα είχε χάσει πια την αξία του με αποτέλεσμα να μην μπορούν να τα βγάλουν πέρα ούτε τα εργατικά ούτε τα δημοσιοϋπαλληλικά στρώματα. Το 1944 ο πληθωρισμός έλαβε τρομακτικές

διαστάσεις και η κατάσταση χειροτέρευσε όχι μόνο για τους μισθωτούς αλλά και για τη μεσαία τάξη. Οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι μισθοσυντήρητοι, οι εργάτες, οι τεχνίτες και οι μικροκαταστηματάρχες υπέφεραν, γιατί δεν είχαν άλλους πόρους από το μισθό τους και τις συναλλαγές που έκαναν με τις δραχμές, οι οποίες έχαναν ολοένα την αξία τους εξαιτίας του πληθωρισμού. Οι άνθρωποι αφού ξεπούλησαν ό,τι είχαν και δεν είχαν άρχισαν να πεθαίνουν κατά εκατοντάδες. Μάλιστα, ένα μεγάλο τμήμα της προπολεμικής αστικής τάξης μη δυνάμενο να προσαρμοστεί στις συνθήκες της Κατοχής καταστράφηκε οικονομικά χάνοντας τεράστιες και ανεκτίμητες περιουσίες. Στα θύματα της τραγικής αυτής χρονικής περιόδου προστίθενται και οι τραυματίες και οι νοσούντες του στρατού που πολέμησαν στην Αλβανία. Αφέθηκαν στην τύχη τους και πέθαναν στα νοσοκομεία που νοσηλεύονταν. Την ίδια δυστυχώς τύχη είχαν και οι τρόφιμοι των σανατορίων, των ασύλων και των ψυχιατρείων.

Η πείνα ζωγραφιζόταν ανάγλυφα στα πρόσωπα όλων των Ελλήνων και η θέα των πτωμάτων ήταν πια ένα συνηθισμένο θέαμα! Στο γεγονός αυτό αναφέρεται στο ημερολόγιό του ο Α. Πανσέληνος: «πεθαμένοι μες στο δρόμο και κανείς πια δεν τους πλησίαζε. Κανείς δε νοιάζεται πια!» Και συνεχίζει ο Θεοτοκάς: «Φαίνεται πως συνηθίσαμε και τίποτα πια δεν κάνει εντύπωση σε κανέναν. Μία μεγάλη, ομαδική αναισθησία εμπρός στον ακατάπαυστο κίνδυνο. Αναισθησία, παχυδερμία, ρουτίνα.» Σημαντικά στοιχεία για τους πάσχοντες, τα θύματα της Κατοχής, παρατίθενται και στο ημερολόγιο του Μαυρουδή: «Η πείνα ωθώντας τους ανθρώπους σε ένα ξέφρενο κυνήγι τροφής καταρρέει τους ηθικούς φραγμούς και μεταβάλλει τις ιδέες, τις πεποιθήσεις και τις ιδεολογίες τους. Μία άμεση συνέπεια αυτής της οπισθοδρόμησης είναι η αύξηση της εγκληματικότητας κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Απάτες, κλοπές, διαρρήξεις, εγκλήματα, αυξάνονται με επιταχυνόμενο ρυθμό.»

Στη σύνθεση λοιπόν της παρούσης διπλωματικής εργασίας αποδίδεται το ιστορικό πλαίσιο διαρθρωμένο σε ενότητες και χρονολογικές και ειδολογικές, ως μία διαπλεκόμενη θεματολογία με σταθερό και διηνεκές νήμα την ανθρώπινη κακουχία, τη συλλογική και ατομική, κατά τα δύσκολα, επικά, δραματικά και τραγικά έτη από το 1940-1945. Το πλαίσιο αυτό στηρίζεται σε ουσιαστικά βιβλιογραφικά δεδομένα, δηλαδή σε μία δόκιμη ιστοριογραφία, η οποία ενισχύεται από ένα αρχειακό υλικό προερχόμενο και από τον Διεθνή και από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό με απώτερο στόχο την κυριαρχία της αντικειμενικότητας στην ιστορική πλαισίωση όσον αφορά τη συμβολή του Ερυθρού Σταυρού στη δοκιμασία του πληθυσμού της Ελλάδας!

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε κατά το διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου και Ιουνίου 2020 στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Ως την ελάχιστη δυνατή μνεία, σ' αυτό το σημείο, οφείλω να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλαν στην εκπόνηση της και ιδιαίτερα τον επιβλέποντα Καθηγητή, κ. Α. Χρήστου, για την πολύτιμη υποστήριξή του, τις παραγωγικές υποδείξεις του και το πολύ καλό κλίμα συνεργασίας που διαμόρφωσε συμβάλλοντας τα μέγιστα για την κατάρτιση της εν λόγω διπλωματικής εργασίας.

Επίσης, θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω και στους συνεπιβλέποντες Καθηγητές, καθώς και στη γραμματέα του τμήματος, Κορέντζελου Ευαγγελία, για την ευγενή καθοδήγηση και υποστήριξη.

Τέλος, ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω εκ καρδίας στους φίλους και ιδίως στο σύζυγό μου, στον συνοδοιπόρο μου, που με υπομονή και κουράγιο μου προσέφεραν την απαραίτητη ηθική συμπαράσταση για την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου εργασίας υπό τη δίνη του πένθους μου για την απώλεια του αγαπημένου μου πατέρα, εις την μνήμην του οποίου αφιερώνω το πόνημά μου!

Εισαγωγή

Η παρούσα ερευνητική, διπλωματική εργασία, θα αποπειραθεί να αναδείξει το συγκλονιστικό έργο του Ερυθρού Σταυρού στην πολύπαθη ελληνική κοινωνία κατά τα έτη 1940-1945. Θα αποτελέσει μία «προσωπογραφία» της πείνας, της καταστροφής, κυρίως του θανάτου, της εξασθένησης των ανθρώπων, της καρτερίας, αλλά και των αντιστάσεων.

Αν και κρίνεται δύσστοκο ένα ιστορικό πόνημα να εμφιλοχωρήσει στο πλήθος και στο εύρος της διάστασης των βασανιστηρίων που βίωσε ο ελληνικός λαός κατά τα δύσκολα αυτά έτη, και αν και δεν θεωρείται δυνατός ακόμα και ο φωτογραφικός φακός να απαθανατίσει το πλήθος των άσχημων περιστάσεων και καταστάσεων της εν λόγω περιόδου, εντούτοις η σύνθεση της παρούσης εργασίας θα προσπαθήσει απεγκλωβισμένη από τη στείρα, συστηματική και αποκλειστική παρουσίαση πηγών, χρονολογιών, ερευνών, μαρτυριών, φωτογραφιών, να αναδείξει τα πάθη και τα παθήματα των Ελλήνων, έτσι όπως τα έζησε και τα αγκάλιασε με περισσή μέριμνα το έργο του Ερυθρού Σταυρού.

Στηριζόμενοι σε βιβλιογραφικά δεδομένα, σε μία δόκιμη δηλαδή ιστοριογραφία, ενισχυμένη από αρχειακό υλικό, με λιτή και αντικειμενική έκθεση, δεν θα επιδιωχθεί η διερεύνηση των αιτιών που οδήγησαν στα ατομικά και συλλογικά παθήματα, μα θα επιδιωχθεί να διερευνηθεί το πως οι πάσχοντες, τα θύματα, δοκιμάστηκαν από τις συγκεκριμένες ιστορικές καταστάσεις και το πως η αρωγή του Ερυθρού Σταυρού άπλωσε απλόχερα τη χείρα βοήθειας στους δοκιμασμένους και βασανισμένους Έλληνες. Θα παρουσιασθεί ο έκδηλος και συνεχής μίτος της ταλαιπωρίας των σωμάτων και των ψυχών, από τα δεινά της πείνας, του υποσιτισμού, του εγκλεισμού, του εκτοπισμού, των εξορίσεων, των φυλακίσεων.

Σ' αυτή τη θλιβερή εικόνα της ανέχειας και της εξαθλίωσης αντιπαρατίθεται η οργανωμένη πρόνοια που επεχειρήθη από τον Ερυθρό Σταυρό ως έναυσμα για έναν ιστορικό και συνάμα ανθρωπολογικό στοχασμό που υπερβαίνει τον στιγμιαίο χαρακτήρα της σκοπιμοθηρίας της στείρας ανάδειξης του ιστορικού γίνεσθαι, ως μία συστηματική και συνεκτική περιοδολογημένη ιστορική αφήγηση των παθών και των παθημάτων των Ελλήνων τότε.

Το εν λόγω πόνημα θα αποτελέσει μία ιστορία ζώσα, μία ιστοριογραφική δοκιμή της υπαρξιακής δοκιμασίας των Ελλήνων κατά τα έτη 1940 έως 1945. Η έκθεση αυτή της διπλωματικής μας εργασίας διαρθρώνεται σε τέσσερα αριθμημένα κεφάλαια, τα οποία με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε υπό κεφάλαια, υπό ενότητες.

Εν αρχή αποτυπώνεται ο πρόλογος, η σύντομη αναφορά στο αντικείμενο και στο περιεχόμενο της εργασίας, συνοδευόμενος και από τις ευχαριστίες. Εν συνεχεία ακολουθεί η εισαγωγή, στην οποία και παρουσιάζεται αναλυτικά το αντικείμενο, οι στόχοι και η σκοπιμότητα της εργασίας, με μία σύντομη περιγραφή του περιεχομένου κάθε κεφαλαίου ξεχωριστά. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο αντικατοπτρίζεται το ιδεολογικό πλαίσιο και η ιστορία του Ερυθρού Σταυρού. Κυριαρχεί η έκθεση του εθελοντισμού, ως βασικού πυλώνα της ιδεολογίας του Ερυθρού Σταυρού ούτως ώστε να κατανοηθεί με ενάργεια η δράση του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και το πως αυτή συνέβαλε στη διαμόρφωση της ιστορίας του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.

Ακολούθως στο δεύτερο κεφάλαιο προβάλλεται η κατοχική Ελλάδα, η Ελλάδα κατά τα χρόνια 1940-1945 με την ιταλική εισβολή, τη γερμανική κατοχή και με τον εμφύλιο που διέλυσε το έθνος μας και που οδήγησε με μαθηματική δυστυχώς ακρίβεια σε μία πολιτική, οικονομική και κοινωνική αποσύνθεση και εν τέλει κατάρρευση. Έπειτα, στο τρίτο κεφάλαιο θα αναλυθούν οι επιπτώσεις της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής κατάρρευσης, όπως ακριβώς καθρεπτίστηκαν στη ζοφερή πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας κατά τα έτη 1940-1945. Θα εστιάσουμε στο καθοριστικό πλήγμα, στην επίταξη των τροφίμων και των πρώτων υλών από τους κατακτητές και στην απόρροια αυτής της ενέργειας, στην έλλειψη δηλαδή των ειδών πρώτης ανάγκης που με τη σειρά της οδήγησε στο λιμό το χειμώνα του 1941-1942. Μάλιστα, στο τρίτο αυτό κεφάλαιο, τη δίνη αυτής της καταστάσεως του λιμού και της εξαθλιώσεως που βίωσε η ελληνική κοινωνία θα μας βοηθήσει να τη συλλάβουμε ορθότερα η φωτογραφική απεικόνιση της πενταετίας.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο θα καταγραφεί το χρονικό και η πορεία της ανθρωπιστικής βοήθειας του Ερυθρού Σταυρού προς την πολύπαθη Ελλάδα, δηλαδή η μέριμνα προς τις ευάλωτες ομάδες, τους τραυματίες και τους νεκρούς, η δράση της Υγειονομικής Υπηρεσίας και πριν και μετά από την ιταλική επίθεση, καθώς και η δράση των Στρατιωτικών Νοσοκομείων, τα οποία βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή περίθαλψης στερούμενα τον απαραίτητο εξοπλισμό και έχοντας πολλές ελλείψεις. Ακριβώς αυτές τις ελλείψεις σε πρώτες ύλες, τρόφιμα και φάρμακα καλείται να τις καλύψει η δράση τόσο του Σουηδικού όσο και του Ελβετικού Ερυθρού Σταυρού υπό την αιγίδα του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Στο τελευταίο μέρος της εργασίας θα ακολουθήσει ο επίλογος με τη διατύπωση και παράθεση των συμπερασμάτων και η αναλυτική παράθεση της βιβλιογραφίας.

Α' Κεφάλαιο

Το ιδεολογικό πλαίσιο και η ιστορία του Ερυθρού Σταυρού

1.1. Ο εθελοντισμός και η ιδεολογία του

Οι απαρχές του εθελοντισμού εντοπίζονται να είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την ιστορία και τη διαχρονική εξέλιξη της κοινωνίας. Τα μέλη της εκάστοτε κοινωνίας φαίνεται να ενεργούν μέσα από την εθελοντική δράση, η οποία βρίσκεται άρρηκτα συνδεδεμένη με τη κοινωνική δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα. Δεν υπάρχουν αυστηροί ορισμοί του εθελοντισμού, πλαίσια ή όρια. Αποτυπώνεται ως ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο αλλάζει και παίρνει διάφορες διαστάσεις και τύπους. Κοινό σημείο αναφοράς είναι οι αρχές και οι αξίες που εκφράζονται μέσα από δράσεις ανιδιοτελούς κοινωνικού έργου, αλλά περισσότερο αφορά μια στάση ζωής, με ιδιαίτερες αξίες. Η ιδέα του ενεργού πολίτη και η κοινωνική συμμετοχή καθορίζει τις μορφές του εθελοντισμού, οι οποίες βέβαια εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον, την ιστορία, τη θρησκεία και την κουλτούρα ενός έθνους¹.

Η εθελοντική δράση αποτελεί μια κοινή εμπειρία για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Ωστόσο από τον ένα λαό στον άλλο μπορεί να διαφέρει, καθώς εκείνο που μια κοινωνία αντιλαμβάνεται ως εθελοντισμό μια άλλη μπορεί να το αντιμετωπίζει ως άμισθη εργασία. Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθεί, πως απόδειξη της καθολικής αναγνώρισης και της αναγκαιότητας του εθελοντισμού είναι το ότι ως όρος υπάρχει σε πολλές γλώσσες του κόσμου. Στη Νότια Ασία αποδίδεται με τον όρο *shramadana*, στην Ανατολική Αφρική με την λέξη *harambee*, στη Νότια Αφρική ως *mmgu* και στη Λατινική Αμερική διαδίδεται ως *altaawun* και *waltawasul*. Αυτή η παγκοσμιότητα του όρου στηρίζεται σε κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία μπορεί να θεωρηθούν, ότι αποτελούν το λειτουργικό πυρήνα του Εθελοντισμού, διαχωρίζοντας τον από άλλες μορφές της ανθρώπινης δράσης, και σύμφωνα με τα οποία τον ορίζει και ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών².

Το πρώτο αναγνωριστικό χαρακτηριστικό του εθελοντισμού είναι η απουσία οικονομικού οφέλους. Αν και μπορεί να υπάρξει οικονομική ενίσχυση των εθελοντών

¹ Π. Φουρνογεράκης, «Η Φλόγα του εθελοντισμού στην καρδιά της νεοπλασίας», Απρίλιος 2008, προσβάσιμο στο: <http://parathemata.blogspot.com/2008/Q6/bloa-post.html>, ανακτήθηκε στις 26.01.2020

² Χ. Βάγια, *Οι Ελληνικές Εθελοντικές Οργανώσεις Πρόνοιας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Επαρχιακό Συμβούλιο Ευημερίας Λεμεσού, Κύπρος 2001

ως προς τα έξοδα με σκοπό να μη ζημιωθούν οικονομικά, δεν μπορεί να υπάρξει κερδοφόρα εθελοντική εργασία. Πιο συγκεκριμένα και σύμφωνα με τον ορισμό, η δράση οφείλει να γίνεται υπέρ ενός μη κερδοσκοπικού σκοπού, ο οποίος αναλαμβάνεται κυρίως από έναν Μη Κυβερνητικό Οργανισμό, και δεν σχετίζεται άμεσα με κάποιο υλικό ή οικονομικό όφελος. Μάλιστα σε καμία περίπτωση δεν πρέπει η εθελοντική δραστηριότητα να αντικαθιστά ή να καλύπτει την έμμισθη εργασία³.

Δεύτερο γνώρισμα αποτελεί η ελευθερία που αποδίδεται στον εθελοντή, η ελεύθερη βούληση και η ελευθερία των δράσεων. Ωστόσο, στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε, πως συχνά η απόφαση του εθελοντισμού είναι επηρεασμένη από το κοινωνικό ή ακόμα και από το οικογενειακό περιβάλλον. Βέβαια, σε κάθε περίπτωση ο εθελοντής πρέπει να είναι σε θέση να επιλέξει εάν επιθυμεί να προσφέρει εθελοντικά ή μη⁴. Όπως διατυπώνεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (European Youth Forum 2013) η έννοια του εθελοντισμού περιλαμβάνει μέσα της την ελεύθερη βούληση εκείνου που αναλαμβάνει μια εθελοντική δραστηριότητα και προϋποθέτει τη δέσμευση χρόνου και ενέργειας για δράσεις που ωφελούν τους άλλους και την κοινωνία. Άξιο αναφοράς είναι το πως περιγράφει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τα οφέλη του: «ο Εθελοντισμός μεταφράζει σε δράση τις θεμελιώδεις αρχές της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της ενσωμάτωσης και της ιδιότητας του πολίτη, στις οποίες στηρίζεται η Ευρώπη»⁵.

Τρίτο χαρακτηριστικό της εθελοντικής δράσης αποτελεί το κοινωνικό όφελος που απορρέει απ' αυτήν. Για να χαρακτηριστεί μια δράση εθελοντική οφείλει να έχει ως στόχο την ενίσχυση του κοινωνικού συνόλου. Ο όρος επομένως του εθελοντισμού, μπορεί να διατυπωθεί ως «η οργανωμένη προσφορά υπηρεσιών στο κοινό σύνολο χωρίς την απαίτηση ανταλλάγματος». Ο εθελοντισμός αποτελεί μια καλή τακτική καλής διακυβέρνησης και ανάπτυξης αλλά ταυτοχρόνως είναι μια διαδικασία δράσης και ανάδρασης μέσα από την οποία οι άνθρωποι εκφράζουν τις υποχρεώσεις τους ως πολίτες, με στόχο τη δημιουργία και διατήρηση της σταθερής και συγκροτημένης κοινωνίας⁶. Μέσα από τον εθελοντισμό τα άτομα μαθαίνουν να προσφέρουν και την ίδια στιγμή ενσωματώνονται και ενσωματώνουν στην κοινωνία άτομα που είναι περιθωριοποιημένα. Τα οφέλη του εθελοντισμού είναι διπλά. Ο εθελοντής εξελίσσεται

³ Χ. Ανθόπουλος, *Εθελοντισμός: αλληλεγγύη και Δημοκρατία*, Αθήνα 2000, σ.23

⁴ Μ. Μάγκου, *Διδάσκοντας τον εθελοντισμό*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 2012, σ. 17-19

⁵ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, *Μελέτη για τη διερεύνηση και αποτίμηση της τρέχουσας κατάστασης του Εθελοντισμού στην Ελλάδα*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, α: 10, Αθήνα 2012

⁶ Λ. Αποστολίδης, *Το εθελοντικό κίνημα στη Ελλάδα και η Κοινωνία των Πολιτών*, Αθήνα 2002, σ. 17-20

προσωπικά, αλλά την ίδια ώρα ωφελεί το κοινωνικό σύνολο και δημιουργεί ή ενδυναμώνει τους κοινωνικούς δεσμούς και θεσμούς. Σκοπός πάντοτε είναι η ενίσχυση και η στήριξη των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων και τάξεων και ειδικότερα σε περιόδους κρίσης, όπως παραδείγματος χάριν σε κάποια μαζική καταστροφή ή σε κάποιο ακραίο φυσικό φαινόμενο. Αυτό όμως δεν είναι ο αυτοσκοπός, για να επιβεβαιώσουμε τον ορισμό του εθελοντισμού⁷.

Στις δράσεις του εθελοντισμού περιλαμβάνονται⁸:

- α) η Αλληλοβοήθεια
- β) η Βοήθεια προς τρίτους (μέσω Κρατικών ή μη Κρατικών Φορέων)
- γ) η Περιβαλλοντική Προστασία
- δ) η Ευαισθητοποίηση – Εκπαίδευση
- ε) η Πολιτική Συμμετοχή.

Συνοψίζοντας λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο εθελοντισμός ως ιδεολογία βασίζεται στο τρίπτυχο μίας προσφοράς σε ένα σκοπό, χωρίς εξαναγκασμό, για επίτευξη με βούληση και γνώση του στόχου. Όπως σωστά όρισε ο Βουτσάκης, ως εθελοντισμό ορίζουμε «...τη δραστηριότητα που αναπτύσσεται κατά τρόπο αυθόρμητο για σκοπούς αλτρουιστικούς από πολίτες, ατομικά ή διαμέσου οργανωμένων ή άτυπων σχημάτων στα οποία ανήκουν, προς το συμφέρον της κοινωνικής κατηγορίας της οποίας είναι μέλη ή τρίτων προσώπων ή της τοπικής, κρατικής ή διεθνούς κοινότητας - σε κάθε περίπτωση μάλιστα χωρίς σκοπό άμεσου ατομικού κέρδους»⁹.

Η ιδέα του εθελοντισμού προωθείται μέσα από διάφορους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Στο επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν κυρίως ευρωπαϊκά δεδομένα, ώστε να κατανοήσουμε το πόσο οι πολίτες δεσμεύονται με εθελοντικές δράσεις. Όπως επισημαίνουν στην έρευνα τους οι Angermann and Sittermann το πρώτο στοιχείο που προκύπτει από τις καταγραφές είναι πως δεν υπάρχει κοινή ατζέντα και πολιτικές -σε εθνικό επίπεδο- για την προώθηση του εθελοντισμού, με αποτέλεσμα να παρατηρούμε ένα κατακερματισμένο δημόσιο λόγο σχετικά με το εθελοντικό κίνημα. Ένα επιπλέον στοιχείο που εντοπίστηκε, είναι η έλλειψη ενός ενιαίου τρόπου καταγραφής, προσέγγισης και εννοιολόγησης του όρου.

⁷ Π. Ζουλούμης, «Τι είναι εθελοντισμός;», προσβάσιμο στο www.acrobase.gr/showthread.php?t=46778, ανακτήθηκε στις 10.2.2020

⁸ D Bilis, *Theory of the Voluntary Sector: Implications for Policy and Practice*, LSE Center for Voluntary Organization, UK 1989, σ. 123

⁹ Β. Βουτσάκης, «Εθελοντές και Κράτος: Σειρήνες της Σύμφυσης», στο: Α.Δ. Σωτηρόπουλος, *Η άγνωστη κοινωνία πολιτών*, Αθήνα 2004, σ. 37

Βέβαια, η απουσία ενός κοινού ορισμού οδηγεί μάλλον αναπόφευκτα και νομοτελειακά σε πιθανές ανακρίβειες και παρανοήσεις.

1.2. Ο εθελοντισμός στην παγκόσμια και ελληνική πραγματικότητα

Προσεγγίζοντας τον εθελοντισμό σε παγκόσμια κλίμακα μέσα από μελέτες και καταγραφές της δεκαετίας του 2000 είμαστε σε θέση να επιβεβαιώσουμε πως υπήρξε αύξησή του, αν και όπως είδαμε υπήρξε και έλλειψη μιας ενιαίας παγκόσμιας πολιτικής ή οργανωτικής δομής για εθελοντικές δράσεις. Εστιάζοντας στην Ευρώπη και σύμφωνα με την έρευνα «Volunteering in the European Union» (GHK 2010), στην Ευρώπη έχουν δημιουργηθεί τέσσερις μεγάλες κατηγορίες εθελοντικής παράδοσης και συμμετοχής. Σε κάθε κατηγορία εντάσσονται διαφορετικά κράτη μέλη: στην πρώτη κατηγορία έχουμε χώρες με υψηλά ποσοστά εθελοντισμού, που φθάνει το ποσοστό άνω του 40%, όπως είναι η Ολλανδία, η Αυστρία, η Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Στη δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται κράτη με ποσοστά μεταξύ 30-39% και εδώ συναντάμε τη Φινλανδία, το Λουξεμβούργο, τη Δανία και τη Γερμανία. Στην αμέσως επόμενη ομάδα συναντάμε χώρες όπως είναι η Γαλλία, η Εσθονία και η Λετονία με μέτρια ποσοστά μεταξύ 20-29%. Στην τελευταία κατηγορία συναντάμε τις χώρες με τα χαμηλά ποσοστά εθελοντισμού της τάξεως 10-19%. Στα χαμηλότερα ποσοστά βρίσκονται οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες όπως είναι η Ιρλανδία, η Μάλτα, το Βέλγιο, Η Ισπανία, η Πολωνία, η Πορτογαλία, η Σλοβακία και η Σλοβενία. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί πως στα χαμηλότερα ποσοστά, κάτω του 10%, βρίσκουμε χώρες όπως είναι η Ελλάδα, η Βουλγαρία, η Λιθουανία και η Ιταλία¹⁰.

Αναλύοντας τα παραπάνω στατιστικά μπορούμε να διαμορφώσουμε μια σαφή εικόνα σχετικά με τη κατηγοριοποίηση και να προβούμε στη διατύπωση των παρακάτω συμπερασμάτων, ότι οι χώρες με υψηλό βιοτικό-οικονομικό επίπεδο έχουν διαμορφώσει μια υψηλή νοοτροπία εθελοντισμού, ενώ στις περισσότερες μεσογειακές χώρες εμφανίζονται χαμηλά ποσοστά εθελοντισμού λόγω ίσως και του ότι η οικογένεια και οι συγγενικοί δεσμοί αντικαθιστούν συχνά τις εθελοντικές δραστηριότητες. Ίδια εικόνα συναντάμε και στα περισσότερα κράτη του πρώην ανατολικού μπλοκ για ιστορικούς και κοινωνικούς λόγους. Θα μπορούσαμε βέβαια να πούμε, πως τα ποσοστά του εθελοντισμού αλλάζουν ανάλογα με την κοινωνία και την κρίση την οποία μπορεί

¹⁰ Ευρωβαρόμετρο, *European Parliament Special Eurobarometer 75.2: Voluntary Work: 10*, 2011 προσβάσιμο στο <http://www.neagenia.gr/appdata/documents/%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%>, ανακτήθηκε στις 11.02.2020.

να έχει κληθεί να αντιμετωπίσει, καθώς αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός πως για το 88% των Ευρωπαίων είναι θετικό να σχηματίζονται ομάδες κρούσης για την αντιμετώπιση εκτάκτων κινδύνων¹¹.

Αν ωστόσο αναζητήσουμε μια πρώιμη μορφή εθελοντισμού στον Ελλαδικό χώρο, αξίζει να μεταβούμε στην αρχαία Ελλάδα και στις αμφικτιονίες. Οι αμφικτιονίες που είχαν οικειοθελή χαρακτήρα αποτέλεσαν μια πρώτη προσπάθεια ρύθμισης των σχέσεων των λαών. Τη θέση των αμφικτιονιών αντικαθιστά στη συνέχεια η ενασχόληση με τα κοινά. Οι Έλληνες συμμετέχοντας σε διοργανώσεις δημιουργούσαν θρησκευτικούς και πολιτικούς δεσμούς με σκοπό την ενίσχυση των αδυνάμων. Χαρακτηριστική απόδειξη των προαναφερθέντων αποτελεί το ότι ο Ιπποκράτης αναφέρει, ότι τα κρατικά νοσηλευτικά ιδρύματα στηρίζονταν σε μεγάλο βαθμό στην πρωτοβουλία των πολιτών, οι οποίοι προσέφεραν χρήματα και υλικά τακτικά και κυρίως στις εορτές. Αλλά και ο Μέγας Βασίλειος ίδρυσε με προσωπικά έξοδα τη Βασιλειάδα, ένα κέντρο κοινωνικής προστασίας, μια οργάνωση με οικειοθελή χαρακτήρα, της οποίας η λειτουργία βασίστηκε αποκλειστικά σε ατομικές δωρεές και εθελοντική εργασία. Η κοινωνική προστασία κατείχε σημαντικό ρόλο και όπως βλέπουμε και αργότερα κατά την περίοδο του Βυζαντίου, η οποία και κοινωνική προστασία προωθούνταν μέσα από κρατικούς αλλά και εκκλησιαστικούς φορείς¹².

Η εθελοντική εργασία παρέχονταν κυρίως από τις γυναίκες, αν και η οικογένεια ως σύνολο διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο ως ένα δίκτυο παροχής κοινωνικής προστασίας. Για αυτό το λόγο και ο εθελοντισμός συνεχίζει να είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής πραγματικότητας αν και κατά τη περίοδο της Τουρκοκρατίας έως και το 1914 έχουμε περιορισμένες αναφορές. Κατά την Επανάσταση του 1821, κατά την οποία μεγάλο μέρος του πληθυσμού βρισκόταν σε άθλια κατάσταση, οι εθελοντικές δράσεις αυξήθηκαν με τη συνεισφορά της εκκλησίας και γενικά των δωρητών, όπως ήταν για παράδειγμα οι εύποροι πολίτες του εξωτερικού. Η προσπάθεια του νεοελληνικού κράτους για σταθεροποίηση οδήγησε στην ανάπτυξη της φιλανθρωπίας, ως μίας νέας μορφής κοινωνικής αλλά και ταξικής παρέμβασης. Μάλιστα το 1854 με το ξέσπασμα της επιδημίας της χολέρας δημιουργήθηκαν σύλλογοι με εθελοντικό χαρακτήρα και με σημαντική κοινωνική δράση, οι οποίοι στη συνέχεια ίδρυσαν τα πτωχοκομεία, τα ορφανοτροφεία και τις επαγγελματικές σχολές,

¹¹ Ευρωβαρόμετρο, ό. π. 2011:14

¹² Π. Πολυζωίδης, *Κοινωνική φροντίδα στην Ελλάδα: ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων*, Θράκη 2004, σ. 159

με στόχο την κοινωνική προστασία και ενίσχυση. Αξίζει βέβαια να αναφερθεί, πως η εθελοντική προσφορά ωστόσο προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα είχε και αντιστασιακό, απελευθερωτικό χαρακτήρα. Διάφορες οργανώσεις ιδρύονται, όπως είναι η Φιλόπτωχος, το Πατριωτικό Ίδρυμα Κοινωνικής Πρόνοιας και Αντίληψης (ΠΙΚΠΑ), η πρώτη ομάδα Ελληνικού Οδηγισμού. Σταδιακά βλέπουμε την ανάγκη των πολιτών, μέσα από οικειοθελή ενασχόληση, για υποστήριξη, ανάπτυξη και εξέλιξη¹³.

Βέβαια κατά την περίοδο του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, της Κατοχής της Ελλάδας, ο εθελοντισμός εγκαταλείπεται από τους πολίτες και προωθείται μέσα κυρίως από την εκκλησία. Με την λήξη του πολέμου ο εθελοντισμός ελέγχεται από το κράτος και παράλληλα δημιουργούνται οργανώσεις με πολιτικό ή ιδεολογικό προσανατολισμό. Ωστόσο, μετά την μεταπολίτευση, κατά τις δεκαετίες του 80 και του 90, και πιο συγκεκριμένα από την δεκαετία του 1980 και έπειτα, εντοπίζεται μια έντονη διαμόρφωση της έννοιας του ενεργού πολίτη και επιπρόσθετα εμφανίζονται οι πρώτες πρωτοβουλίες του κράτους να προσεγγίσει και να προσεταιριστεί τον εθελοντικό τομέα. Η συνεργασία κράτους και εθελοντικών οργανώσεων φαίνεται να πραγματοποιήθηκε κατά το 1989¹⁴.

Μάλιστα, όπως φαίνεται στη μελέτη «Ελληνικές Εθελοντικές Οργανώσεις», που πραγματοποιήθηκε το 1996, υπό την επίβλεψη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο πλαίσιο του ερευνητικού 19 προγράμματος «VOLMED» για τον εθελοντισμό στις Μεσογειακές χώρες, ο συνολικός αριθμός των εθελοντικών οργανισμών στην Ελλάδα έως και το 1996 έφτανε τους 1200. Μετά το 1980 ιδρύθηκε το 60,3% του συνόλου. Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο 1991-1996 ιδρύθηκαν πάνω από το ¼ του συνόλου των εθελοντικών οργανισμών. Οι τομείς δραστηριοποίησης ήταν σε γενικές γραμμές οι φιλανθρωπικές δραστηριότητες (65%), οι πολιτιστικές δραστηριότητες (28%) και τέλος η προστασία του περιβάλλοντος και οι οικολογικοί οργανισμοί (27,5%). Η σύγχρονη μορφή του εθελοντισμού ανθίζει στην Ελλάδα κατά το 2000-2011, περίοδος κατά την οποία και παρατηρείται σαφή αύξηση της εθελοντικής δράσης ιδιαίτερα κατά την περίοδο των Ολυμπιακών και Παραολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας το 2004. Σύμφωνα με στοιχεία του ημερήσιου τύπου, έπειτα από ποσοτική έρευνα που έλαβε χώρα το 2000, ο αριθμός των ΜΚΟ στην Ελλάδα υπολογίστηκε ότι ανερχόταν στις 3.000. Αν λάβουμε υπόψιν μας πως το 2008 καταγράφηκαν από την Εθνική Υπηρεσία

¹³ Π. Πολυζωίδης, *Εθελοντισμός Στην Κοινωνική Προστασία*, Αθήνα 2006, σ.107-116

¹⁴ Η. Μοσκόφ, *Πολιτική Κουλτούρα και Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα την εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα 2004, σ. 64

Εθελοντισμού τέσσερις χιλιάδες οργανισμοί, είναι φανερό πως υπήρξε αυξητική η πορεία του ελληνικού εθελοντισμού¹⁵.

Το γεγονός των Ολυμπιακών Αγώνων είχε μάλιστα ως απότοκο μια Ελλάδα, η οποία ήρθε αντιμέτωπη με την οικονομική κρίση. Μέσα από τις δυσκολίες της οικονομικής κρίσης ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού έγινε πιο ευαίσθητο και πρόθυμο να ενισχύσει τις πιο αδύναμες ομάδες. Ενδεικτικά να αναφέρουμε πως την περίοδο 1997-1999 ο συνολικός αριθμός των εθελοντικών οργανώσεων ανήλθε σε 2.400 και ο αριθμός των εγγεγραμμένων μελών τους ήταν 198.851 άτομα, ενώ το 2002 σε σχετική έρευνα, που όμως περιορίστηκε μόνο στην Αθήνα, μόλις το 26,3% συμμετείχε σε εθελοντικούς οργανισμούς. Σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία από το «Έργο Πολιτών» πριν καταργηθεί το 2011, η Ελλάδα αριθμούσε 6.700 εθελοντικούς οργανισμούς, ενώ για την ίδια περίοδο το ποσοστό των εθελοντών επί του συνολικού πληθυσμού ήταν κάτω του 10% και πιο συγκεκριμένα 30.000 με 32.000 άνθρωποι ασχολούνταν εθελοντικά κάπου, με ανοδικές τάσεις, αν και είναι δύσκολη η μέτρηση των εθελοντών και της εθελοντικής δραστηριότητας, εξαιτίας της έλλειψης εννοιολογικού πλαισίου. Επίσης ένα 94% των πολιτών αναφέρουν πως η εθελοντική δράση συχνά καλύπτεται από τον περίγυρο τους, καθώς ζητούν βοήθεια από κάποιο συγγενή, φίλο ή γείτονα. Σε αυτό το σημείο άξιο παράθεσης είναι το ότι συχνά η ανιδιοτελής προσφορά των άλλων καλείται να αντικαταστήσει τα κενά του κράτους και τις ελλείψεις της κοινωνίας. Θα μπορούσαμε να πούμε πως αυτή η παραδοχή φανερώνει και το λόγο που ο εθελοντισμός ενισχύεται σε περιόδους κρίσης. Όταν το κράτος ή η κοινωνία νοσεί, είναι η σειρά των εθελοντών να λάβουν δράση¹⁶.

1.3. Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός και η ιστορία του Ελληνικού τμήματος

Στα πλαίσια της εθελοντικής παγκόσμιας δράσης αναπτύσσεται η οργάνωση του Ερυθρού Σταυρού. Ο Ερυθρός Σταυρός αποτελεί ένα διεθνή οργανισμό ανθρωπιστικού χαρακτήρα, του οποίου λόγος σύστασης και σκοπός είναι η προσφορά βοήθειας, σε ευάλωτες ομάδες, οι οποίες πλήττονται σε περιόδους κρίσης. Πιο συγκεκριμένα η δράση του συνίσταται στο να βοηθά τα θύματα των πολέμων. Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός αποτελεί μια από τις πρώτες μη κυβερνητικές οργανώσεις

¹⁵ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, *Μελέτη για τη διερεύνηση και αποτύπωση της τρέχουσας κατάστασης του Εθελοντισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα x.x., σ. 22,40,48

¹⁶ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, *ό. π.*, σ. 33-35.

και η πορεία και η ύπαρξη του είναι διαχρονική, καθώς αποτελεί ως τις μέρες μας τη μεγαλύτερη και πιο σημαντική οργάνωση με δράσεις σε όλο το πλανήτη. Οι δράσεις του περιλαμβάνουν την περίθαλψη και φροντίδα των τραυματιών, καθώς και την προστασία των αιχμαλώτων πολέμου. Ωστόσο, η δράση του δεν περιορίζεται μόνο σε περιόδους πολέμου, καθώς σε καιρό ειρήνης φροντίζει για την αντιμετώπιση καταστροφών, όπως είναι των φυσικών, και ασχολείται με ιδιαίτερο ζήλο με τα ζητήματα των προσφύγων¹⁷.

Το γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την επίσημη ίδρυση του Ερυθρού Σταυρού ήταν η μάχη του Σολφερίνο την εικοστή τετάρτη Ιουνίου του 1859. Κατά την μάχη αυτήν, η οποία έλαβε χώρα στην ιταλική πόλη του Σολφερίνο, οι Γάλλοι νίκησαν τους Αυστριακούς μετά από ολόημερη μάχη. Ο Ελβετικής καταγωγής επιχειρηματίας Ζαν Ανρί Ντυνάν, ήταν αυτόπτης μάρτυρας των πολεμικών γεγονότων και βλέποντας τους τραυματισμένους στρατιώτες θέλησε να οργανώσει ένα δίκτυο βοήθειας και περίθαλψης ζητώντας βέβαια και τη συνδρομή των γηγενών εθελοντών. Έτσι, μετά απ' αυτή τη δράση και την εμπειρία της μάχης, ο Ντυνάν επέστρεψε στη Γενεύη και ασχολήθηκε με τη συγγραφή ενός βιβλίου, στο οποίο απέδωσε τον τίτλο «Αναμνήσεις από το Σολφερίνο». Στο παραπάνω βιβλίο ο Ζαν Ανρί αναπτύσσει ιδέες για την ανάπτυξη και τη χρησιμότητα της εθελοντικής βοήθειας κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η ιδέα του μάλιστα ακολουθείται από μια πρόταση για τους τραυματίες, ώστε να θεωρούνται ουδέτεροι στο πεδίο της μάχης, για να είναι δυνατή η φροντίδα τους¹⁸.

Τέσσερα χρόνια αργότερα και πιο συγκεκριμένα τον Αύγουστο του 1863, ο Ντυνάν βρίσκεται μεταξύ των πέντε Ελβετών, οι οποίοι θα ιδρύσουν τη Διεθνή Επιτροπή για τη Βοήθεια των Τραυματιών. Οι ιδρυτές αυτής της επιτροπής ήταν εκτός του Ζαν Ανρί, οι Γκιστάβ Μουανιέ, Λουί Απιά, Τεοντόρ Μωνουάρ, Γκιγιόμ Ντυφούρ. Η πρωτοβουλία αυτή θα βρει υποστηρικτές, καθώς στις 29 Οκτωβρίου του ίδιου έτους, ειδικοί από δεκαέξι χώρες βρίσκονται στη Γενεύη και υιοθετούν τις ιδέες του Ντυνάν. Η ιδέα αυτή θα εδραιωθεί έναν χρόνο αργότερα, στις 22 Αυγούστου του 1864, κατά την οποία και χρονική στιγμή με πρωτοβουλία της Ελβετίας διοργανώνεται μια διεθνής διπλωματική διάσκεψη. Στη συνάντηση αυτή υπογράφεται η Σύμβαση της Γενεύης, σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζεται ο ρόλος της Επιτροπής και καθορίζεται η υποχρέωση των εμπόλεμων να προστατεύουν τους τραυματίες και να τους παρέχουν

¹⁷ Ανώνυμο άρθρο, «Το Πορτραίτο ενός διεθνούς κινήματος», στο: *Περιοδικό Ερυθρός Σταυρός και Ερυθρά Ημισέληνος*, Βιβλιοθήκη Ερυθρού Σταυρού Θεσσαλονίκης, σ.3.

¹⁸ Ανώνυμο άρθρο, «Το Πορτραίτο ενός διεθνούς κινήματος», ό. π. ,σ. 4-7.

τις απαραίτητες φροντίδες. Η σύμβαση αυτή θα επεκταθεί αργότερα και θα συμπεριλάβει και τους τραυματίες των συγκρούσεων στη θάλασσα, τους αιχμαλώτους πολέμου και τους άμαχους πληθυσμούς¹⁹.

Σχεδόν μια δεκαετία αργότερα, το 1876, η Διεθνής Επιτροπή για τη Βοήθεια των Τραυματιών μετονομάζεται σε Διεθνή Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού. Ως έμβλημα του Ερυθρού Σταυρού ορίζεται σε λευκό φόντο ο κόκκινος ισοσκελής σταυρός. Το σύμβολο σαφώς είναι επηρεασμένο από την ελβετική σημαία, που απλώς απεικονίζεται με αντεστραμμένα χρώματα. Το έμβλημα ωστόσο διαμορφώθηκε αργότερα, καθώς οι μουσουλμανικές χώρες που εισήλθαν στον Διεθνή Οργανισμό αιτήθηκαν την αλλαγή του εμβλήματος, λόγω του ότι ο σταυρός παρέπεμπε στον Χριστιανισμό. Από τότε έχει καθιερωθεί ως εξής: οι χριστιανικές χώρες χρησιμοποιούν τον Ερυθρό Σταυρό ως έμβλημα της οργάνωσης, ενώ οι μουσουλμανικές χώρες δύνανται να χρησιμοποιούν ως σύμβολο την Ερυθρά Ημισέληνο. Αξίζει μάλιστα να αναφερθεί, πως λόγω του ότι και το Ισραήλ έχει το δικό του έμβλημα, το Ερυθρό Άστρο του Δαβίδ, τα τελευταία χρόνια πραγματοποιείται μια προσπάθεια για υιοθέτηση ενός ουδέτερου εμβλήματος, με πιο πιθανή εκδοχή το έμβλημα του Ερυθρού Κρυστάλλου²⁰.

Φθάνοντας στο Ελληνικό τμήμα του Ερυθρού Σταυρού, πρέπει να αναφέρουμε πως η ίδρυσή του χρονολογείται κατά τις 10 Ιουνίου 1877. Η σύσταση του πραγματοποιείται υπό την προστασία της Βασίλισσας Όλγας, και ως πρώτος πρόεδρος ορίζεται ο νομομαθής Μάρκο Ρενιέρης. Λίγους μήνες αργότερα, στις 6 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός αναγνωρίζει επίσημα την Ελληνική Επιτροπή. Όπως ορίζει το καταστατικό του, οι σκοποί του σε περίοδο πολέμου είναι η θεραπεία και η περίθαλψη των τραυματιών, η μέριμνα για τους αιχμαλώτους και η προστασία των θυμάτων του πολέμου, ενώ επιπρόσθετα σε περίοδο ειρήνης κρίνεται ως αναγκαία η παροχή βοήθειας στους πληγέντες από θεομηνίες και επιδημίες, η παροχή κοινωνικού και φιλανθρωπικού έργου και η προαγωγή της δημόσιας υγείας γενικότερα. Η δράση του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού βέβαια, επεκτείνεται και εκτός των ελληνικών συνόρων, με αποστολές ανθρωπιστικής βοήθειας σε διάφορα μέρη του κόσμου²¹.

¹⁹ Ανώνυμο άρθρο, «Το Πορτραίτο ενός διεθνούς κινήματος», ό. π. ,σ.8-12.

²⁰ Ανώνυμο άρθρο, «Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, Η ιστορία μιας ιδέας», Νοέμβριος 2009, προσβάσιμο στο https://www.samarites.gr/?section=1350&language=e1_GR, ανακτήθηκε στις 14.02.2020

²¹ Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Καταστατικό Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού*, Αθήνα 2018, σ.4-5

Το Ελληνικό τμήμα του Ερυθρού Σταυρού, από τη στιγμή της ιδρύσεως του έως και σήμερα, κατέχει ενεργό ρόλο στην αντιμετώπιση κρίσεων και είναι παρόν μέσα και από το δίκτυο των εθελοντών του προσφέροντας αρωγή με συνέπεια και ανιδιοτέλεια. Κοιτάζοντας χρονολογικά τις δράσεις του Ερυθρού Σταυρού θα λέγαμε πως οι πρώτες δράσεις του, καταγράφονται ένα χρόνο μετά την ίδρυση του, το 1878. Τότε, με αφορμή την εκδήλωση της Κρητικής Επανάσταση και λόγω της παρουσίας των απελευθερωτικών κινημάτων στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, και με σκοπό την περίθαλψη των τραυματιών, συγκροτούνται τα πρώτα Πρόχειρα Νοσοκομεία και στη συνέχεια ο Τομέας Νοσηλευτικής του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού. Τρία χρόνια αργότερα, το 1881 και για την αντιμετώπιση του μεγάλου σεισμού στη Χίο, ο Ερυθρός Σταυρός συγκροτεί ένα κινητό χειρουργείο για τη φροντίδα των τραυματιών και οργανώνει τη διανομή ιματισμού, τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης.

Στην έκβαση του Ελληνοτουρκικού πολέμου, κατά το 1897, η επιτακτική ανάγκη για περίθαλψη του άμαχου πληθυσμού, αλλά και του στρατού, εκπληρώνεται από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό. Κατά τη διάρκεια αλλά και μετά τον πόλεμο, η ελληνική οργάνωση περιθάλπει τους πρόσφυγες και προσφέρει νοσηλευτική επικουρία στον μαχόμενο στρατό και στον άμαχο πληθυσμό ιδρύοντας σε όλη την Ελλάδα, νοσοκομεία που περιοδεύουν. Συνεχίζοντας το πλάνο για ενίσχυση της νοσοκομειακής περίθαλψης, το 1911 ιδρύεται η Πρώτη Πρακτική Σχολή Αδελφών Νοσοκόμων. Η σχολή αυτή ήταν μονοετούς φοίτησης και είχε ως στόχο την κατάρτιση και συνεπώς την ουσιαστική συμβολή του Συλλόγου στην Υγειονομική Υπηρεσία για την περίθαλψη και νοσηλεία των τραυματιών του πολέμου. Έτσι, το 1912-1913 και στη σκιά των Βαλκανικών πολέμων, και με τη βοήθεια εράνων από το εξωτερικό, ιδρύονται νοσοκομειακές μονάδες του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού σε όλη την Ελλάδα για την περίθαλψη των τραυματιών του πολέμου²².

Στη συνέχεια, κατά τη περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και πιο συγκεκριμένα κατά το 1914-1915, έχουμε την ίδρυση της Σχολής Επικούρων Αδελφών Νοσοκόμων. Αυτή η σχολή είναι πλέον διετούς φοίτησης και στην εκπλήρωση της χορηγείται η πρώτη Άδεια Ασκήσεως Επαγγέλματος στην Ελλάδα. Έτσι, με περισσότερα πλέον καταρτισμένα μέλη συγκροτούνται και περισσότερα κινητά νοσοκομεία, καθώς και μόνιμα πια παραρτήματα. Επιπλέον για την αντιμετώπιση των

---

²² Λ. Παναζίδης, *Η ιστορία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού*, Αθήνα 1987, σ. 104-111.

απωλειών του πολέμου έχουμε τη σύσταση της Επιτροπής και του Γραφείου Αιχμαλώτων Πολέμου. Μέσα από τις υπηρεσίες αυτές μπορούσαν να αναζητήσουν τους αιχμαλώτους και τους αγνοούμενους του πολέμου.

Τον Αύγουστο του 1917, και συγκεκριμένα στις έξι του μηνός, που ξεσπά η μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης, οι αρμόδιοι φορείς συνεργάζονται με το τμήμα του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, και συγκεκριμένα με τις εθελόντριες Αδελφές Νοσοκόμες, και προσφέρουν άμεση υγειονομική περίθαλψη και ανθρωπιστική βοήθεια διανέμοντας τρόφιμα και είδη ανάγκης στους πυρόπληκτους. Μερικά χρόνια αργότερα, και συγκεκριμένα κατά τη περίοδο της Μικρασιατικής εκστρατείας 1919-1922 ιδρύονται περισσότερα θεραπευτήρια και ανοίγουν περισσότερα ιατρεία για τη νοσηλεία και τη φροντίδα των τραυματιών του πολέμου και των προσφύγων²³. Μάλιστα το 1922, ιδρύεται και η Κεντρική Ερανική Επιτροπή και διενεργείται ο Α΄ Ετήσιος Πανελλήνιος Έρανος με σκοπό την περαιτέρω ενίσχυση των ευπαθών ομάδων. Η ίδρυση της Σχολής Διπλωματούχων Αδελφών Νοσοκόμων και Επισκεπτριών έρχεται το 1923. Ενώ το 1924 ιδρύεται και η Νεότητα του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού και εκδίδεται το πρώτο έντυπο φυλλάδιό της. Επιπλέον, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός αναλαμβάνει τη λειτουργία του «Ασκληπιείου Βούλας», το οποίο από το 1920 και μέχρι τότε ήταν το Ειδικό Σανατόριο του Πανελληνίου Συνδέσμου κατά της Φυματίωσης. Στη συνέχεια του ίδιου έτους, και λόγω της υπογραφής της συνθήκης της Λωζάνης και της ανταλλαγής πληθυσμού, έχουμε την αποστολή τεσσάρων υγειονομικών αποστολών. Η κάθε αποστολή αναλάμβανε την σύσταση ιατρείων και την περισυλλογή των κάθε εθνικότητας προσφύγων. Κύριες δράσεις ήταν η απολύμανση, ο εμβολιασμός, η αποφθειρίαση, καθώς και η διανομή τροφίμων και ιματισμού²⁴.

Το 1930, έχουμε τα εγκαίνια ενός ακόμα νοσοκομείου, το οποίο χτίστηκε από δωρεές των ευεργετών Εμμανουήλ Μπενάκη και Μαρίνου Κοργιαλένιου. Το Κοργιαλένιο-Μπενάκειο Νοσοκομείο, όπως ονομάστηκε, αποτέλεσε το πιο εξελιγμένο νοσοκομείο της εποχής, με εξοπλισμό που ανταποκρινόταν στις εξελίξεις της επιστήμης και της τεχνολογίας που λάμβαναν χώρα κατά την εποχή εκείνη. Ο πρώτος σταθμός Πρώτων βοηθειών με την ονομασία «Σωτήρ» λειτουργεί από το 1931, ενώ το 1932 λειτουργεί και η πρώτη «Σχολή Εθελοντών Τραυματιοφορέων». Η

²³ Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, «Εκθεσις πεπραγμένων και Λογοδοσίες», στα: *Πρακτικά διοικητικού συμβουλίου (1877-1940)*.

²⁴ Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, «Εκθεσις πεπραγμένων και Λογοδοσίες», ό. π.

σύσταση περισσότερων κέντρων περίθαλψης φάνηκε χρήσιμη, καθώς κατά το σεισμό της Χαλκιδικής, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός βρέθηκε αντιμέτωπος με την πρόκληση να περιθάλψει τους σεισμόπληκτους, τους 25.000 άστεγους και τους τραυματίες του σεισμού στην Ιερισσό²⁵.

Οι δράσεις του ελληνικού τμήματος του Ερυθρού Σταυρού είναι έντονες και κατά το 1940 – 1945, δηλαδή κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της Γερμανικής Κατοχής. Λαμβάνοντας ενεργό ρόλο στην αντιμετώπιση της κρίσης, παρέχει νοσηλευτική φροντίδα, στελεχώνει μέσα από δωρεές νοσοκομειακές μονάδες και σταθμούς πρώτων βοηθειών και στοχεύει ολοένα και πιο εντατικά στην περίθαλψη των τραυματιών. Επιπρόσθετα, διοργανώνει συσσίτια και διανέμει κουβέρτες και είδη υγιεινής στις ευπαθείς ομάδες. Σε μια από τις πιο δύσκολες περιόδους της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, υποκαθιστά στην ουσία το κράτος προσφέροντας υπηρεσίες πρόνοιας και διαθέτοντας τις υποδομές του για τη στήριξη του ελληνικού λαού μέσα στις κακουχίες του πολέμου και της επώδυνης κατοχής²⁶.

Κατά τη δεκαετία 1950-1960 οι δράσεις του είναι περιορισμένες. Ωστόσο, το 1953 συνδράμει στην φροντίδα των πληγέντων μετά από τους σεισμούς των Ιονίων νήσων και βοηθά με τη διανομή υλικού για την κάλυψη των πρώτων αναγκών. Ακόμα, το 1965 ιδρύεται ο Τομέας Κοινωνικής Πρόνοιας του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού με σκοπό την καλύτερη οργάνωση και την πιο αποτελεσματική δράση. Επόμενες δράσεις του είναι η φροντίδα των πολιτών μετά τους σεισμούς στην Κορινθία το 1981 και στην Καλαμάτα το 1986 και στο νομό Ηλείας.

Ακόμα, το 1992 οι εθελοντές του ελληνικού Ερυθρού Σταυρού βοηθούν τους σεισμοπαθείς του Νομού Ηλείας και τους πυρόπληκτους κατοίκους της Σάμου και της Ικαρίας. Δυο χρόνια αργότερα, προσφέρει περίθαλψη και υποστήριξη στους κατοίκους του Νομού Καρδίτσας, του Νομού Τρικάλων, της Ρόδου, της Κάσου και της Καρπάθου, που πλήττονται αυτή τη χρονιά από καταστροφικές πλημμύρες. Το 1993 παρέχεται οργανωμένη βοήθεια και υποστήριξη στους σεισμοπαθείς του Πύργου και το 1994 στους σεισμοπαθείς των νησιών του Αιγαίου. Το 1995 σημαντική είναι η παροχή πρώτων ειδών και βοήθειας των κατοίκων της Κοζάνης και των Γρεβενών. Ο

²⁵ Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Τα πεπραγμένα του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Θεσσαλονίκης κατά το 1937*, Θεσσαλονίκη 1938, σ.11-15 και Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Έκθεσις πεπραγμένων και Λογοδοσίαι: Τμήμα Βοήθειας – Σταθμός Α΄ Βοηθειών Αθηνών – Πεπραγμένα τεσσαρακονταετίας 1931-1971*, Αθήνα 1971.

²⁶ Μ. Γερούλανος, *Η συμβολή των ιατρών εις την παλιγγενεσίαν του Έθνους*, Ακαδημία Αθηνών, 24 Μαρτίου του '40, Λόγος του Προέδρου. βλ. Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών.

Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός και το δίκτυο εθελοντών του έχει καθοριστικής σημασίας συμμετοχή στην ανακούφιση των σεισμοπαθών ή πυρόπληκτων και στο έργο της περίθαλψης και υποστήριξής τους. Απόδειξη αυτού του γεγονότος αποτελεί η δράση του κατά τον καταστροφικό σεισμό του 1999 στην Αθήνα, αλλά και του σεισμού του 2003 στη Λευκάδα²⁷.

Ωστόσο, σημαντική ήταν η δράση του και σε ζητήματα άλλων χωρών. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως το 1991 οργανώνονται στην Καστοριά, τα Ιωάννινα, τη Θεσπρωτία και τη Φλώρινα, υποδομές υποδοχής του μετακινούμενου πληθυσμού από την Αλβανία στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός συντελεί και στην οργάνωση προγραμμάτων Αγωγής Υγείας στα Τίρανα στο πλαίσιο της παροχής βοήθειας Κοινωνικής Πρόνοιας στη γειτονική Αλβανία. Το 1993, με αίσθημα φιλανθρωπίας και αλληλεγγύης, παρέχεται υποστήριξη και ανθρωπιστική βοήθεια στους πληγέντες πληθυσμούς των περιοχών της πρώην Γιουγκοσλαβίας, ανεξάρτητα από την εθνική ή θρησκευτική τους προέλευση. Το 1997 με πρωτοβουλία και χρηματοδότηση του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού οργανώνεται στην Αθήνα, το Πολυδύναμο Κέντρο Κοινωνικής Υποστήριξης και Ένταξης Προσφύγων και το Κέντρο για τη φιλοξενία αιτούντων ασύλου Κούρδων, Ιρακινών και Αφγανών. Μάλιστα, την ίδια εποχή παρέχεται βοήθεια και στη γειτονική Βουλγαρία, η οποία μαστίζεται από κοινωνικοοικονομικές κρίσεις. Παράλληλα, ανθρωπιστική βοήθεια αποστέλλεται και στην Γεωργία, όπως και στην Αρμενία το 1998, και ένα χρόνο αργότερα το 1999, κατά την ανασυγκρότηση του κράτους της Π.Γ.Δ.Μ, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός παρέχει υποστήριξη και βοήθεια στον πληθυσμό προσφέροντας τις υπηρεσίες του σε συνθήκες έλλειψης οργανωμένου κρατικού μηχανισμού²⁸.

Μεγάλης σημασίας είναι οι δράσεις του σε όλη τη δεκαετία του 1990, καθώς και κατά την περίοδο της Βαλκανικής κρίσης, κατά την οποία είναι έτοιμος για να αντιμετωπίσει καταστάσεις έκτακτης ανάγκης. Μάλιστα, κινητοποιείται στο Πόγραδετς της Αλβανίας προσφέροντας ανθρωπιστική βοήθεια στους πρόσφυγες, ενώ προσφέρει και ανθρωπιστική βοήθεια στους σεισμοπαθείς της Τουρκίας. Και την επόμενη δεκαετία, παρέχεται ανθρωπιστική βοήθεια στους ανθρώπους που βρίσκονται σε ανάγκη. Συγκεκριμένα το 2001 αποστέλλεται βοήθεια από την Ελλάδα στο Τατζικιστάν για την αντιμετώπιση των δύσκολων συνθηκών κατά την περίοδο

---

²⁷ Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός 1877-2007, όσο υπάρχουν άνθρωποι*, Αθήνα 2007, σ. 22-25

²⁸ Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *130 Χρόνια Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός*, Αθήνα 2009, σ. 12-15

ξηρασίας, ενώ το 2002 παρέχεται βοήθεια στον πληθυσμό του Αφγανιστάν, καθώς και στους πληθυσμούς της Παλαιστίνης κατά το 2004. Ενεργή παρουσία έχει και στην αντιμετώπιση των απωλειών του πολέμου στο Ιράκ. Επιπλέον, στο πλαίσιο της συμμετοχής του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού στη διεθνή δράση του κινήματος, υποστηρίζονται δομές εκτάκτων αναγκών, όπως για το καταστροφικό τσουνάμι στην Ασία το 2005, όπου συγκεκριμένα αποστέλλεται ιατροφαρμακευτική και ανθρωπιστική βοήθεια στους πληθυσμούς της Ινδονησίας και της Σρι Λάνκα²⁹.

Την ίδια περίοδο, το Ελληνικό τμήμα του Ερυθρού Σταυρού βοηθά στο Πακιστάν τους σεισμοπαθείς και στη Νέα Ορλεάνη τους πληγέντες από τον τυφώνα Κατρίνα, ενώ ασχολείται και με την οργάνωση και πραγματοποίηση προγραμμάτων υποστήριξης και ενημέρωσης σχετικά με το AIDS στην Αφρική και συγκεκριμένα στο Καμερούν και τη Σενεγάλη. Την ίδια χρονιά ενισχύει και τους κατοίκους του Λιβάνου, που πλήττονται από την σύρραξη. Ένα χρόνο αργότερα, βοηθά την κρίση στο Κονγκό και τη Ζιμπάμπουε και το 2007 στέλνει επισιτιστική βοήθεια στο Μαλάουι. Βέβαια, θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε, πως παρά τις εξωτερικές δράσεις του δεν σταματά να αναπτύσσει το δίκτυο περίθαλψης εντός της Ελλάδος. Αναλυτικότερα, κυρώνεται με νόμο το 1993 η σύσταση του Κοινωφελούς Ιδρύματος Ερρίκος Ντυνάν (Κ.Ι.Ε.Ν.) και το 1996 θέτονται σε λειτουργία οι εργασίες ανέγερσης του Νοσοκομείου Ερρίκος Ντυνάν, το οποίο και εγκαινιάζεται το 2000³⁰.

Κλείνοντας οφείλουμε να αναφέρουμε πως η παραπάνω αναφορά των δράσεων του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού δεν μπορεί να παρουσιάσει εκτενώς το μέγεθος των έργων και την πορεία των 130 χρόνων της ιστορίας του, καθώς πέρα από τις καταγεγραμμένες δράσεις υπάρχουν χιλιάδες άλλες δράσεις των εθελοντών του, των εθελοντών της Νοσηλευτικής, της Κοινωνικής Πρόνοιας, των Σαμαρειτών, καθώς και του τμήματος που είναι υπεύθυνο για τον Τομέα των Αναζητήσεων. Βέβαια, κοινός σκοπός είναι να βοηθήσουν ανιδιοτελώς τις ευπαθείς ομάδες και να ενισχύσουν τις κοινωνίες σε περιόδους κρίσης, σε περιόδους δηλαδή που το κράτος αδυνατεί να τις συνδράμει.

---

²⁹ Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός 1877-2007, όσο υπάρχουν άνθρωποι*, Αθήνα 2007, σ.18-20

³⁰ *Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός 1877-2007, όσο υπάρχουν άνθρωποι*, ό. π., σ.25-27

Β' Κεφάλαιο

Η Ελλάδα κατά τα έτη 1940-1945: Η κατοχική Ελλάδα

2.1. Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος

Μια από τις σημαντικότερες περιόδους της Ελληνικής ιστορίας είναι αναμφισβήτητα ο πόλεμος του 1940. Οι Έλληνες πριν το ξέσπασμα του πολέμου με τους Ιταλούς είχαν ήδη υπομείνει μια δύσκολη περίοδο και είχαν κατηγορηθεί για τη σχέση τους με τους Άγγλους και πιο συγκεκριμένα για την πιθανή χρήση της ελληνικής σημαίας και για την ύπαρξη αγγλικών βάσεων στον ελλαδικό χώρο. Ακόμα, οι Ιταλοί που είχαν χαρακτηρίσει τον Νταούτ Χότζα ως εθνομάρτυρα και πατριώτη, κατηγορούσαν τους Έλληνες για τον φόνο του. Επιπλέον, η ελληνική πλευρά αντιμετώπιζε τις συνεχείς προκλήσεις και τις παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου από τα ιταλικά αεροπλάνα, καθώς και τους τορπιλισμούς και τους βομβαρδισμούς των ελληνικών πλοίων³¹.

Βέβαια, το μεγαλύτερο πλήγμα της Ελληνικής πλευράς αποτέλεσε ο τορπιλισμός της «Έλλης» στις 15 Αυγούστου 1940, στο λιμάνι της Τήνου. Η επίθεση αυτή κατά την ημέρα του εορτασμού της Παναγίας, έθιξε ανεπανόρθωτα το θρησκευτικό συναίσθημα του Ελληνικού λαού, ο οποίος πλέον ζητούσε εκδίκηση και δικαίωση. Ωστόσο, ο πόλεμος κηρύχθηκε από τον Μουσολίνι, έπειτα από την συνεδρίαση των Ιταλών αρχηγών, υπουργών, υπαρχηγών, στο Παλάτσο Βενέτσια. Μέρος στη συνεδρίαση αυτή πήραν ο Μουσολίνι, ο υπουργός Εξωτερικών Τσιάνο, ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ενόπλων Δυνάμεων Μπαντόλιο, ο υπαρχηγός του Γενικού Επιτελείου Σοντού, ο τοποτηρητής στην Αλβανία Τζακομόνι, ο υπαρχηγός του στρατού Ροάτα και ο διοικητής των ενόπλων δυνάμεων Βισκόντι Πράσκα³². Αξίζει να σημειωθεί, πως όλοι, εκτός του Μπαντόλιο, πίστευαν, πως ο πόλεμος προς την Ελλάδα θα τους εξασφάλιζε μια σίγουρη νίκη. Ο τοποτηρητής στην Αλβανία επιβεβαίωσε τον Μουσολίνι, πως το ηθικό των Ελλήνων είναι εύθικτο και πως θα έπρεπε να περιμένουν μια μικρή αντίσταση λόγω του τορπιλισμού της «Έλλης». Μάλιστα, οργανώνοντας το σχέδιο τους αναφέρουν, πως έχουν μεριμνήσει για τη συμμετοχή Αλβανών στρατιωτών και επισημαίνουν ότι είχαν οργανώσει συμμορίες που αποτελούνταν από 3.000 περίπου Αλβανούς πλαισιωμένους από Ιταλούς αξιωματικούς και οπλισμένους με ελαφρά

³¹ Π. Τζινιέρης, *Η Φασιστική πρόκληση. Δολοπλοκίες της φασιστικής Ιταλίας και η αμυντική ουδετερότητα της Ελλάδος*, Αθήνα 1975, σ. 198-200

³² Α. Μενδρινός, *Υπουλη εισβολή, Ιστορία*, τχ. 8, Θεσσαλονίκη Οκτώβριος 2009, σ. 33-39

αυτόματα και χειροβομβίδες³³. Τότε φαίνεται να λαμβάνει τον λόγο πάλι ο Μουσολίνι και να λέει: «Μου χρειάζεται έν επεισόδιον εις τα σύνορα διά να ρίψωμεν ολίγην στάχτην εις τα μάτια». Το ηθικό και το σθένος των Ιταλών φαινόταν να έχει φτάσει στα ύψη και η ιταλική αισιοδοξία στηριζόταν σαφώς και στην αριθμητική υπεροχή. Σε αυτό το σημείο πρέπει μάλιστα να αναφερθεί πως η αναλογία την περίοδο εκείνη ήταν 70.000 Ιταλοί στρατιώτες απέναντι σε 30.000 Έλληνες³⁴.

Πριν από την εκδήλωση του πολέμου χαρακτηριστικό είναι το ότι ο Μαλαπάρτε βρέθηκε στην Ελλάδα με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με την κατάσταση της χώρας. Μάλιστα μετά την επιστροφή του στην Ιταλία μετέφερε αισιόδοξα μηνύματα διαδίδοντας πως ο ελληνικός λαός είναι φοβισμένος και αποδυναμωμένος, καθώς ήδη υποφέρει από το δικτατορικό καθεστώς του Μεταξά. Η Ελλάδα βρίσκεται καταπιεσμένη, σε μια περίοδο κρίσης και χωρίς δομές περίθαλψης και δημόσιας υγείας, καθώς και χωρίς οργανωμένο σύστημα παιδείας³⁵. Χαρακτηριστικά αναφέρεται πως η κρίση από την οποία υποφέρει η Ελλάδα οφείλεται, κατά μεγάλο μέρος, στο γεγονός ότι ο λαός δεν έχει ακόμη συνείδηση του δικού του κακού. Δεν αντιλαμβάνεται ακόμη ότι η δυστυχία του, η ηθική και υλική κατάπτωση, μέσα στην οποία ζει, δεν προέρχονται από τον Δία, αλλά από την πολιτική και οικονομική τυραννία, εθνική και ξένη. Σε αυτήν ακριβώς τον έριξαν η μωρία και η απίστευτη διαφθορά της ανώτερης ηγετικής του τάξης...³⁶. Ο Μαλαπάρτε ήταν φανερά ειρωνικός με απαξιωτικό ύφος για το σύνολο του Ελληνικού λαού και φαίνεται μάλιστα πως χλεύαζε τους ευζώνους, αναφέροντας την υποκείμενη –καθ' αυτόν- ήττα τους, *Αγαπητοί εύζωνοι της βασιλικής φρουράς, με εκείνες τις φουστίτσες σας, αν έλθουν οι στρατιώτες μας, τι τσιμπήματα έχετε να αρπάξετε!*³⁷. Μάλιστα, υποτιμούσε και προκαλούσε το σύνολο του Ελληνικού λαού διαδίδοντας πως οι Έλληνες ...έχουν στις φλέβες τους αλβανικό και νορμανδικό αίμα, όπως τουρκικό έχουν και οι μινιάδες κάτοικοι των πόλεων.

Η απάντηση στον Μαλαπάρτε ερχόταν συγκρατημένη μέσα από την ελληνική αρθρογραφία. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Άγγελος Τερζάκης: *Οι πρώτες ημέρες, στα μετόπισθεν, είχανε περάσει μέσα σε περισυλλογή, αλλά δίχως τρομάρα. Τα*

³³ Κ. Καζάκος, *Μύθοι και αλήθειες μιας απροσδόκητης νίκης*, Ιστορία, τχ. 8, Αθήνα Οκτώβριος 2009, σ. 6

³⁴ Χ. Κατσιμήτρος, *Ήπειρος Προμαχούσα*, εκδ. β', Αθήνα 1982, σ. 42-52

³⁵ Κ. Καζάκος, *ό. π.*, σ. 9

³⁶ Ν. Τσιρπανλής, *Έλληνες και Ιταλοί στα 1940-41. Συγκριτική «ανάγνωση» της ελληνοϊταλικής σύρραξης*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 220-222

³⁷ Π. Τζινιέρης, *ό. π.*, σ. 221-223

ανακοινωθέντα του Γενικού Στρατηγείου ήταν λιγόλογα και επιφυλακτικά, έδιναν³⁸ δικαίωμα μόνο στη μετρημένη αισιοδοξία πως, ωστόσο εκεί απάνω γίνεται αγώνας, το έδαφος της χώρας προασπίζεται με πάθος. Η ζωή είχε αλλάξει ρυθμό, όσοι βρίσκονταν απομονωμένοι πριν μέσα στις προσωπικές τους έγνοιες, είχαν βγει τώρα από τη φυλακή του εαυτού τους, επικοινωνούσαν με τους γύρω τους χάρη στην κοινή έγνοια, τη μοναδική εκείνη κατεύθυνση όπου γύριζαν τα μάτια ολονών: ένα όραμα από βουνά που βογκάνε και καπνίζουν χτυπημένα από το κανόνι. Στο προσκήνιο είχε έρθει η εθνική ζωή, η ιδιωτική αποτραβιόταν πίσω, με μίαν αόριστη συστολή. Ήταν η επιστράτευση των ψυχών, η αυτόματη. Οι εφημερίδες, περιορισμένες σε δισέλιδα και κάπου - κάπου τετρασέλιδα, δημοσίευαν κάθε μέρα προσκλήσεις σε εράνους, για τη Φανέλα του στρατιώτη, για την κοινωνική Πρόνοια. Τα βράδια, η συσκότιση των δημόσιων χώρων, η συγκάλυψη των φώτων, έδινε στις πολιτείες μια νέα όψη εχέμυθη. Και ο καθένας συλλογιζόταν πως εκεί απάνω γίνεται την ώρα τούτη η τραγική ιεροτελεστία, η θυσία του αίματος³⁹.

Από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης υπήρχε μια στρατιωτική ουδετερότητα και μια ψυχραιμία, καθώς η ιταλική αριθμητική υπεροχή ήταν εμφανής. Ωστόσο, αυτή η ποσοτική αδυναμία της ελληνικής πλευράς, ίσως ήταν αυτή που βοήθησε, καθώς ο στρατός θέλοντας να την αντιμετωπίσει είχε μελετήσει σχέδια αντιμετώπισης του αντιπάλου και είχε ήδη θέσει το στρατό σε ένα πρόγραμμα σκληρής εκπαίδευσης. Από το 1938 έως και το 1940 υπήρξαν διαρκείς προκλήσεις, και έτσι τον Οκτώβριο του 1940 ο Ιωάννης Μεταξάς μίλησε πια ανοιχτά στους δημοσιογράφους εκφράζοντας την κρισιμότητα της κατάστασης: «Λεν σας κρύβω κύριοι ότι η κατάσταση είναι εξαιρετικά δύσκολη. Μας περιμένουν μάλιστα μεγάλες δοκιμασίες»⁴⁰, αλλά την ίδια στιγμή κράτησε τις ελπίδες των Ελλήνων ζωντανές, καθώς αισιοδοξώντας για το μέλλον ανέφερε: «Ξέρω με βεβαιότητα ότι από τη φοβερή αυτή δοκιμασία η Ελλάς θα υποφέρει. Ξέρω, όμως, επίσης με βεβαιότητα ότι θα εξέλθει όχι μόνο ένδοξος, αλλά και μεγαλύτερη... Υπάρχουν στιγμές κατά τις οποίες ένας λαός οφείλει αν θέλει να μείνει μεγάλος, να είναι ικανός να πολεμήσει, έστω και χωρίς καμιάν ελπίδα νίκης. Μόνον

³⁸ Χ. Κατσιμήτρος, *ό. π.*, σσ. 22-30. 87 Βλ. μαρτυρία Βασίλη Αρχιμανδρίτη.

³⁹ Βλ. μαρτυρία Α. Τερζάκης, *ό. π.*, σ. 87.

⁴⁰ Γ. Μαλούχος, «Ο ρόλος του Μεταξά στον Πόλεμο του '40», στην εφημερίδα: *Η Καθημερινή*, 28.10.2006.

διότι πρέπει. Γνωρίζω ότι ο ελληνικός λαός θα ήτο αδύνατον να δεχθεί άλλο τι αυτή τη στιγμή»⁴¹.

Η επίθεση των Ιταλών στην Ελλάδα κηρύσσεται επίσημα στις 28 Οκτωβρίου. Σε τρεις μέρες από τότε οι ιταλικές δυνάμεις είχαν παραβιάσει τα ελληνοαλβανικά σύνορα σε όλο το μήκος και πλάτος της επικράτειας, προκαλώντας σε οπισθοχώρηση τα ελληνικά στρατεύματα και καθιστώντας αδύνατη τη φύλαξη των συνόρων. Μάλιστα, η επίθεση των ιταλικών στρατευμάτων προχώρησε στον τομέα Καλπακίου, στον τομέα της Πίνδου και μέσα στις επόμενες μέρες έφθασαν μέσω των ορεινών διαβάσεων στο χωριό Βωβούσα του Ανατολικού, απειλώντας μάλιστα να αποκόψουν την οδό Ιωαννίνων-Καλαμπάκας. Μπροστά σε αυτή την απειλή και υπό τις οδηγίες του λοχαγού Αναστάσιου Παπά και με τους λίγους άντρες του λόχου του, έγινε μια αιφνιδιαστική επίθεση και ήρθε η πρώτη νίκη των Ελλήνων και η πρώτη αναγκαστική οπισθοχώρηση των Ιταλών⁴².

Σημαντικό ρόλο λοιπόν διαδραμάτισε η νίκη και η δράση του αμυντικού λόχου του Παπά, καθώς οι ιταλικές επιθέσεις εκεί περιορίστηκαν. Ωστόσο, όπως καταγράφηκε τις ημέρες εκείνες, η πολεμική διάθεση των εισβολέων ήταν ασυγκράτητη. Όπως καταγράφει και ο Τσιρπανλής, στην πρώτη φάση των επιχειρήσεων οι ιταλικές δυνάμεις έδειξαν πως διαθέτουν τα προσόντα μαχητών⁴³. Ο στρατός τους ήταν ορμητικός και ξεπερνούσε με σχετική ευκολία τις αναμφισβήτητες δυσκολίες του δυσπρόσιτου εδάφους της Πίνδου. Αυτά τα χαρακτηριστικά αποδίδει στον ιταλικό στρατό και ο Βισκόντι Πράσκα, αναφέροντας πως: *«Αναφερόμενος στο ηθικό των στρατευμάτων μας θα υποστήριζα ότι αυτό βρισκόταν σε υψηλότατο βαθμό. Αυτή η πεποίθησή μου ανταποκρινόταν στην αλήθεια ειδικώς για τα στρατεύματα που από καιρό έδρευαν στην Αλβανία... Τα στρατεύματά μας οδηγούνταν στη μάχη με τους ρυθμούς πολεμικού εμβατηρίου και όχι υπό τον ήχο μιας πένθιμης μουσικής. Βεβαίως η αποστολή εξύψωσης του ηθικού των Ελλήνων στην προκειμένη περίπτωση ήταν πιο εύκολη από τη δική μας. Εμείς πολεμούσαμε για έναν πολιτικό σκοπό, όχι κατανοητό και αποδεκτό από όλους και ειδικώς επειδή παρακινούμεθα από το αίσθημα του καθήκοντος. Οι αντίπαλοί μας μάχονταν υπέρ πατρίδος, έχοντας το υπέρτατο, αλλά και το πλέον απλό*

⁴¹ Α. Παπάγος, *Ο Ελληνικός Στρατός και η προς πόλεμον προπαρασκευή του (1923-1940)*, Αθήνα 1945, σ. 325.

⁴² Γ. Μαλούχος, «Ο ρόλος του Μεταξά στον Πόλεμο του '40», στην εφημερίδα: *Η Καθημερινή*, 28.10.2006

⁴³ Ι. Φωκά, «Από τον Μάρτιο του 1939 ο Μεταξάς είχε αποφασίσει να πει το ΟΧΙ», στην εφημερίδα: *Η Καθημερινή*, 27.10.2007

καθήκον που μπορεί να ανατεθεί σε έναν στρατιώτη, καθήκον αδιαμφισβήτητο ακόμη και για τους μετριοτέρους μαχητές»⁴⁴.

Οι μάχες ήταν σκληρές και οι αντίπαλοι μάχονταν με ιδιαίτερο ζήλο. Κάθε σπιθαμή εδάφους που καταλάμβαναν οι Έλληνες στρατιώτες το πλήρωναν με το αίμα τους. Χαρακτηριστικές είναι οι αφηγήσεις του δημοσιογράφου Παπακωνσταντίνου, ο οποίος βρέθηκε στο μέτωπο: «Θα ήταν ψέμα και ασέβεια προς τα χαλύβδινα τέκνα του ελληνικού λαού, που μάχονται εδώ επάνω, ο ισχυρισμός ότι αντιμετωπίζουν έναν άμαχο εχθρό. Επεισόδια, βέβαια, που μαρτυρούν δειλία και φυγομαχία του εχθρού δεν λείπουν. Αλλά είναι απλά επεισόδια. Κάθε νίκη μας έως τώρα υπήρξε καρπός υπεράνθρωπου μόχθου»⁴⁵. Κάθε ελληνική επιτυχία ήταν αποτέλεσμα ηρωικής προσπάθειας και κάτι αναπάντεχο για τους Ιταλούς. Όπως έγραψε και ο Cervi⁴⁶, «ο πόλεμος αυτός ήταν μία μαύρη ιστορία για τους Ιταλούς. Δεν είχε ούτε το μεγαλείο που εμπνέει η προάσπιση του δικαίου, ούτε το συναίσθημα της υπεροχής που γεννάται από μια πανίσχυρη στρατιωτική μηχανή. Οι Ιταλοί στρατιώτες έπραζαν το καθήκον τους, παρ' ότι είχαν χίλιους λόγους να μην το πράξουν. Παρ' όλα αυτά ο πόλεμος υπήρξε απ' αρχής μέχρι τέλους ιστορικό παράδειγμα πολιτικής απρονοησίας, στρατιωτικής αβελτηρίας, ανθρώπινου αριθισμού και στρατηγικής και τακτικής μωπίας».

Η ελληνική πλευρά απέκτησε αυτοπεποίθηση μέσα από τις μικρές νίκες και ο ηρωισμός και ο ενθουσιασμός τους, τους βοήθησε όχι μόνο να αντιμετωπίσουν επιτυχώς την ιταλική επίθεση της 28ης Οκτωβρίου, αλλά και να οργανώσουν την αντεπίθεση τους. Ήδη στις αρχές Νοεμβρίου ο πόλεμος γινόταν με άλλους όρους και κανόνες. Οι επιτυχίες του ελληνικού στρατού ξάφνιασαν τον Μουσολίνι και προκάλεσαν και αναταράξεις στο εσωτερικό της χώρας του, ενώ την ίδια ώρα τα ιταλικά στρατεύματα προχωρούσαν συχνά σε οπισθοχωρήσεις. Αναμφισβήτητα, τα λάθη της ιταλικής στρατιωτικής ηγεσίας, καθώς και η ελάχιστη εκμετάλλευση της αεροπορικής υπεροχής των Ιταλών, βοήθησε τους Έλληνες να κερδίσουν έδαφος. Ακόμα, η προετοιμασία και η εκπαίδευση των ελληνικών στρατιωτικών μονάδων σε συνδυασμό και με τις συνθήκες που επικρατούσαν για τον εχθρό, ήταν παράγοντες οι οποίοι συνέβαλαν στη διαμόρφωση των Ελλήνων από εύκολα προσβάσιμο εχθρό σε δυνατό αντίπαλο.

⁴⁴ Σ. Πράσκα, *Εγώ εισέβαλα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1999, σ.41

⁴⁵ Θ. Παπακωνσταντίνου, *Εναντίον του ρεύματος*, Αθήνα 1949, σ. 128-130.

⁴⁶ M. Cervi, *Storia della Guerra di Grecia*, Milano 1965, σ.45.

Τα χαρακτηριστικά του Έλληνα στρατιώτη μπορούν να αποδοθούν περιγραφικά ως εξής «...Όσο πιο δύσκολη είναι η αποστολή που αναθέτεις στον Έλληνα στρατιώτη, τόσο πιο πειθαρχικά δέχεται να την εκτελέσει, γιατί την παίρνει ως εκδήλωση εμπιστοσύνης στην ισχύ του και στον πατριωτισμό του. Μόνο άμα αφήσει την πολεμική ιαχή του «αέρα» δεν συγκρατιέται πια, αφηνιάζει, δεν πειθαρχεί. Κάνει ό,τι ο πηγαίος του αυθορμητισμός του υποβάλλει και τα αυτιά του φράσσουν για κάθε διαταγή. Δρα και ενεργεί όπως του καπνίσει και πάντα του εξασφαλίζει την επιτυχία, γιατί έχει κληρονομικά μέσα στο είναι του τις αρετές του παλιού πολεμιστού». «...Ο Έλληνας στρατιώτης είναι και στρατηγός αλλά και αρχηγός του κράτους, είναι ολόκληρη η Ελλάς. Όχι διότι παρακούει ή ορίζει, αλλά διότι έχει αδιάκοπα την εποπτεία του όλου... έχει ιστορική και πολιτική συνείδηση... Όταν θα γραφεί η ιστορία αυτού του πολέμου θα κατανοήσουν τότε όλοι πλέον ότι ο συνετελούμενος υπό του ελληνικού ηρωισμού άθλος είναι μεγαλύτερος από εκείνον το οποίον αντιλαμβάνεται και η πλέον φιλόπατρις φαντασία⁴⁷...».

Όπως αναφέρει εξάλλου και ο Άγγελος Τερζάκης: «το 1940 οι έφεδροι πήγαιναν στο μέτωπο για να κλείσουν την ελληνική ιστορία με ένα κεφάλαιο αντάξιο της. Αυτός ο κλήρος τους είχε λάχει: ήταν μια τραγική και υψηλή τιμή. Ποτέ άλλοτε, ύστερα από τον ξεσηκωμό του 1821, δεν είχε φουσκώσει έτσι μέσα στην ελληνική ψυχή το κέφι της λεβεντιάς. Τίποτα το πεισιθάνατο, το πένθιμο. Αεράκι ανοιζιάτικο είχε να ταράξει τα φυλλοκάρδια». Την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία των Ελλήνων φαίνεται πως καθοδηγούσε τόσο το θρησκευτικό όσο και το εθνικό συναίσθημα, κάτι που δεν ήταν συνηθισμένο για τον Ευρωπαϊό στρατιώτη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μάλιστα, ο Τερζάκης προσδίδει στη Θεοτόκο το ρόλο της οδηγού προς τη νίκη, καθώς όπως γράφει: «Μια γυναικεία μορφή να προβαδίζει, φιλόλιγνη, αλαφροπερπάτητη, με την καλύπτρα της αναριγμένη από το κεφάλι στους ώμους. Την αναγνώριζε, την ήξερε από πάντα, του την είχαν τραγουδήσει όταν ήταν μικρός κι ονειρευότανε στην κούνια. Ήταν η μάνα η μεγαλόψυχη στον πόνο και στη δόξα, η λαβωμένη της Τήνου, η υπέρμαχος Στρατηγός»⁴⁸.

Κλείνοντας αυτό το υπό-κεφάλαιο κρίνεται αναγκαίο και επιβεβλημένο να αναφέρουμε πως στις 9 Μαρτίου του 1941, στο μέτωπο της Βορείου Ηπείρου, αρχίζει η Εαρινή Επίθεση των Ιταλών, η οποία εντασσόταν στις δράσεις του ενιαίου γερμανικού σχεδίου *Μαρίτα*. Η σχεδίαση και η διεξαγωγή του σχεδίου εκδηλώθηκε με

⁴⁷ Κ. Τσάτσος, «Ο Ελληνικός ηρωισμός», στην εφημερίδα: *Ασύρματος*, 1.1.41

⁴⁸ Α.Τερζάκης, *ό. π.*, σ. 85-87

την επιχείρηση, η οποία ανατέθηκε στην 11η Ιταλική Στρατιά. Στην επίθεση αυτή ο ιταλικός στρατός δήλωνε έτοιμος να επανακτήσει τη χαμένη επιθετικότητα του περασμένου φθινοπώρου και να αποκτήσει πάλι τη δυναμική του. Οι Ιταλοί με 11 από τις 30 Μεραρχίες μετείχαν στην Εαρινή Επίθεση με σκοπό να διαλύσουν τη δομή των Ελλήνων και να καταλάβουν τα εδάφη. Ωστόσο, στις 11 Μαρτίου οι δυνάμεις της 1ης Ελληνικής Μεραρχίας απωθούν τις ιταλικές δυνάμεις στο ύψωμα 731 έπειτα από σκληρή διήμερη μάχη⁴⁹. Τότε οι Ιταλοί εγκαταλείπουν το πεδίο της μάχης, έχοντας ως απώλειες 250 νεκρούς και γύρω στους 501 αιχμαλώτους. Βέβαια, ο αριθμός αυτός αυξάνεται στην πορεία της μάχης έχοντας περίπου 14.000 νεκρούς και τραυματίες για την ιταλική πλευρά. Μάλιστα, στις 9 Μαρτίου σημειώνεται ξανά προσπάθεια των ιταλικών δυνάμεων να καταλάβουν το ύψωμα 731 της Τρεμπεσίνας. Και αυτή η προσπάθεια οδηγεί τον στρατό του Μουσολίνι σε νέα βαρεία ήττα. Η Εαρινή Επίθεση κρίνεται ως αποτυχημένη και οι Ιταλοί φεύγουν από την Αλβανία. Η Ιταλία δεν μπορεί να κατανοήσει τα αίτια της ήττας και ο Μουσολίνι κατηγορώντας ξανά το στρατό και τις υπηρεσίες του δηλώνει *«Κάτι συνέβη, που εσείς οι ειδικοί οφείλετε να το εξακριβώσετε»*, κατηγορώντας τους για ασυνεννοησία και λανθασμένες αποφάσεις.

Από την άλλη πλευρά, η επιτυχία της ελληνικής νίκης έγκειται στη μεγάλη συμβολή όλων των κατοίκων της Ηπείρου. Όλος ο ελληνικός λαός βοήθησε με αυτοθυσία και μάλιστα ενίσχυσε τα στρατεύματα παρέχοντας τους πυρομαχικά, τρόφιμα και άλλα εφόδια μέχρι την πρώτη γραμμή του μετώπου. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως ο Νέστορας Μάτσας κάνει λόγο για τις σκληροτράχηλες ηπειρώτισσες, οι οποίες απέδειξαν για άλλη μία φορά ότι αυτές ήταν οι «μάνες του Γένους». Η δράση τους προκαλεί θαυμασμό και αποτυπώνεται χαρακτηριστικά *«Την τελευταία φορά που σε συνάντησα ήταν στην μεγάλη ώρα του πολέμου. Είχες ζαλωθεί τρόφιμα και πολεμοφόδια κι ορθή, αγέρωχη, με τα μάτια να πετάν φλόγες κινούσες για τις άγριες βουνοκορφές της Πίνδου... σίγουρα κινούσες από πολύ μακριά, από εκείνο το αθώρητο πια μετερίζι της ιστορίας, εκεί που σμίγουν αζεδιάλυτα η αλήθεια με τον μύθο, η πραγματικότητα με τον θρύλο...»*⁵⁰.

Σ' αυτό τον πόλεμο του 1940-1941 ο Ερυθρός Σταυρός ήρθε ως συμπαραστάτης στην Ελλάδα, βοηθώντας εμπράκτως την Υγειονομική Υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού. Διέθεσε για τις ανάγκες του Στρατού δύο χειρουργεία

⁴⁹ Ν. Τσιρπανλής, *ό. π.*, σ. 109

⁵⁰ Ν. Μάτσας, «Στην Κυρά του Γένους», στα: *Ελλήνων Ιστορικά, Ελεύθερος Τύπος*, Θεσσαλονίκη 2012, σ.89-90.

εκστρατείας, ένα νοσοκομείο διακομιδής, το Νοσοκομείο του των Αθηνών και το τμήμα του στη Θεσσαλονίκη. Ακόμη συγκρότησε τμήματα και υπηρεσίες, όπως ήταν οι γωνιές του τραυματία, το δέμα του στρατιώτη, το τμήμα ψυχαγωγίας του στρατιώτη, το γραφείο αιχμαλώτων, καθώς και το Υγειονομικό Τμήμα της αποθήκης του. Σημαντική αρωγή παρείχαν και οι 2.836 Εθελόντριες Αδελφές Νοσοκόμες και οι 120 Γυναίκες Οικονόμες, συνδράμοντας στη νοσηλεία των απωλειών υγείας. Αυτές οι αγγελικές γυναικείες μορφές προερχόμενες από το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας παρείχαν με θέρμη και στοργή περίθαλψη σε τραυματίες, ασθενείς και κρυοπαγημένους μαχητές απαλύνοντας τον πόνο των ηρωικών μας μαχητών του 1940-1941.

2.2. Η Γερμανική κατοχή

Οι πολεμικές αναμετρήσεις βρίσκουν στη συνέχεια την Ελλάδα σε αδύναμη θέση, καθώς ο πόλεμος αλλάζει ξανά τις ισορροπίες. Συγκεκριμένα στις 6 Απριλίου 1941 η Γερμανία, έχοντας ήδη υποτάξει τη Γιουγκοσλαβία, προχωρά στην κατάκτηση της Ελλάδας. Η ελληνική άμυνα καταρρέει μπροστά στην δυναμική των χιτλερικών στρατευμάτων. Η ελληνική εξουσία, δηλαδή ο βασιλιάς, καθώς και η διορισμένη κυβέρνηση του Εμμανουήλ Τσουδερού, εγκαταλείπουν την πρωτεύουσα και εν συνεχεία και την χώρα. Λίγες εβδομάδες αργότερα, στις 24 Απρίλη, η στρατιωτική ηγεσία συνθηκολογεί με τους Γερμανούς.

Μετά από εβδομάδες σκληρών μαχών των ελληνικών στρατευμάτων, οι γερμανικές ένοπλες δυνάμεις εισβάλλουν στην Αθήνα στις 27 Απριλίου 1941. Οι Γερμανοί ωστόσο δηλώνουν πως στρέφονται κυρίως κατά των Άγγλων που βρίσκονται σε ελληνικό έδαφος και μάλιστα ο Χίτλερ σε ομιλία του στις 4 Μαΐου 1941 επήνεσε θα λέγαμε τη γενναιότητα και το θάρρος των Ελλήνων που πεισματικά αντιστάθηκαν στην επίλεκτη γερμανική Βέρμαχτ και δήλωσε πως η Γερμανία έχει τη δύναμη να ικανοποιήσει τις εθνικές και τις πολιτικές φιλοδοξίες των συμμάχων της. Με αυτό τον τρόπο οι Γερμανοί δήλωναν την πρόθεσή τους να διασφαλίσουν συμμάχους και δυνάμεις για την επικείμενη επιχείρηση «Μπαρμπαρόσα» κατά της Ρωσίας⁵¹.

Η πρώτη λοιπόν εντολή του Χίτλερ δίδεται στις 28 Απρίλη του 1941, όταν και προχωρά στην αντικατάσταση της πρεσβείας. Μάλιστα ορίζει ως επικεφαλής των Γκύντερ Άλτενμπουργκ, τον «πληρεξούσιο του Ράιχ στην Ελλάδα», με την σημείωση

---

⁵¹ Χ. Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικα*, Αθήνα 1988, τ. 1, σ. 85-87

ότι όπως αναφέρεται στο γερμανικό πρωτόκολλο έχει την υποχρέωση σε επίσημες τελετές να είναι ντυμένος με τη στολή. Η επόμενη εντολή για την αλλαγή της ηγεσίας έρχεται στις 9 Ιουνίου 1941, όταν ορίζεται Στρατάρχης των ένοπλων δυνάμεων ο Βίλχελμ Λίστ, κερδίζοντας και την μέγιστη εκτελεστική εξουσία, αυτή της εδαφικής διοικήσεως, σε περιοχές που βρίσκονταν υπό την γερμανική κυριαρχία. Ακόμα, διοικητής ορίζεται και ο στρατηγός Χέλμουτ Φέλμυ, ενώ χρέη Διοικητή της Θεσσαλονίκης και του Αιγαίου λαμβάνει ο Κουρτ φον Κρέντσκι. Την ίδια στιγμή, η διοίκηση της υπόλοιπης χώρας βρίσκεται υπό την κατοχή της 11ης ιταλικής στρατιάς, υπό τις εντολές του στρατηγού Κάρλο Τζελόζο⁵².

Η Ελλάδα πλέον βρίσκεται στη χειρότερη περίοδό της, καθώς έχει υποστεί μια τριπλή κατοχή. Η χώρα μοιράζεται ανάμεσα στους Ιταλούς, τους Γερμανούς και τους Βουλγάρους. Η Ιταλική κατοχή συνεχίζεται μάλιστα ως το Σεπτέμβριο του 1943, ενώ στη συνέχεια οι Γερμανοί κατέλαβαν ολοένα και περισσότερα εδάφη της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, οι γερμανικές δυνάμεις ανέλαβαν τον έλεγχο των Επτανήσων τον ίδιο μήνα, ενώ λίγο πριν, τον Ιούλιο του 1943, αξίζει να αναφερθεί, πως ο βουλγαρικός στρατός καταλαμβάνει την εξουσία σε τμήματα της Κεντρικής Μακεδονίας⁵³. Βέβαια, αν και η Ελλάδα είχε αναγνωριστεί ως σφαίρα ιταλικού ελέγχου, είναι γεγονός πως ο έλεγχος και η διοίκηση της χώρας είχε περάσει σταδιακά στους Γερμανούς. Οι σύμμαχοι της Γερμανίας διεκδικούν εδαφικές προσαρτήσεις στον ελλαδικό χώρο και η Γερμανία από τη μεριά της ανέβαλε την ικανοποίηση των εδαφικών αξιώσεων των εταίρων της, γιατί επιθυμούσε να αποφύγει τυχόν βίαιες αντιδράσεις της ελληνικής πλευράς. Η Ελλάδα βρίσκεται στην πιο δυσμενή θέση και όλοι οι πόροι της βρίσκονται δεσμευμένοι από τους κατακτητές. Ο λαός είναι αποδυναμωμένος και παραδομένος όχι μόνο στον κατακτητή, αλλά και στην πείνα και τις κακουχίες που ταλάνιζαν την κατοχική Ελλάδα⁵⁴.

2.3. Η οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας

Η οικονομία της Ελλάδας μέχρι και το 1940 στηρίζεται κατά βάση στον αγροτικό τομέα σε ένα ποσοστό που φθάνει περίπου το 53,5% γης, ενώ ένα 7% στηρίζεται στην κτηνοτροφία και το 0,6% εντοπίζεται στην αλιεία. Συγκεκριμένα, θα λέγαμε πως η ελληνική γεωργία εστίαζε στην καλλιέργεια των αγαθών και στη

⁵² Χ. Πετράκος, *Τα αρχαία της Ελλάδος κατά τον πόλεμο 1940-1944*, Αθήνα 1994, σ.55

⁵³ Χ. Πετράκος, *ό. π.*, σ. 57

⁵⁴ Χ. Φλάισερ, *ό. π.*, σ. 88-90

συνέχεια στην εξαγωγή τους. Κυριότερο εξαγωγικό προϊόν αποτέλεσε ο καπνός, η εξαγωγή του οποίου απέφερε κέρδη στο κράτος. Εξίσου σημαντικό ήταν και το σιτάρι, το οποίο αποτελούσε την πρώτη ύλη της βασικής διατροφής των κατοίκων της χώρας. Φθάνοντας ωστόσο λίγα χρόνια πριν τον πόλεμο, παρατηρούμε πως είχε γίνει μια σημαντική προσπάθεια για την επίτευξη της αυτάρκειας σε σιτηρά με σκοπό την κατανάλωση εντός της χώρας, που σε συνδυασμό με τη γενικότερη αύξηση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων είχε περιορίσει κάπως τις ανάγκες για εισαγωγή τροφίμων. Βέβαια η χώρα δεν ήταν ικανή να καλύπτει το σύνολο των αναγκών της.

Ο βιομηχανικός τομέας της χώρας στηριζόταν κυρίως σε μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις και η παραγωγή γινόταν μέσα από τα εργατικά χέρια που ήταν διαθέσιμα και όχι μέσω της χρήσης μηχανημάτων. Λόγω όλων των παραπάνω ιδιομορφιών της ελληνικής οικονομίας, κατά τη δεκαετία του 1930 ήταν δύσκολη η εύρεση συναλλάγματος στο εσωτερικό της χώρας⁵⁵. Μάλιστα, η ελληνική βιομηχανία κατά το 1939 έφθασε στην κάλυψη του 81,64% της συνολικής κατανάλωσης και σταδιακά τα ελληνικά εργοστάσια άρχισαν να τροφοδοτούνται από το εσωτερικό της χώρας. Άνοδο παρουσίαζε και ο μηχανολογικός κλάδος, καθώς σημαντική ήταν και η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα, αν και είχε υποστεί πλήγμα κατά τη περίοδο των πολεμικών συγκρούσεων και κατά την κρίση του 1929-1932.

Συνεπώς, η οικονομία βρισκόταν σε μια τροχιά ανάπτυξης, με τα κεφάλαια να ενισχύονται. Μάλιστα σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε πως ο ρόλος κάποιων τραπεζών ήταν ιδιαίτερα σημαντικός για την Ελληνική οικονομία⁵⁶, ενώ αναμφισβήτητα το μεγαλύτερο δανειοδότη των επιχειρήσεων αποτελούσε μάλιστα η Εθνική Τράπεζα, έχοντας υπό τον έλεγχό της σημαντικά ποσοστά μετοχών από αρκετές επιχειρήσεις. Ωστόσο, η ανασφάλεια σε παγκόσμιο επίπεδο οδηγούσε τη χώρα κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930 σε μια προσπάθεια προετοιμασίας για μια περίοδο πιθανού πολέμου. Σύμφωνα μάλιστα με πηγές, κατά την περίοδο αυτή έγιναν σημαντικές παραγγελίες πυρομαχικών στο Ελληνικό Πυριτιδοποιείο και Καλυκοποιείο⁵⁷.

Το αποτέλεσμα λοιπόν της πολεμικής οικονομίας, ήταν η ενίσχυση του δεσμού του κράτους και της μεγάλης ανάγκης που πλέον είχε. Υπό το πρίσμα αυτό

⁵⁵ Κ. Χατζιώτης, *Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης, 1891-1979*, Ίδρυμα Μποδοσάκη, Αθήνα 2005, σ. 171

⁵⁶ Χ. Χατζηωσήφ, *Η Γηραιά Σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα, 1830-1940*, Αθήνα 1993, σ. 2001

⁵⁷ Α. Παπάγου, *Ο Ελληνικός Στρατός και η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του από Αυγούστου 1923 μέχρι Οκτωβρίου 1940*, Αθήνα 1997, σ. 228

δικαιολογείται και η στροφή κάποιων βιομηχανιών προς τις κρατικές προμήθειες, καθώς και η εντατικοποίηση του σχεδιασμού και της πλήρους κινητοποίησης της οικονομίας, αλλά και η μεγαλύτερη προσοχή στην προμήθεια και κατανάλωση σπάνιων πρώτων υλών και τροφίμων⁵⁸. Την ίδια ώρα, το εξωτερικό εμπόριο που είχε διαμορφώσει τις ΗΠΑ και τη Βρετανία ως τον κύριο συνεργάτη της Ελλάδας, εξακολουθούσε να υφίσταται και να διαμορφώνει τον ίδιο καθοριστικό ρόλο στην οικονομία της χώρας μας.

Βέβαια, οι Γερμανοί και οι Ιταλοί εκδήλωσαν έντονο ενδιαφέρον για μερικές από τις ελληνικές βιομηχανίες. Μάλιστα, έπειτα και από την έναρξη της Κατοχής, κλήθηκαν γρήγορα να συνεχίσουν την παραγωγή τους για τον Άξονα. Ενώ η Ρουμανία δεν έγινε ποτέ εμπορικός έτερος της Ελλάδας, αντίθετα η Ιταλία και η Βρετανία και οι ΗΠΑ, διαμορφώνουν τη λίστα με την ομάδα των χωρών που συνδιαλλάσσονταν εμπορικά με την Ελλάδα. Ωστόσο, ο Γερμανικός έλεγχος αλλάζει τα δεδομένα, καθώς προκάλεσε πλήθος αντιδράσεων τόσο στην Ελλάδα όσο όμως και στις χώρες με τις οποίες είχε συνεργασία η Ελλάδα. Χαρακτηριστικά αναφέρουν πως η Ελλάδα σταδιακά έχει μετατραπεί σε «Γερμανική αποικία»⁵⁹.

Βέβαια, ο πόλεμος στην Ευρώπη έχει ως συνέπεια μια πιο οργανωμένη βρετανική προσπάθεια για αγορά ελληνικών προϊόντων με σκοπό τη στήριξη της ελληνικής οικονομίας και την υποστήριξη της χώρας ή έστω την ενίσχυση της, ώστε να αποφευχθεί μια επικείμενη οικονομική εξάρτηση της Ελλάδας από τη Γερμανία. Ωστόσο, το εγχείρημα δεν ήταν επιτυχές, καθώς οι δυνατότητες της Βρετανίας ήταν περιορισμένες για μεταφορά και διάθεση ελληνικών προϊόντων σε περίοδο πολέμου. Η τύχη της Ελλάδας καθορίστηκε από την Ιταλική και κυρίως τη Γερμανική εισβολή, καθώς η Γερμανία αναδείχθηκε ως ο πρώτος εμπορικός έτερος της χώρας παραχωρώντας μικρή πρόσβαση στις άλλες χώρες του Άξονα για εμπορική ανάπτυξη εντός της χώρας⁶⁰. Αναλυτικά να αναφέρουμε πως η Ιταλία περιορίζεται σε μικρές συναλλαγές παρά τις προσπάθειές της σε έναν καθοριστικό ρόλο στο χώρο των Βαλκανίων. Παράλληλα, η Βουλγαρία και η Ουγγαρία είναι ακόμα μικρότερες, ενώ

---

⁵⁸ Χ. Χατζηιωσήφ, *ό. π.*, σ. 2003-2005

⁵⁹ Κ. Χατζιώτης, *ό. π.*, σ. 152-154 και 172-173

⁶⁰ G. Fisher, B. Allan., *The German Trade Drive in South-Eastern Europe* στο: *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1931-1939), Vol. 18, No. 2 (Mar. - Apr., 1939), σ. 143-170

μόνο τα καύσιμα της Ρουμανίας θα μπορούσαμε να πούμε πως είχαν κάποιο σημαντικό μερίδιο⁶¹.

Η Ελλάδα ωστόσο, αρχικά δεν βρισκόταν μέσα στους βασικούς στόχους για ενσωμάτωση στο Ράιχ, καθώς δεν είχε καταστρωθεί κάποιο προπολεμικό στρατιωτικό σχέδιο για την κατάκτησή της, αφού οι Γερμανοί θεωρούσαν πως τα ελληνικά προϊόντα θα μπορούσαν να τους χρησιμεύσουν. Γι' αυτό και αγοράζονταν ήδη από το Ράιχ μέσα από ειδικές συμφωνίες συμψηφιστικού εμπορίου (κλήρινγκ) στο μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1930⁶². Ο Άξονας ακόμα προμηθευόταν πρώτες ύλες από τα κράτη της νοτιοανατολικής Ευρώπης, τα οποία ωστόσο ήταν τυπικά ανεξάρτητα. Αναμφισβήτητα όμως, εν τη παρόδω του χρόνου, η Γερμανία χρησιμοποίησε και κατ' επέκταση εκμεταλλεύτηκε τους στρατηγικούς πόρους της Ελλάδας και την παραγωγική της ικανότητα στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό⁶³. Παρ' όλα αυτά, τα οικονομικά κέρδη που απέφερε στους Γερμανούς η κατοχή της Ελλάδας δεν ήταν αυτά που είχαν στο σχέδιο τους ως στόχο πριν από τη κήρυξη του πολέμου. Αυτό βέβαια δεν απέτρεψε την Ανώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ στο να προχωρήσει σταδιακά και από τα μέσα του 1941 στην κατάσχεση όλων των διαθέσιμων ζωτικών εμπορευμάτων, καθώς και των βιομηχανικών προϊόντων, ενώ ταυτοχρόνως προχώρησαν στον έλεγχο των περισσότερων ορυχείων και βιομηχανιών, όπως το Λοκρίς Νικέλιον, τους Βωξίτες των Δελφών, τους Βωξίτες του Παρνασσού και το Πυριτιδοποιείο του επιχειρηματία Μποδοσάκη-Αθανασιάδη⁶⁴.

Άξιο αναφοράς είναι το ότι σύμφωνα με τα γερμανικά αρχεία, κατά τη διάρκεια της πολεμικής περιόδου στάλθηκαν από τα αποθέματα της Ελλάδας 145.000 τόνοι μεταλλεύματος χρωμίου στο Ράιχ. Σύμφωνα μάλιστα με τα γερμανικά αρχεία, η προμήθεια χρωμίου από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη ήταν καθοριστικής σημασίας για τη γερμανική πολεμική προσπάθεια, αφού τα αποθέματα της Γερμανίας θα είχαν εξαντληθεί από το 1942⁶⁵. Η Γερμανία με σκοπό τον εφοδιασμό της απήφησε ακόμα και τους κανονισμούς της Χάγης του 1907 και μαζί και με την Ιταλία αντιμετώπισαν τα περισσότερα εμπορεύματα της χώρας σαν λάφυρα πολέμου.

⁶¹ D. Rodogno, *Fascism's European Empire. Italian Occupation During the Second World War*, Cambridge 2006, σ. 24-57

⁶² Επίσημα στοιχεία αναφέρουν πως οι ελληνικές εξαγωγές προς τη Γερμανία έφθαναν σε αξία περίπου το 38,5% του συνόλου το 1938, ενώ οι αντίστοιχες εισαγωγές πλησίαζαν το 29%.

⁶³ Etmektoglou-Koehn, «Gabriella: Axis Exploitation of War time Greece», στα: Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου στη μνήμη Νίκου Σβορώνου, 30 και 31 Μαρτίου 1990, Αθήνα 1993, σ. 18-24

⁶⁴ D.Rodogno, *ό.π.*, σ 233-243

⁶⁵ St. Xydis G, *The Economy and Finances of Greece under occupation*, New York 1945, σ. 27

Απόρροια των ενεργειών των κατακτητών ήταν η οικονομική κατάσταση του ελληνικού πληθυσμού να βρίσκεται σε άθλια επίπεδα. Επίσης, ο διαχωρισμός της Ελλάδας σε τρεις ζώνες κατοχής, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ανταγωνιστικών κέντρων λήψης αποφάσεων και ενός ακόμα μεγαλύτερου αριθμού «κλειστών μη επικοινωνούντων τοπικών οικονομιών», γεγονός που παρεμπόδιζε την οικονομική ανάπτυξη και καθιστούσε αναποτελεσματική την ισχύ των τοπικών διοικήσεων⁶⁶. Η οικονομία της Ελλάδας είχε περάσει ολοκληρωτικά στον έλεγχο των κατακτητών, οι οποίοι κατάφεραν να εισχωρήσουν σε σημαντικούς οικονομικούς τομείς. Στην Ελλάδα μάλιστα οι Γερμανοί επιχείρησαν πολλές δημεύσεις επιχειρήσεων και ακόμα και αναγκαστικές επεκτάσεις των γερμανικών κεφαλαίων σε ελληνικές εταιρείες.

Οι τιμές αυξήθηκαν και οι ελλείψεις ήταν πλέον απειλητικές, καθώς ο ελληνικός πληθυσμός είχε έλλειψη πρώτων υλών, όπως ήταν επί παραδείγματι του ψωμιού, του λαδιού και των ζωικών πρωτεϊνών. Ο πληθυσμός στα νησιά λιμοκτονούσε και ο υποσιτισμός επέφερε χιλιάδες θανάτους. Πιο συγκεκριμένα, κατά το χειμώνα του 1941-42 χιλιάδες άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους από την πείνα. Ωστόσο, είναι δύσκολη η καταγραφή του αριθμού των θυμάτων, καθώς οι νεκροί από την πείνα θάβονταν σε ομαδικούς τάφους. Ακόμα, ένα επιπρόσθετο στοιχείο της τραγικής οικονομικής κατάστασης του πληθυσμού, είναι το γεγονός, πως η ίδια η οικογένεια έκρυβε το θάνατο του μέλους της, με σκοπό να κρατήσουν για τους υπόλοιπους την κάρτα φαγητού του νεκρού⁶⁷. Επιπροσθέτως, σύμφωνα πάντα με στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη των πηγών, το Εθνικό Εισόδημα για το 1941 υπολογίζεται ότι σε πραγματικούς όρους, έφθασε μόλις το ένα τρίτο του αντίστοιχου κατά το 1939 και λόγω της ολοσχερούς καταστροφής της γεωργίας και της βιομηχανίας κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών και λόγω της ιδιοποίησης τους από τις δυνάμεις της κατοχής⁶⁸. Απτή απόδειξη των προαναφερθέντων αποτελεί και το γεγονός πως τα εργοστάσια της χώρας μας είτε επιτάχθηκαν είτε έκλεισαν λόγω ελλείψεως πρώτων υλών, καυσίμων, ανταλλακτικών, καθώς και δυσχερειών στην επικοινωνία, εξαιτίας των επιτάξεων στα μέσα μεταφοράς. Μάλιστα, όσα εργοστάσια απέμειναν είχαν να αντιμετωπίσουν και την έλλειψη ηλεκτρικού ρεύματος, η παροχή του οποίου ελεγχόταν αποκλειστικά από τους κατακτητές και οι οποίοι φυσικά και παρείχαν ηλεκτρικό ρεύμα μόνο σε όσα

⁶⁶ Σ. Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», στο: *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα Έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984, σ. 117- 144.

⁶⁷ Ε. Τσουδερός, *Ο επισιτισμός*, Αθήνα 1946, σ. 34 και 190-199.

⁶⁸ Σ. Θωμαδάκης, *ό. π.*, σ.119.

εργοστάσια λειτουργούσαν είτε εν μέρει είτε και συνολικά προς λογαριασμό τους. Το ηλεκτρικό ρεύμα παρεχόταν και στον ελληνικό πληθυσμό διαλειμματικά, για λίγες ώρες την ημέρα, όχι μόνο στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, αλλά και σε όλες τις άλλες πόλεις⁶⁹ και μάλιστα από τον αντιστασιακό τύπο Λεφτεριά, ΚΟΑ ΚΚΕ και Ελεύθερη Ελλάδα, πληροφορούμαστε πως η κατάκτηση δεν έφερε μόνο μεταφορικά αλλά και κυριολεκτικά το σκοτάδι στην Ελλάδα, καθώς οι λάμπες πετρελαίου που είχαν καταχωνιαστεί, βγήκαν ξανά στην επιφάνεια. Κατασχέθηκαν εμπορεύματα, λαφυραγωγήθηκε μία σειρά αγαθών που ανήκαν σε ιδιώτες, έγιναν επιτάξεις, δημεύσεις, και σε ιδιωτικά και σε δημόσια αποθέματα τροφίμων, ενδυμάτων, υποδημάτων, φαρμάκων, ζώων, γεωργικών μηχανημάτων, μέσων συγκοινωνίας, αυτοκινήτων, υγρών καυσίμων. Οι δρόμοι ερήμωσαν στην κυριολεξία, καθώς έπαυσαν να κυκλοφορούν τα μέσα συγκοινωνίας και τα αυτοκίνητα. Ούτε το τραμ δεν λειτουργούσε, γιατί η καύσιμη ύλη του είτε δεν υπήρχε είτε ήταν λιγοστή είτε κόστιζε ακριβά. Η πεζοπορία κατάντησε το συνώνυμο της κατοχικής Αθήνας. Φυσικά δύσκολη ήταν και η μεταφορά εκτός Αθηνών, καθώς έπρεπε να εξασφαλιστεί και η άδεια από τις αρχές κατοχής και η εύρεση μεταφορικού μέσου. Η επίταξη των μέσων συγκοινωνίας και των καυσίμων ανέκοψε την επικοινωνία με τις πηγές ανεφοδιασμού της αγοράς, διαμορφώνοντας δυστυχώς κατά τρόπο τινά όλες εκείνες τις προϋποθέσεις που θα ευνοούσαν τη δημιουργία της μαύρης αγοράς. Ακόμα και τα απορρίμματα μαζεύονταν με κάρτα, που έσερναν κάποια γέρικα άλογα. Οι δρόμοι, που άλλοτε έσφυζαν από ζωή τώρα πια διανύονταν από πεζούς, συχνά σκελετωμένους, που αναζητούσαν την καθημερινή τροφή τους προσπερνώντας αδιάφορα όσους φαίνονταν να είχαν μεγαλύτερη ανάγκη. Εκτός από την εύρεση τροφής, οι άνθρωποι αντιμετώπιζαν προβλήματα και με το νερό. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η αύξηση του πληθυσμού, οι επιπλέον ανάγκες του στρατού κατοχής και η ανομβρία όξυναν ακόμα περισσότερο τις δυσκολίες στον ανεφοδιασμό του νερού. Οι άνθρωποι, και ιδίως των φτωχών συνοικιών, έπαιρναν νερό με τους ντενεκέδες από τις δημόσιες βρύσες δημιουργώντας ουρές από τη νύχτα, οι οποίες και ουρές συχνά συνοδεύονταν από καυγάδες. Τη δύσκολη αυτή κατάσταση επιδείνωσε ο φοβερά κρύος χειμώνας του 1940- 1941. Η απουσία καυσίμων για θέρμανση λόγω της ακριβής τιμής τους βάσει του πληθωρισμού έκανε τους ανθρώπους να παγώσουν στα σπίτια τους πεινασμένοι και εξουθενωμένοι από τις πάσης φύσεως κακουχίες που βίωναν. Ανακεφαλαιώνοντας,

---

⁶⁹ Ν. Κολιού, *Άγνωστες πτυχές Κατοχής και Αντίστασης 1941-1944*, Βόλος 1985, σ.94

είναι φανερό πως η κατοχή της Ελλάδας αποδυνάμωσε και οδήγησε την οικονομία της χώρας σε κατάρρευση. Οι κατακτητές είχαν οικονομικές απαιτήσεις και εκμεταλλεύονταν κάθε πόρο της Ελλάδας με στόχο την ενίσχυση του σχεδίου του Χίτλερ, ενώ την ίδια ώρα ο ελληνικός πληθυσμός πέθαινε από τη πείνα.

2.4. Η ελληνική αντίσταση 1941-1944, το εθνικό απελευθερωτικό μέτωπο και τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα

Ο ελληνικός λαός αντιστάθηκε κατά το 1941-1944 σθεναρά απέναντι στις δυνάμεις της Κατοχής. Μάλιστα η περίοδος αυτή ονομάστηκε ως η περίοδος της Εθνικής Αντίστασης. Είναι σημαντικό το γεγονός, πως άνθρωποι από κάθε κοινωνική τάξη αντιστέκονταν και είχαν θέληση να συμμετέχουν στην αντίσταση παρά τους κινδύνους που υπήρχαν. Ως σημείο αναφοράς για την αντίσταση του ελληνικού λαού θα λέγαμε πως στάθηκε η δολοφονία του διοικητή της Υπηρεσίας Μετακινήσεων και μέλους του γερμανικού επιτελείου από ανώνυμο Έλληνα της ομογένειας⁷⁰, καθώς και η άρνηση αναγνώρισης της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης από τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο. Έπειτα από τα παραπάνω γεγονότα και από την κατοχή της χώρας από τους Ιταλούς, ο ελληνικός λαός αρχίζει σταδιακά να νιώθει την ανάγκη να αντιδράσει. Μάλιστα, όταν η γερμανική αεροπορία επιχειρεί να καταλάβει την Κρήτη, η οποία αποτελούσε το τελευταίο ελεύθερο τμήμα της Ελλάδας, ο κρητικός πληθυσμός αντιστάθηκε γενναία παρά την ήττα του δίνοντας ένα μήνυμα για την ανάγκη της αντίστασης. Έτσι, όταν οι κατακτητές υψώνουν τη σημαία με τη σβάστικα στον Ιερό Βράχο της Ακροπόλεως, ο ελληνικός λαός νιώθει την ολοκληρωτική υποταγή της Ελλάδος και η δυσφορία γίνεται πιο φανερή από ποτέ, όπως και η ανάγκη για δράση. Μάλιστα, η προκλητική αυτή κίνηση των Γερμανών επέφερε την αντίδραση των φοιτητών τότε. Ο Μανώλης Γλέζος και ο Απόστολος Σάντα στις 31 Μαΐου 1941 κατέβασαν την σημαία με τη Σβάστικα ωθώντας τον ελληνικό λαό να αντιδράσει⁷¹.

Βέβαια, η θέληση του ελληνικού λαού εκδηλωνόταν μέσα από αυθόρμητες ηρωικές πράξεις, οι οποίες στη συνέχεια πήραν τη μορφή μιας οργανωμένης προσπάθειας μέσα από την σύνθεση του αντιστασιακού κινήματος. Έτσι, στις 27 Σεπτεμβρίου 1941, ιδρύεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (Ε.Α.Μ.), το οποίο αποτελείται από μικρές συνδικαλιστικές ομάδες, από πολιτικές προσωπικότητες της

⁷⁰ Μ. Γλέζος, *Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα 2006, σ. 59

⁷¹ Γ. Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα άνοιξη 1941-Φθινόπωρο 1942*, Αθήνα 1993, σ.77-79.

εποχής και από άλλες ομάδες πολιτών σε συνεργασία με αυτές του Κομμουνιστικού Κόμματος της «Λαϊκής Δημοκρατίας» (Ε.Λ.Δ.), που είχε και αυτό μόλις συσταθεί. Την ίδια περίοδο δημιουργείται και το στρατιωτικό κέντρο αντίστασης, που αρχίζει τη δράση του τον Φλεβάρη του 1942 και το οποίο αποτέλεσε το κέντρο της οργάνωσης της Επιτροπής του Εθνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού⁷².

Το Ελληνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο φροντίζει για την ένωση του ελληνικού λαού προς τον κοινό στόχο, που είναι η αντίσταση. Μέσα από δράσεις τους, συγκεντρώσεις και εκδηλώσεις, αρχίζουν να δημιουργούν προβλήματα στις δυνάμεις της κατοχής και την ίδια ώρα ενισχύουν την ελληνική θέληση για ενότητα και αντίσταση. Απόδειξη αυτής της ενότητας αποτελεί η δράση τους, στην επιχείρηση για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, όπου οι αντιστασιακές ομάδες συνεργάστηκαν για την επίτευξη του στόχου. Οι ελληνικές ομάδες προσπαθούν να σαμποτάρουν με κάθε τρόπο και να δυσκολέψουν τη λειτουργία των μηχανισμών που χρησιμοποιούσαν οι κατακτητές. Η μεγάλη επιτυχία του Ελληνικού Απελευθερωτικού Μετώπου έρχεται τον Αύγουστο του 1944 με την νίκη του ΕΔΕΣ στη Μάχη της Μενίνας εναντίον των Γερμανών σε συνδυασμό με την επιτυχία του στις Καρούτες, όπου περικύκλωσε και εξόντωσε το γερμανικό τάγμα. Οι κατοχικές δυνάμεις προσπαθούν να σταματήσουν την αντίσταση, ενισχύοντας τις βάσεις τους. Βέβαια, το εθνικό φρόνημα ενισχύεται ολοένα και περισσότερο και η αυτοπεποίθηση των Ελλήνων ενδυναμώνεται και έτσι ο αντάρτικος πόλεμος, απλώνεται σε όλη την ηπειρωτική Ελλάδα και στη πλειοψηφία των νησιών.⁷³

Στις περιοχές, όπου έχουν ήδη επιτύχει την απελευθέρωση, εγκαθίσταται μια πρώτη ομάδα εξουσίας με σκοπό την τοπική αυτοδιοίκηση και στόχο την καλύτερη οργάνωση, η οποία ακολουθεί τον Κώδικα της λαϊκής αυτοδιοίκησης και Δικαιοσύνης, που εκδόθηκε την 1η Δεκεμβρίου 1943. Επιπλέον, με σκοπό τον συντονισμό του αγώνα, στις 10 Μαρτίου 1944, δημιουργείται η πρώτη Προσωρινή Επιτροπή της Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α), με πρόεδρο τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Α. Σβώλο⁷⁴. Επιπρόσθετα, ευνοείται η δημιουργία κι άλλων αντιστασιακών οργανώσεων μέσα από τα προπολεμικά πολιτικά κόμματα. Οι νέες οργανώσεις, όπως είναι η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις (Ε.Κ.Κ.Α) και ο Εθνικός Δημοκρατικός

⁷² Μ. Μυριδάκης, *Η Επιχείρηση του Γοργοποτάμου και το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1983, σ.82-85

⁷³ Α. Μωραΐτης, *Η Επιμελητεία του Αντάρτη*, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, τχ. 4, Αθήνα 1958, σ. 18,19,59

⁷⁴ Στ. Σαράφη, *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1999, σ. 366-379

Ελληνικός Σύνδεσμος (Ε.Δ.Ε.Σ), προσπαθούν να ακολουθήσουν και να αντισταθμίσουν την επιρροή του Ε.Α.Μ.. Βέβαια, φαίνεται πως οι προσπάθειες για συμφωνία ανάμεσα στις τρεις αυτές οργανώσεις ήταν άκαρπες με αποτέλεσμα τη διάσπαση της ενότητας⁷⁵. Η περίοδος που έπεται, μετά και την ανακωχή της Ιταλίας και συγκεκριμένα μετά την παράδοση των όπλων από τις ιταλικές δυνάμεις στον Ε.Λ.Α.Σ, ακολουθείται από έντονη εσωτερική αντιπαράθεση.

Την κατάσταση δυσχεραίνουν το 1943 και τα Τάγματα Ασφαλείας, τα οποία χρησιμοποιούν οι Γερμανικές αρχές εναντίον του Ε.Λ.Α.Σ. και του Ε.Α.Μ.. Όπως καταγράφεται στα απομνημονεύματα του Τσώρτσιλ το 1943: «Οι πολιτικές διαμάχες εμπόδισαν τη δράση των ανταρτών και δεν αργήσαμε να βρεθούμε κι οι ίδιοι σε μια κατάσταση πολύπλοκη και δυσάρεστη. Γινόταν προφανές ότι υπήρχαν τρία αντιτιθέμενα στοιχεία: οι δυνάμεις του Ε.Λ.Α.Σ., ανερχόμενες τώρα σε είκοσι χιλιάδες άνδρες, κατά μεγάλο μέρος κάτω από κομμουνιστικό έλεγχο, οι ομάδες του Ζέρβα, δηλούμενες με τα αρχικά Ε.Δ.Ε.Σ και μετρώντας πέντε χιλιάδες αντάρτες και, τέλος, οι βασιλόφρονες πολιτικοί, συγκεντρωμένοι στο Λονδίνο γύρω από τον βασιλιά, προς τον οποίο είχαμε ειδικές υποχρεώσεις, εφ' όσον ήταν ο αρχηγός του κράτους που υπήρξε σύμμαχός μας το 1941. Από τότε, όλοι σκέπτονταν ότι οι Σύμμαχοι θα κέρδιζαν πιθανώς τον πόλεμο και η πάλη για την πολιτική εξουσία διεξήχθη ανάμεσά τους με πάθος προς μεγαλύτερο όφελος του κοινού εχθρού»⁷⁶

Η παραπάνω κατάσταση αποτυπώνεται ακόμα και μέσα από τα γερμανικά δημοσιεύματα ⁷⁷«Το ενενήντα τοις εκατό των Ελλήνων είναι σήμερα ομόθυμα εχθρικό προς τις Δυνάμεις του «Άξονα» και είναι έτοιμο για ανοιχτή εξέγερση... Το Ε.Α.Μ. με τις αγωνιστικές οργανώσεις του είναι το κύριο στήριγμα όλου του αντιστασιακού κινήματος εναντίον των Δυνάμεων του «Άξονα». Το μεγαλύτερο μέρος των συμμοριών υποτάσσεται σ' αυτό. Από πολιτική άποψη, κρατά την ηγετική θέση και επειδή είναι πολύ δραστήριο και διαθέτει ενιαία ηγεσία αντιπροσωπεύει για τις κατοχικές δυνάμεις τον μεγαλύτερο κίνδυνο...»⁷⁸.

Από την άνοιξη του 1943 λοιπόν το αντιστασιακό κίνημα μεγάλωσε στην Ελλάδα χάριν της νίκης των συμμάχων στα πολεμικά μέτωπα. Η μεγαλύτερη βέβαια

⁷⁵ Μ. Μυριδάκης, *Αγώνες της Φυλής. Η Εθνική Αντίσταση ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ*, 1941-1944, τ. 1-2, Αθήνα 1976, σ.58-59.

⁷⁶ Κ. Πυρομάγλου, *Η Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα 1947, σ.63. και S. M. Woodhouse., *Το μήλον της έριδος. Η ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα 1975, σ. 122

⁷⁷ Απόσπασμα από τη γερμανική έκθεση με τίτλο «Πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα από τις 4 Ιουνίου έως τις 3 Ιουλίου 1943», με χρονολογία 6 Ιουλίου 1943

⁷⁸ Γ. Ν Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 141.

οργάνωση ήταν το ΕΑΜ, στον οποίο πρωτεύοντα ρόλο έπαιζε το ΚΚΕ. Με το αντιστασιακό αυτό κύμα ήρθε αντιμέτωπος ο εκπρόσωπος του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, ο Α. Λαμπέρ, ο οποίος έφθασε στην Αθήνα το Νοέμβριο του 1944 και έζησε τη μάχη της Αθήνας που κράτησε 33 ημέρες, τα Δεκεμβριανά, που έλαβαν χώρα στις 3 Δεκεμβρίου του 1944.

Σ' αυτό το σημείο ακολουθεί η περιγραφή των γεγονότων, τα οποία φέρουν την υπογραφή του Α. Λαμπέρ, ο οποίος είχε σταλεί εκείνη την περίοδο ως εκπρόσωπος του ΔΕΣ στην Ελλάδα.

Άκρως Εμπιστευτικό

Έκθεση σχετικά με τη δραστηριότητα μου στην Αθήνα

Από τις 3 Δεκεμβρίου 1944 έως τις 4 Ιανουαρίου 1945⁷⁹

«Η στάση ξέσπασε στις 3 Δεκεμβρίου 1944.

Μεγάλες λαϊκές διαδηλώσεις είχαν οργανωθεί αυτή την Κυριακή από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και το ΚΚΕ (οι επονομαζόμενοι Κουκουές), το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας. Το πλήθος είχε κατακλείσει όλους τους δρόμους, τη Σταδίου, την Πανεπιστημίου... και εμπόδιζε εντελώς την κυκλοφορία. Όλα αυτά τελείωσαν με πυροβολισμούς. Τα πρώτα θύματα της εξέγερσης έπεσαν. Το βράδυ κηρύχθηκε κατάσταση πολιορκίας και η πόλη βυθίστηκε στο σκοτάδι. Την επόμενη κηρύχθηκε γενική απεργία από το ΕΑΜ/ΚΚΕ και από εκείνη τη στιγμή δεν θα υπάρχει πλέον ούτε φωταέριο ούτε ηλεκτρικό. Το νερό θα λείπει από όλες σχεδόν τις συνοικίες της Πόλης. Ο στρατηγός Σκόμπυ (Sir Ronald Scobie, Άγγλος αξιωματικός από το Γενικό Επιτελείο Μέσης Ανατολής, ο οποίος στάλθηκε στην Ελλάδα για να εκδιώξει τους Γερμανούς, αναγνωρίστηκε ως αρχηγός όλων των ελληνικών στρατιωτικών και αντάρτικων δυνάμεων και παρέμεινε και μετά την απελευθέρωση) εκδίδει Διαταγή, ορίζοντας προθεσμία στο ΕΛΑΣ-ΕΑΜ να αποσυρθεί μέχρι την Τετάρτη 7 Δεκεμβρίου, διαφορετικά θα χρησιμοποιήσει στρατιωτικές δυνάμεις για να αποκαταστήσει την τάξη. Οι εκλογές πρέπει να πραγματοποιηθούν και μία σταθερή κυβέρνηση πρέπει να είναι σε θέση να τις προετοιμάσει. Σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ έκανε επιθέσεις σε πολλά αστυνομικά τμήματα και κανονιοβολισμοί, εκρήξεις, καθώς και πυροβολισμοί ακούγονταν σε όλη την πόλη. Όλος ο κόσμος είναι πεπεισμένος ότι τα πράγματα δεν είναι και τόσο σοβαρά και ότι μέσα σε δύο ή τρεις, το πολύ σε

⁷⁹ «Rapport sur mon activite a Athenes 3.12.1944 au 4. 1. 1945», ACICR G 3/27 c.

τέσσερις ημέρες θα τελειώσουν. Βγαίνοντας για να πάω στο Αγγλικό Επιτελείο εγκλωβίστηκα μέσα σε ένα πολύ πυκνό πλήθος. Οι διαδηλωτές εν πομπή κραύγαζαν: Κάτω η αγγλική επέμβαση, Ζήτω οι Αμερικάνοι κτλ. κτλ. Προς το μεσημέρι η ανταλλαγή πυροβολισμών ξαναρχίζει ισχυρότερη σε όλους τους δρόμους. Το ΚΚΕ καταλαμβάνει αστυνομικά τμήματα και σκοτώνει πολύ κόσμο. {...} Στο μισοσκόταδο τα πυρά μας βοηθούν να παρακολουθούμε αυτήν την πολύνεκρη μάχη, που έχει επίσης και πολλούς τραυματίες. Αντί να βελτιωθεί, η κατάσταση χειροτερεύει από μέρα σε μέρα. Στις 8 Δεκεμβρίου ήταν αδύνατο να φθάσω στον Πειραιά, όπου είχα επιχειρήσει να πάω. Οι δρόμοι είναι φραγμένοι με οδοφράγματα. Η μάχη από σπίτι σε σπίτι έχει ενταθεί. Οι Εαμίτες, στη διάρκεια της νύχτας, ανατινάζουν ολόκληρα κτήρια. Μέσα στα νοσοκομεία, που είναι γεμάτα, δεν υπάρχει ούτε νερό, ούτε κάρβουνο, ούτε φως. Το υπόγειο ενός από αυτά, όπου είχαν τοποθετηθεί τραυματίες, είχε κατακλυσθεί με νερά (μία οβίδα έσπασε έναν αγωγό). Η κατάσταση είναι τραγική. Διεξάγονται λυσσώδεις μάχες, και με τη συμμετοχή των ασθενών, στα νοσοκομεία «Ερυθρός Σταυρός» και «Σωτηρία», τα οποία χρησιμοποιούνται ως οχυρά από τους μαχόμενους. Δεν υπάρχουν πλέον τρόφιμα ούτε καν πανιά για επιδέσμους. Είναι επίσης αδύνατον να βγει κάποιος για να θάψει τους νεκρούς. Παίρνω δύο επιστολές σταλμένες από τον κ. Α. Λούλη (στην Κατοχή ήταν πρόεδρος της ΕΑ, Γενικός Διοικητής Ηπείρου και μέλος της ΚΕ του ΕΑΜ, το οποίο και εκπροσώπησε σε διάφορες αποστολές στο εξωτερικό), μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ, για τον επικεφαλής της Αντιπροσωπείας {του ΔΕΣ}. Τις παρέδωσα με την παραίνεση όχι μόνο να υπάρξει άμεση απάντηση, αλλά και να πάει κάποιος να τον συναντήσει χωρίς αναβολή. Διαβεβαιώνω, ότι κατά τη διάρκεια της παρουσίας μου στην Αθήνα, η Αντιπροσωπεία {του ΔΕΣ} μπορεί να κάνει χρήση των υπηρεσιών μου, εφόσον το κρίνει απαραίτητο. Στις 9 Δεκεμβρίου επιμένω στην Αντιπροσωπεία να έρθει σε επαφή με το ΕΑΜ. Στις 10 Δεκεμβρίου πηγαίνω στο γκαράζ του Μαρασλείου για να βοηθήσω να φύγουν τα καμιόνια ή να τα συνοδεύσω. Βλέπω εκεί τον κ. de Reynier, (Jacques de Reynier: Αρχηγός της Αντιπροσωπείας του ΔΕΣ στην Ελλάδα), στον οποίο υπενθυμίζω την εξαιρετικά επείγουσα ανάγκη να μεταβεί στο ΕΑΜ. Μου λέει ότι θα πάει ο ίδιος σήμερα, στις 2.30 το μεσημέρι, και μου δίνει ραντεβού για την επομένη το πρωί. Το απόγευμα, μία εθελόντρια αδελφή του Ελληνικού Ε.Σ. μου περιγράφει την οικτρή κατάσταση του νοσοκομείου «Ευαγγελισμός», που βρίσκεται δίπλα στο Μαράσλειο. Δεν υπάρχει κανένας για να θάψει τους νεκρούς, οι οποίοι παραμένουν εκεί, μέσα στον κήπο. Νεκροί βρίσκονται επίσης και μέσα στα διαμερίσματα της πόλης. Κάποια νεαρά

παιδιά αναγκάστηκαν να θάψουν τη μητέρα τους στην αυλή του κτηρίου. Και οι μάχες γίνονται ολοένα και άγριες και λυσσώδεις. Ο συνάδελφός μου Munier μπλοκαρίστηκε μαζί με τέσσερις άνδρες και δύο καμιόνια, κοντά στο νοσοκομείο «Σωτηρία» που πήγαινε να εφοδιάσει. Βρέθηκαν ανάμεσα σε δύο πύρα και δεν μπορούσαν ούτε να προχωρήσουν ούτε να κάνουν πίσω. Ξέφυγαν από εκεί χάρη σε μία απίστευτη τύχη. Πολλά μέλη της Αντιπροσωπείας έχουν δεχθεί πολυάριθμα καταγιστικά πυρά από μυδράλια. Τα αυτοκίνητα και τα καμιόνια αρχίζουν να καταστρέφονται. Στις 11 Δεκεμβρίου, ο κ. de Reynier έρχεται να μου πει ότι δεν είχε χρόνο να πάει στο ΕΑΜ. Μου ζήτησε να πάω στη θέση του και μου έδωσε οδηγίες. {...} Στις 12 Δεκεμβρίου βρίσκω στο Μαράσλειο τα καινούρια αυτοκίνητα που έχουν δεχθεί και αυτά πυρά από μυδράλια. Ένας εκπρόσωπος του ΕΑΜ θέτει στο στρατηγό Σκόμπυ όρους για ειρήνευση. Ο Παπουτσόπουλος, ο ταχυδρόμος, μετέφερε την επιστολή της Αντιπροσωπείας στο ΕΑΜ, μαζί με το αντίγραφο της δικής μου Έκθεσης. Περιμένουμε την απάντηση. Στις 13 Δεκεμβρίου περιμένουμε τον ταχυδρόμο. Φθάνει κατά τις 10.30', χωρίς την απάντηση, την οποία δε θα παραλάβουμε παρά σήμερα το απόγευμα. Για κάθε ενδεχόμενο ο κ. de Reynier αναβάλλει όλες τις δραστηριότητες για αύριο. Το απόγευμα πηγαίνω στο Επιτελείο και στη ML (=Military Liaison ή Εμ Ελ. Η συμμαχική στρατιωτική Αποστολή, η οποία διέθετε και αποθήκες με τρόφιμα και ρουχισμό), για να δω τι συμβαίνει. Αυτό το κτήριο αποτελεί ιδιαίτερο στόχο του ΕΑΜ και το χτυπούν με χειροβομβίδες. Πολυάριθμες οβίδες έχουν ήδη πέσει πάνω του, καθώς και στα γύρω κτήρια. Πάντως, καθώς αυτού του είδους τα βλήματα δεν έχουν τη δύναμη να το διαπεράσουν, οι υλικές ζημιές είναι λιγιστές. Υπάρχουν κυρίως σπασμένα τζάμια, αλλά και αρκετοί τραυματίες και νεκροί. Στις 14 Δεκεμβρίου η κατάσταση παραμένει αμετάβλητη. Οι ώρες της κυκλοφορίας στην Πόλη έχουν οριστεί από τις 12.00 έως τις 14.00. Υπάρχει ένας αυξανόμενος αριθμός συλλήψεων μεταξύ των κατοίκων της Αθήνας. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι συλλαμβάνονται ως όμηροι. Χθες έπρεπε να ασχοληθώ με την οικογένεια Στράτου. Σήμερα η Κυρία Αλεξάνδρα Μελά (Η Α. Μελά, το γένος Πεσμαζόγλου, ήταν ακτιβίστρια, Πρόεδρος της Λέσχης Εργαζομένου Κοριτσιού στη Θεσσαλονίκη, Εντεταλμένη Κυρία του Εράνου της Βασιλισσας και από το 1956 Διευθύντρια της «Βασιλικής Πρόνοιας», της μετεξέλιξης του Εράνου και με ενεργό ρόλο στο φλέγον ζήτημα Παιδοπόλεις, Επαναπατρισμός), μου είπε ότι η θεία της, ο σύζυγός της, καθώς και όλη η οικογένεια, συνελήφθησαν χθες στην Κηφισιά και οδηγήθηκαν στη Θήβα. Ο κατάλογος μεγαλώνει από μέρα σε μέρα. Πότε θα είναι δυνατόν να δράσει κανείς; Περιμένοντας, πηγαίνω στο Επιτελείο

να συναντήσω τον συνταγματάρχη Stoockton που μου είχε δώσει ραντεβού, καθώς και τον στρατιωτικό γιατρό Tulloch για να προσπαθήσω μήπως μπορέσω να κάνω κάτι άμεσα για τα Γιάννενα, στην περίπτωση που η κατάσταση βελτιωθεί. Η Ήπειρος βρίσκεται σε μία κατάσταση τόσο απελπιστική! Δυστυχώς οι μάχες χειροτερεύουν. Οι βομβαρδισμοί αυξάνονται σε ένταση και οι πυροβολισμοί το ίδιο. Διαρκούν όλη τη νύχτα. {...} Την Παρασκευή, στις 15, πηγαίνω στην αποθήκη της οδού Πλουτάρχου για να εξασφαλίσω να εφοδιαστεί το Κολωνάκι με αλεύρι. Σήμερα η κατάσταση στην περιοχή είναι ιδιαίτερα άσχημη και τα βλήματα των πυροβόλων πέφτοντας πάνω στην στέγη κάνουν αρκετό θόρυβο. Κάποιες στιγμές δεν είναι δυνατόν να σταθώ στην είσοδο της αποθήκης. {...} Στις 15 Δεκεμβρίου, βρίσκομαι στην αποθήκη της οδού Πλουτάρχου μέχρι τις 10.30 για να τελειώσω την αποστολή αλεύρων στα αρτοποιεία. Επιστρέφοντας στο Μαράσλειο, δύο καμιόνια έρχονται πίσω φορτωμένα. Έπρεπε να εφοδιάσουν το νοσοκομείο «Σωτηρία», αλλά δεν μπόρεσαν να φθάσουν έως εκεί. Κάποιος έριξε πάνω στα καμιόνια. {...} Είναι σύμπτωση ή μήπως κάποιος επιθυμεί να εμποδίσει την πρόσβασή μας στην αποθήκη; Ο κ. Reynier μου λέει να περάσω αύριο το πρωί στις 8, να πάρω το φάκελο και να πάω στο Στρατηγείο του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ να ρυθμίσω ορισμένα ζητήματα. Στις 26 Δεκεμβρίου, ο κ. Λούλης με πληροφορεί ότι δεν θα έρθει. Θα κανονίσει άλλο ραντεβού. Ο κ. Τσώρτσιλ έφθασε, πρέπει λοιπόν να περιμένει το τέλος της σύσκεψης. (Ο Ούνιςτον Τσώρτσιλ, ο οποίος αντιμετώπιζε οξεία κριτική για την επέμβαση στην Ελλάδα, έφυγε από το Λονδίνο μαζί με τον Υπουργό Εξωτερικών Άντονι Ήντεν. Στο αεροδρόμιο της Αθήνας συναντήθηκαν με το Στρατηγό Αλεξάντερ (Στρατηγείο Μέσης Ανατολής), το Στρατηγό Σκόμπυ, τον Ρέξ Λήπερ (Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα) και τον αρμόδιο Υπουργό για τα θέματα της Μεσογείου Χάρολντ Μακ Μήλαν. Η σύσκεψη πραγματοποιήθηκε στην Αγγλική Πρεσβεία, προήδρευσε ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και συμμετείχαν οι Αμερικανοί (ο πρεσβευτής Λίνκον Μακβη), η Σοβιετική Αποστολή (Συνταγματάρχης Ποπώφ), από τα αστικά κόμματα οι Θ. Σοφούλης, Κ. Καφαντάρης, Ν. Πλαστήρας, Γ. Παπανδρέου, καθώς και εκπρόσωποι του ΚΚΕ (Γ. Σιάντος), του ΕΑΜ (Μ. Παρτσαλίδης), του ΕΛΑΣ (Στρατηγός Εμ. Μάντακας). Η σύσκεψη συνεχίστηκε και την επόμενη ημέρα με την παρουσία περισσότερων Ελλήνων πολιτικών και ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός ορίστηκε ως Αντιβασιλέας). Ο Παπουτσόπουλος θα πληροφορήσει τον κ. Λούλη ότι, κατά απαίτηση της Αντιπροσωπείας, στην προσεχή μας συνάντηση πρέπει να παραβρεθούν και οι άλλοι ηγέτες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Απόψε το βράδυ ναρκοθετήθηκε όλη η περιοχή γύρω από το ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία». Επρόκειτο να το

ανατινάξουν το πρωί, αλλά το γεγονός αποκαλύφθηκε εγκαίρως. (Το ξενοδοχείο λειτουργούσε ως κέντρο επιχειρήσεων των βρετανικών δυνάμεων. Μέλη της κυβέρνησης με τις οικογένειές τους είχαν επίσης μετακομίσει εκεί. Σε αυτό έμεναν και οι ξένοι ανταποκριτές, ακόμα και η Ρωσική Αποστολή, εάν, λόγω των μαχών, δεν κατάφερνε να φτάσει στην πρεσβεία. Οι Βρετανοί είχαν εγκαταστήσει γεννήτρια, γιατί αρχικά φωτιζόνταν με κεριά. Στο νερό υπήρχαν περιορισμοί. Υπήρχε έλλειψη προσωπικού, γιατί πολλοί υπάλληλοι απεργούσαν. Τα εκρηκτικά είχαν τοποθετηθεί μέσω των υπονόμων⁸⁰.) Την προηγούμενη νύχτα οι φρουροί διέκριναν καλά κάποιους άνδρες και τους πυροβόλησαν από τα φυλάκιά τους, αλλά χωρίς φως δεν ήταν δυνατόν να καταλάβουν τι έκαναν. Όλα πιθανολογούνται. Σύμφωνα με τη φημολογία που διασπείρεται, βρισκόμαστε αντιμέτωποι όχι με μία τοπική σύγκρουση, αλλά διαισθάνεται κανείς ότι από πίσω υπάρχει η επιρροή ενός ξένου έθνους. Τετάρτη 27 Δεκεμβρίου. Ο κ. Παπουτσόπουλος, ο ταχυδρόμος μας, με πληροφορεί ότι ο κ. Λούλης με παρακαλεί να περιμένω μια ή δύο μέρες ακόμα, διότι όλοι αυτοί οι Κύριοι, βρίσκονται στην Αγγλική Πρεσβεία. {...} Στις 31 Δεκεμβρίου, πηγαίνω στο Στρατηγείο του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Οι εκπρόσωποι της UNRRA (UNRRA, γνωστή ως Ούνρα. Οργάνωση του νεοσύστατου ΟΗΕ, η οποία ήρθε στην Ελλάδα με την απελευθέρωση. Στη διάρκεια των μαχών περιέθαλψε τραυματίες και μοίρασε τρόφιμα. Κάποια μέλη της πήραν αποστάσεις από την αγγλική στρατιωτική επέμβαση) μου ζητούν να υποστηρίξω την παρέμβασή τους προς την Επιτροπή του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, πράγμα που κάνω πολύ ευχαρίστως και γίνεται αποδεκτό. {...} Στις 4 Ιανουαρίου βλέπω τον κ. de Reynier, ο οποίος μου δείχνει ένα γράμμα του κ. Λούλη που δεν ανταποκρίνεται σ' όσα προσδοκούσαμε. Κατανοώ ότι τα πράγματα θα παραμείνουν ως έχουν και χάνω όλες τις ελπίδες μου.

Συμπέρασμα

Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ζήτησε από την Αντιπροσωπεία του ΔΕΣ να προσφέρει βοήθεια και υποστήριξη στις κατεχόμενες απ' αυτό περιοχές. Η Αντιπροσωπεία δέχτηκε, αλλά ζήτησε δικαίως την αναγνώριση των Συμβάσεων της Γενεύης και του ΔΕΣ. Η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ συμφώνησε και έστειλε στις 31.12.44 την αναγνώριση υπογεγραμμένη από τους κ.κ. Παρτσαλίδη και Λούλη. Στην πράξη αυτή η αναγνώριση υπήρχε από τις 11 Δεκεμβρίου. Η Αντιπροσωπεία έκρινε ότι οι υπογραφές δεν ήταν επαρκείς και απαίτησε κι άλλες. Είναι λογικό που απαιτούσε τις

⁸⁰ Σ. Γρηγοριάδης, *Δεκέμβριος 1944. Το ανεξήγητο λάθος*, Αθήνα 1980, σ. 73.

υπογραφές των κ.κ. Σιάντου και Μάντακα. Είναι επίσης λογικό ότι απαιτούσε την επιστροφή των ασθενοφόρων και των καμιονιών, τα οποία είχαν αρπαχθεί, καθώς και την απελευθέρωση των γιατρών και του προσωπικού του Ελληνικού ΕΣ που είχαν συλληφθεί ως όμηροι. Ο κ. Λούλης ήταν σύμφωνος, ώστε να μπορέσει να βρεθεί μία λύση για αυτά τα θέματα. Ο κ. Παρτσαλίδης επίσης. Είναι πιθανόν η Αντιπροσωπεία να είχε καταφέρει να φθάσει σε ένα αποτέλεσμα, εάν είχε τοποθετήσει έναν εκπρόσωπό της στην Κεντρική Επιτροπή. Γνωρίζω ότι η αποστολή θα ήταν πολύ δύσκολη και πολύ περίπλοκη, αλλά έχω την εντύπωση ότι θα μπορούσε να δικαιωθεί, αν όχι στο σύνολο των ζητημάτων, εν πάση περιπτώσει, σε ένα μεγάλο μέρος. Το έργο της Αντιπροσωπείας σίγουρα θα είχε διευκολυνθεί και εκτός από αυτό οι απαιτούμενες υπογραφές θα είχαν ληφθεί πολύ πιο γρήγορα. Μου φαίνεται, εξάλλου, ότι η παρουσία ενός εκπροσώπου του ΔΕΣ στην Κεντρική Επιτροπή θα είχε αποτρέψει πολλές ίντριγκες εκ μέρους των Σουηδών (Οι «Σουηδοί», ήταν μέλη της Επιτροπής του Σουηδικού ΕΣ, οι οποίοι, όπως και η πρεσβεία τους, λόγω της ουδετερότητας της χώρας τους στον πόλεμο, είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην τροφοδοσία και την περίθαλψη των κατοίκων της Αθήνας, στη διάρκεια της Κατοχής. Είχαν μία «αριστερή απόκλιση», σε αντίθεση με «ορισμένους υπαλλήλους» της «Επιτροπής Βοηθημάτων εν Ελλάδι».) και εκ μέρους ορισμένων υπαλλήλων της «Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων εν Ελλάδι»

Αθήνα, 7 Απριλίου 1945

Α. Λαμπέρ, εκπρόσωπος ΔΕΣ.»

Εν συνεχεία, η εγκατεστημένη ελληνική κυβέρνηση που βρίσκεται στο Κάιρο, συγκεντρώνει γύρω της έναν κύκλο ισχυρών αξιωματικών και στρατιωτών, οι οποίοι σταδιακά σχηματίζουν τις ελληνικές δυνάμεις του εξωτερικού. Οι δυνάμεις αυτές οργανώνονται για την συνέχιση του πολέμου και τη συμμετοχή τους στις συμμαχικές επιχειρήσεις στην Αφρική και μετέπειτα στην Ιταλία. Τον Αύγουστο του 1943 οι δυνάμεις του Ε.Α.Μ., η Ε.Κ.Κ.Α, τα παλαιά πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα και ο Ε.Δ.Ε.Σ συμφώνησαν πως προτεραιότητα είναι η απελευθέρωση και πως το όποιο καθεστωτικό ζήτημα πρέπει να λυθεί με δημοψήφισμα μετά την νίκη. Έπειτα από αυτό ακολούθησαν συζητήσεις και διαπραγματεύσεις με αποτέλεσμα το σχηματισμό μιας

κυβέρνησης εθνικής ενότητας, όπως αποφασίστηκε μέσα από τη συμφωνία που ήρθε τον Μάιο του 1944 στο Λίβανο⁸¹.

Ολοκληρώνοντας, θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε πως ο Ρούσβελτ και ο Τσόρτσιλ μετά από τη Συνδιάσκεψη του Κεμπέκ επιτρέπουν στη Μεγάλη Βρετανία να επέμβει με αποστολή εκστρατευτικού σώματος στην Αθήνα και με σκοπό τη προστασία της χώρας από την αναρχία. Τέλος, έπειτα από την συμφωνία της Καζέρτας, τον Σεπτέμβριο του 1944 το Ε.Α.Μ επιτρέπει την αποβίβαση βρετανικών στρατευμάτων στην Αθήνα με στόχο την επιτυχημένη καταδίωξη των γερμανικών στρατιών⁸².

Ύστερα λοιπόν από την οδυνηρή εμπειρία της Κατοχής, η χαρά της απελευθέρωσης διήρκησε λίγο, καθώς ακολούθησαν τα Δεκεμβριανά. Τα Δεκεμβριανά ήταν το εκρηκτικό αποτέλεσμα της συσσωρευμένης βίας που υπήρχε κατά τα τέσσερα χρόνια της Κατοχής. Μία βία που προέκυψε ως το λογικό επακόλουθο του εγκλωβισμένου θυμού λόγω των εκτελέσεων αθώων ομήρων, του εκτοπισμού των Εβραίων, καθώς και λόγω του εξουσιαστικού τρόμου που δεν δίστασε να προκαλέσει ωμά και στυγνά σφαγές, σκηνοθετημένα μπλόκα και μαζικές εκτελέσεις. Αυτός ο τρόμος και ο φόβος του θανάτου υπήρξε αναμφίλεκτα και το αόρατο πλέγμα για την ένταξη των Ελλήνων σε ομάδες που διέθεταν ιδεολογία. Ο Έλληνας υπό το κράτος του τρόμου και του φόβου του επικείμενου θανάτου και διαισθανόμενος εγκαταλελειμμένος και κυνηγημένος ένιωσε την ανάγκη να συνδεθεί με μία ομάδα, με μία αντιστασιακή οργάνωση για ένα κοινό ιδεώδες που θα έθετε συλλογικά σε πρώτη μοίρα το μελλοντικό γενικότερο καλό και σε δεύτερη πια μοίρα τις τωρινές επιθυμίες του κάθε ατόμου χωριστά. Αυτή η βαθύτερη ανάγκη ήταν η αιτία και της Αντιστασιακής οργάνωσης, του αντιστασιακού ρεύματος που δημιουργήθηκε και εξελίχθηκε ραγδαία ωθώντας δυστυχώς την ελληνική κοινωνία στο βηματισμό του εμφυλίου, ενώ η απελευθέρωση ήταν ήδη πια ορατή. Στη μάχη της Αθήνας κατά τα Δεκεμβριανά συγκρούστηκαν οι δύο αντιμαχόμενοι στρατοί, οι Βρετανοί που υποστήριζαν την επίσημη κυβέρνηση της Αθήνας και οι δυνάμεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, στις οποίες ηγείτο το ΚΚΕ. Θύμα αυτής της σύγκρουσης ήταν ο ελληνικός λαός, ο οποίος πείνασε, δίψασε, ταλαιπωρήθηκε, ταπεινώθηκε, τραυματίστηκε, βασανίστηκε, εκτοπίστηκε και εν τέλει θανατώθηκε υπό τη δαμόκλειο σπάθη του εμφυλίου πολέμου,

---

⁸¹ Χ. Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικά*, Αθήνα 1988, τ. 1, σ. 280-291

⁸² Κ. Πυρομάγλου, *Η Εθνική Αντίσταση ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ-ΕΚΚΑ*, Αθήνα 1975, τ. 1-2, σ. 421-429

που κατακρεούργησε την αξία της ανθρώπινης ζωής. Ο εμφύλιος λοιπόν δίχασε την ελληνική κοινωνία και τραυμάτισε την πολιτική και κοινωνική συνείδηση όλων των Ελλήνων, κάτι το οποίο επιβεβαιώνεται πραγματικά και από τη μαρτυρία της Τούλας Μάρα, στρατευμένης στο ΕΑΜ-ΚΚΕ, η οποία τον Δεκέμβριο του 1944 μετέφερε πάνω σε ένα τρίκυκλο νεκρούς και τραυματίες και η οποία είπε: «Από το Δεκέμβρη και μετά δεν μπόρεσα να κλάψω ποτέ...»

Γ' Κεφάλαιο

Η ελληνική κοινωνία σε κρίση και η ανάγκη για βοήθεια

3.1. Οι κοινωνικές αναταράξεις

Η κατοχική Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει πέρα από τους κατακτητές και τις κοινωνικές δυσκολίες, και τις εμφύλιες συγκρούσεις. Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο οι ομάδες αντίστασης συγκρούονταν μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα οι ιδεολογικές διαφορές της ομάδας του ΕΛΑΣ με τον ΕΔΕΣ και την ΕΚΚΑ δημιουργούσαν κοινωνικές αναταράξεις. Αναταράξεις που ενίσχυαν και οι ομάδες Ελλήνων που ήταν γερμανικά προσκείμενες. Χωρίς αμφιβολία το ζήτημα των κοινωνικών συγκρούσεων συνδεόταν με το γεγονός του δωσιλογισμού, τη βοήθεια δηλαδή που προσέφεραν διάφοροι Έλληνες ως συνεργασία στις δυνάμεις κατοχής.

Ο δωσιλογισμός, που καταγράφηκε ως ένα τραυματικό γεγονός και ως πλήγμα της εθνικής ταυτότητας δεν υπήρξε ως φαινόμενο μόνο στην Ελλάδα, καθώς υπήρχε και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, και όπως κατέγραψε ο Βόγλης *αμαύρωνε το ηρωικό αφήγημα της εθνικής ιστορίας και υπονόμει τον ιδρυτικό μύθο της Εθνικής Αντίστασης πάνω στον οποίο οικοδομήθηκε η μεταπολεμική Ευρώπη σε δύση και ανατολή*⁸³. Στην Ελλάδα η παρουσία του φαινομένου αποσιωπήθηκε και δόθηκε λιγότερη σημασία με σκοπό να τονιστεί το μέγεθος του αγώνα εναντίον του κομμουνισμού και των αυτονομιστικών σχεδίων σε βάρος της Μακεδονίας.

Επιπλέον, σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί πως οι ένοπλοι, οι οποίοι συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς, ενσωματώθηκαν σιγά σιγά στον κόσμο της εθνοφοροσύνης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κωστόπουλος μετά το πέρας ενός χρονικού διαστήματος *αναγνωρίστηκαν ως αντιστασιακοί, πολλοί σταδιοδρόμησαν στον στρατό και τα σώματα ασφαλείας, κάποιοι είχαν πολιτική καριέρα, ενώ όσοι δεν επέστρεψαν στις προπολεμικές δραστηριότητές τους ακολούθησαν τις πιο σκοτεινές διαδρομές των παρακρατικών ομάδων*⁸⁴.

Ωστόσο, μετά τη Μεταπολίτευση η ομάδα του ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, υπήρξε ως βάση για την ασφαλή μετάβαση και την προσπάθεια για τη δημιουργία του εθνικού

⁸³ Π. Βόγλης, *Τα Ιστορικά 47. Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα*, Αθήνα 2007, σ. 437-440,456

⁸⁴ Τ. Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοφοροσύνη*, Αθήνα 2005, σ. 114

φρονήματος, ενός λαού που θέλει να ταχθεί ενάντια στους κατακτητές⁸⁵. Εστιάζοντας στις εμφύλιες συγκρούσεις, άξιο αναφοράς είναι το γεγονός, πως έλαβε μέρος, την ίδια περίοδο που υπήρχε κλιμάκωση στην ένταση και τη μορφή των αντιποίνων, και μια ισχυρή δράση του ΕΛΑΣ. Οι κοινωνικές αναταράξεις ήταν παρούσες στον αστικό χώρο και επηρέαζαν με διαφορετικό τρόπο την Αθήνα. Ωστόσο στις επαρχίες, υπήρξε έντονη οργάνωση και κινητικότητα του αντάρτικου. Επίσης, η στήριξη των Βρετανών στο θεσμό της μοναρχίας και η υποστήριξη με τη παροχή εξοπλισμού προς την ΕΚΚΑ και τον ΕΔΕΣ προκάλεσαν μια επιπλέον καχυποψία του ΕΛΑΣ. Σαν απάντηση ο ΕΛΑΣ είχε ως στόχο πιθανό αποκλειστικό έλεγχο της ένοπλης δραστηριότητας, έτσι ώστε να μπορεί να αντιμετωπίζει τις συγκρούσεις με τις άλλες αντάρτικες ομάδες⁸⁶. Όπως βέβαια αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, στις 12 Ιουλίου του 1943 και οι τρεις αντιστασιακές οργανώσεις κλήθηκαν και ανταποκρίθηκαν στην υπογραφή ενός Συμφώνου Εθνικών Ομάδων και λίγο αργότερα συμφώνησαν για την εγκαθίδρυση του Κοινού Γενικού Στρατηγείου Ανταρτών.

Στη συνέχεια του ίδιου χρόνου μάλιστα και έπειτα από μια ανεπιτυχή συνάντηση με την εξόριστη στο Κάιρο ελληνική κυβέρνηση, οι σχέσεις μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ και ΕΚΚΑ επιδεινώθηκαν. Βέβαια, και η αρνητική αντιμετώπιση της βρετανικής πλευράς απέναντι στο αίτημα αποκλεισμού του Βασιλιά της Ελλάδος πριν τη διενέργεια δημοψηφίσματος, ενίσχυσε τους φόβους του ΚΚΕ και του ΕΑΜ για ένα επικείμενο σχέδιο των Βρετανών όσον αφορά την επιβολή της μοναρχίας. Τους φόβους αυτούς επιβεβαίωσε και το γεγονός πως μέλη του ΕΔΕΣ της Αθήνας ήταν μέλη, και συγκεκριμένα υπουργοί, της δωσίλογης κυβέρνησης. Η κατάσταση οδηγήθηκε εκτός ελέγχου, όταν πραγματοποιήθηκαν συλλήψεις στελεχών του ΕΑΜ από τον ΕΔΕΣ. Ασφαλώς ο ΕΛΑΣ απάντησε σε αυτό με επίθεση κατά του ΕΔΕΣ τον Οκτώβριο του 1943⁸⁷.

Οι συγκρούσεις μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ συνεχίστηκαν για τουλάχιστον τέσσερις μήνες δημιουργώντας στην Ελληνική κοινωνία μια πρωτοφανή πόλωση. Οι εμφύλιες αυτές διαμάχες αποδυνάμωσαν κατά κάποιο τρόπο την αντιστασιακή δράση, καθώς υπήρξε δισταγμός και καθυστέρηση στην δράση κατά των γερμανικών

⁸⁵ Σ. Δορδανάς, *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του δωσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Αθήνα 2005, σ.102

⁸⁶ Χ. Φλάσιερ, «Νέα στοιχεία για τη σχέση γερμανικών αρχών Κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», στο: *Μνήμων*, τ. 8 (1980-1982), σ. 189-203

⁸⁷ Γ. Μαργαρίτης, *Εμφύλιες διαμάχες στην Κατοχή (1941-1944): Αναλογίες και διαφορές, Η Ελλάδα 1936-1944*, χ.τ. χ.χ., σ. 505-515

στρατευμάτων, καθώς και κατά των επιχειρήσεων που έλαβαν μέρος, όπως οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις με τις ονομασίες *Πούμα*, *Τίγρης*, *Πάνθηρ*, η έκβαση των οποίων δυνάμεθα να ισχυριστούμε πώς οδήγησε τον ΕΛΑΣ στα πρόθυρα της διάλυσης⁸⁸.

Ο Ζέρβας μάλιστα πραγματοποίησε μια προσπάθεια για ανακωχή και μέσω αντιπροσώπων έκαναν μια άτυπη συμφωνία. Με τον τρόπο αυτό, οι Γερμανοί δεν στόχευαν πλέον με τις επιθέσεις τους κατά του ΕΛΑΣ. Η αποτυχία του ΕΔΕΣ και η πραγματικότητα ενός διμέτωπου αγώνα από τον ΕΛΑΣ έφερε τις αντιστασιακές οργανώσεις, άλλη μια φορά σε διαπραγματεύσεις. Έτσι, έπειτα από αρκετές διαφωνίες, το Φεβρουάριο του 1944 έλαβαν από κοινού την απόφαση για παύση των εμφύλιων εχθροπραξιών και μοίρασαν τον έλεγχο από κοινού με βάση τις περιοχές που καθεμιά είχε υπό τον έλεγχο της. Τον ρυθμό αυτό δεν ακολούθησε η οργάνωση ΕΚΚΑ, ενώ και οι σχέσεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ με την ΕΚΚΑ είχαν αρχίσει να διαταράσσονται στις συζητήσεις σε Μυρόφυλλο και Πλάκα, όταν ο εκπρόσωπος της ΕΚΚΑ Γεώργιος Καρτάλης συντάχθηκε με τον ΕΔΕΣ και τους Βρετανούς ενάντια στις προτάσεις του ΕΛΑΣ που προέβλεπαν τη συγχώνευση των δυνάμεών τους. Στη συνέχεια, η κατάσταση έγινε χειρότερη, όταν μια ομάδα της ΕΚΚΑ άρχισε συλλήψεις μελών του ΕΑΜ στη Φωκίδα και απαγόρευσε την είσοδο του ΕΛΑΣ στην περιοχή.

Οι παραπάνω εξελίξεις έκαναν τον ΕΛΑΣ να αντιδράσει και έτσι έστειλε τελεσίγραφο απειλώντας με διάλυση την ΕΚΚΑ, εφόσον δεν τερμάτιζε τις επιθέσεις. Την ίδια περίοδο και συγκεκριμένα στις 17 Απριλίου 1944 ο Άρης Βελουχιώτης, χωρίς να έχει λάβει κάποια έγκριση από το Γενικό Στρατηγείο, οργανώνει την επίθεση κατά των δυνάμεων της ΕΚΚΑ. Μια επίθεση που είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυση της παραπάνω οργάνωσης, καθώς ο στρατηγός της οργάνωσης και άλλα εξήντα έξι μέλη συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν. Όσοι διασώθηκαν από την οργάνωση της ΕΚΚΑ μετέβησαν στην Πάτρα και έπειτα εντάχθηκαν στα Τάγματα Ασφαλείας. Αυτή την χωρίς λόγο επίθεση εκμεταλλεύτηκαν οι αντίπαλοι του ΕΑΜ, κατηγορώντας την οργάνωση για εμφύλιο πόλεμο⁸⁹.

Χωρίς αμφιβολία, οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων συμπλήρωναν ένα σκηνικό γενικότερων εμφύλιων συγκρούσεων που ξέσπασαν στην

⁸⁸ A. Gerolymatos, «The Security Battalions and the Civil War», στο: *Journal of the Hellenic Diaspora* 12 (1), 1985, σ. 17-28

⁸⁹ J. L. Hondros, *Occupation and Resistance: The Greek Agony, 1941-1944*, New York, Pella 1983, σ.220-222

Ελλάδα τα χρόνια 1943-1944. Η καλλιέργεια μιας επιθετικής πολιτικής ενάντια στις άλλες οργανώσεις ήρθε ως απόρροια της εντυπωσιακής ανάπτυξης του ΕΛΑΣ, ο οποίος είχε ως επιδίωξη το μονοπώλιο του ένοπλου αγώνα στις περιοχές, όπου κατείχε δράση, την ίδια βέβαια στιγμή που σκόπευε στην γεωγραφική επέκταση των περιοχών επιρροής του. Οι πιο μικρές σε μέλη οργανώσεις σταδιακά αντιμετώπισαν το δίλλημα να ενταχθούν στον ΕΛΑΣ ή να ταχθούν εναντίον του.

Η ιστορία έδειξε, πως όσες επέλεξαν να πολεμήσουν εναντίον του διαλύθηκαν και στη συνέχεια αναζήτησαν τη γερμανική συνεργασία, κάτι το οποίο υποπτευόταν και πολεμούσε ο ΕΛΑΣ⁹⁰. Δεν έλλειψαν μάλιστα οι περιπτώσεις, που έπειτα από τοπικές συγκρούσεις οι αντίπαλες ομάδες του ΕΛΑΣ ζητούσαν την υποστήριξη των Γερμανών σε επαρχίες που είχαν εξοπλισμό. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της ΠΑΟ. Μια άλλη περίπτωση ήταν η μάχη στις 18 Ιουνίου 1943 μεταξύ του ΕΛΑΣ και της δωσίλογης κυβέρνησης Ράλλη. Η πρόταση για δημιουργία ενόπλων ελληνικών σωμάτων δεν βρήκε αρχικά ανταπόκριση, αλλά οι Ιταλοί το δέχτηκαν μετά τη συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς. Τότε έχουμε και τη δημοσίευση του νόμου που προέβλεπε το σχηματισμό των Ταγμάτων Ευζώνων. Αυτά τα Τάγματα Ασφαλείας επεκτάθηκαν από την Πελοπόννησο έως την κεντρική νοτιοανατολική Ελλάδα, ενώ στη Βόρεια Ελλάδα ήταν περισσότερα και μάλιστα αρκετά λειτουργούσαν ως τάγματα θανάτου και τρομοκρατούσαν συστηματικά τον πληθυσμό⁹¹.

Η αιτία βέβαια της δημιουργίας των Ταγμάτων Ασφαλείας, ήταν διττή. Από τη μια πλευρά η δωσίλογη κυβέρνηση επιθυμούσε τη συγκρότηση ενός αντικομμουνιστικού και νομικά ελεγχόμενου ένοπλου μηχανισμού, ο οποίος θα σταματούσε την περαιτέρω ανάπτυξη των δικτύων της ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ενώ από την άλλη πλευρά θα εγγυόταν και τον περιορισμό του ελέγχου της Αριστεράς. Ωστόσο, πρέπει να αναφέρουμε, πως τα Τάγματα Ασφαλείας, όπως κατέγραψαν αρκετοί ερευνητές, δημιουργήθηκαν και επιβίωσαν χάρη στην αμέριστη συμπαράσταση που είχαν από τις γερμανικές δυνάμεις, οι οποίες είχαν οφέλη από τη δράση αυτών και μάλιστα φαίνεται πως λάμβαναν ιδέες για τη μετέπειτα δημιουργία των ναζιστικών υπηρεσιών. Μάλιστα κοινό σημείο ήταν οι ενέργειες που περιελάμβαναν ανατίναξη λιμανιών και εργοστασίων, σύλληψη πολιτικών προσωπικοτήτων, μαζικές εκτοπίσεις στη Γερμανία, όλο και πιο αιματηρές επιχειρήσεις κατά της Αντίστασης, με στόχο, όταν οι Γερμανοί

---

⁹⁰ Μ. Λυμπεράτος, *Οι “εμφύλιοι πόλεμοι” της Κατοχής, η “αναθεώρηση” και η αναπαραγωγή της εμφυλιοπολεμικής ιστοριογραφίας του παρελθόντος*, Αθήνα 2008, σ. 33-70.

⁹¹ Μ. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, ό. π.*, σ. 350-368.

αποχωρούσαν, η Ελλάδα να βρισκόταν σε κατάσταση διάλυσης και αναρχίας⁹². Θα μπορούσε κανείς να δυσχυριστεί πως η πρόθεσή τους ήταν να προκαλέσουν έναν εμφύλιο πόλεμο.

Ωστόσο, οι συγκρούσεις της Κατοχής ήταν ισχυρές και αιματηρές, καθώς η ένοπλη συνεργασία υπήρχε, και αν και αναπτύχθηκε κυρίως στην Πελοπόννησο και τη Μακεδονία, στη συνέχεια επεκτάθηκε, καθώς οι πολιτισμικές αλλά και οι εθνικές διαφορές, δημιούργησαν τόσο την πολιτική των κατοχικών δυνάμεων όσο και την ανάπτυξη της Αντίστασης. Ωστόσο, οι παραπάνω λόγοι δεν ήταν οι μοναδικοί, καθώς εντάσσονταν στα σώματα και τις ομάδες αυτές για οικονομικούς και βιοποριστικούς λόγους. Αρκετοί είχαν την ανάγκη της σίτισης και της στέγασης της οικογένειάς τους και με το σκοπό αυτό εντάσσονταν στις ομάδες, ώστε να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Η ένταξή τους υποκινήθηκε και από το γεγονός πως με την ένταξη στα Σώματα Ασφαλείας συχνά είχαν την ευνοϊκή μεταχείριση των Γερμανών. Επιπρόσθετα, ένας λόγος ένταξης για τα μέλη των εθνικιστικών οργανώσεων ή των μη εαμικών οργανώσεων που διαλύθηκαν από τον ΕΛΑΣ, ήταν η αντίθεση στο ΕΑΜ και το ιδεολογικό χάσμα που είχε προκληθεί στην κοινωνία⁹³.

Τέλος, ένας ακόμη λόγος ήταν η αναζωπύρωση των εθνοτικών και πολιτισμικών αντιθέσεων. Αξιόλογο παράδειγμα αποτελεί και η συνεργασία των Ποντίων με τους Γερμανούς στη Μακεδονία. Όπως σωστά επισημαίνει ο Παπαπολύβιος, η επέκταση του ΕΛΑΣ απειλούσε τη δυναμική που είχαν και έτσι μέσα από τον ισχυρό δεσμό της συγγένειας μπορούσαν να ενταχθούν και να αποκτήσουν προνόμια. Βέβαια ρίσκο αποτέλεσε η έλξη, που πολλοί από αυτούς έβρισκαν στη ναζιστική ιδέα. Άξιο αναφοράς είναι το ότι πολλοί από αυτούς που ασπάζονταν τα ίδια πιστεύω με τους ναζί συγκρότησαν τα τάγματα θανάτου, τα οποία επιδόθηκαν σε ένα όργιο δολοφονιών, τρομοκρατίας και πλιάτσικου, όχι μόνο κατά των αντιπάλων αλλά και κατά του άμαχου πληθυσμού⁹⁴.

Τα κίνητρα που οδήγησαν τόσα άτομα να ενταχθούν στα Τάγματα Ασφαλείας ήταν αρκετά. Ωστόσο, πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας πως τα σώματα αυτά δεν εξοπλίζονταν απλώς από τους Γερμανούς, αλλά είχαν μια κοινή δράση και βοηθούσαν τις δυνάμεις κατοχής, όταν αυτές οργάνωναν επιχειρήσεις κατά των ανταρτών. Οι

⁹² Ν. Τ. Κλόουζ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου, ό. π.*, σ. 148-155

⁹³ H. Fleischer, «Deutsche “Ordnung in Griechenland, 1941-1944», στο: *L. Droulia, Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror*, Βερολίνο 1999, σ. 151-223

⁹⁴ Ν. Τ. Κλόουζ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου, ό. π.*, σ. 171-177 και Α. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, ό. π.*, σ. 260-262

συγκρούσεις ήταν πολλές, και αν και οι λόγοι ήταν κοινωνικοί, οικονομικοί και ιδεολογικοί δεν δικαιολογούσαν τη σκληρότητα τους, καθώς πολλά από τα θύματα ήταν άμαχοι. Το μένος των επιθέσεων ήταν τέτοιο, ώστε ο στόχος ήταν η διάλυση των ισχυρών δικτύων και ο έλεγχος των περιοχών τους. Βέβαια, αυτό μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από σφαγές αμάχων, πυρπολήσεις κατοικιών αριστερών και ξυλοδαρμούς. Ο ΕΛΑΣ προσπαθούσε να κρατήσει ζωντανή την αντιστασιακή δράση την ίδια ώρα που η δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας αποσυνέθετε το ζωτικό χώρο και το κοινωνικό δίκτυό του⁹⁵.

Φθάνοντας προς την ολοκλήρωση του παρόντος κεφαλαίου, πρέπει να αναφέρουμε πως η ένταση και η βία των κοινωνικών αναταράξεων μεταξύ ΕΛΑΣ και των Ταγμάτων Ασφαλείας αποτυπώνεται και στα κείμενα της εποχής. Μάλιστα συγκεκριμένα σε ανακοίνωση της ΚΕ του ΕΛΑΣ στις 7 Δεκεμβρίου 1943 γράφεται πως: *«Προειδοποιεί [ο ΕΛΑΣ] όλους που συμμετέχουν σε αυτά ή τα υποστηρίζουν ότι όσοι γλύτωσαν την άμεση λαϊκή τιμωρία θα λάβουν μετά την απελευθέρωση τη δίκαια τιμωρία που αρμόζει σε δολοφόνους, κοινούς πράκτορες του εχθρού. Δίνει εντολή στα τμήματα του ΕΛΑΣ να χτυπήσουν, να διαλύσουν και εξοντώσουν όπου συναντούν ομάδες, σχηματισμούς ή μεμονωμένους γερμανοτσολιάδες. Η ευθύνη όλων αυτών είναι τεράστια και θα πληρώσουν με τα κεφάλια τους. Θα συλληφθούν οι οικογένειες των εμπνευστών, οργανωτών, ηγετών και εκτελεστών και θα δημευθούν οι περιουσίες τους στις περιοχές της ελεύθερης Ελλάδας»⁹⁶.*

Με δεδομένο πως η αφετηρία οργάνωσης, καθώς και η κύρια βάση άντλησης νέων ανταρτών για τον ΕΛΑΣ, ήταν οι χωρικές περιοχές, η προσφυγοποίηση του πληθυσμού, η πυρπόληση χωριών και η μείωση της αγροτικής παραγωγής, έφεραν τον ΕΛΑΣ σε δυσχερή θέση, καθώς η ανησυχία και η ανάγκη επιβίωσης του αγροτικού πληθυσμού αυξανόταν με συνέπεια τη μείωση των ατόμων που ήθελαν να συμμετέχουν στο αντάρτικο. Οι αντίπαλες επιχειρήσεις είχαν ως στόχο την αποδυνάμωση του αγροτικού πληθυσμού στους ορεινούς όγκους και τη συστηματική εφαρμογή των αντιποίνων για τις επιθέσεις ανταρτών από τα γερμανικά στρατεύματα⁹⁷.

⁹⁵ Ν. Μαραντζίδης, Γ. Μιλλέτ, *Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, κατοχή και εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του δυτικού Πόντου*, Ηράκλειο 2001, σ. 132-155

⁹⁶ *Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα 1981, τ. 1, σ. 282

⁹⁷ S. Kalyvas, *Armed collaboration in Greece 1941-1944*, *European Review of History* 15 (2), Athens 2008, σ. 129-142

Τα αντίποινα, ως λογική αντίδρασης των γερμανικών δυνάμεων, στηρίζονταν σε δύο αρχές. Αρχικά στην αρχή της συλλογικής ευθύνης και έπειτα σε αυτή της ασύμμετρης απάντησης⁹⁸. Με άλλα λόγια λοιπόν, οι γερμανικές ομάδες τιμωρούσαν ολόκληρο τον πληθυσμό και μεταξύ αυτού γυναίκες, παιδιά και άμαχους και επιπλέον για κάθε δικό τους νεκρό επιζητούσαν εκδίκηση μέσα από την εκτέλεση πολλαπλάσιου αριθμού Ελλήνων πολιτών. Αναμφίβολα η λογική των αντιποίνων έστρεψε αρκετούς κατά των ανταρτών, καθώς ναι μεν ο λαός θεωρούσε υπεύθυνους τους Γερμανούς για τη συμφορά, τις εκτελέσεις και τις κτηνωδίες που λάμβαναν μέρος, αλλά αιωρούνταν και η ιδέα πως και οι αντάρτες έχουν μερίδιο ευθύνης, καθώς δυναμίτιζαν το κλίμα⁹⁹

3.2. Ο επισιτισμός

Στην Ελλάδα της τριπλής κατοχής, οι Γερμανοί επιχείρησαν από την αρχή της κατάκτησης τους να καταχραστούν τους πόρους της χώρας με σκοπό να καλύψουν τις ανάγκες των κατοχικών στρατευμάτων και γενικότερα την πολεμική τους προσπάθεια. Οι πράξεις τους οργανώθηκαν μέσα από επιτάξεις, κατασχέσεις, επιβάρυνση της χώρας με υπέρμετρα κατοχικά έξοδα και κυκλοφορία ακάλυπτου νομίσματος. Οι ενέργειες τους ήταν μονομερείς και δεν ενδιαφέρονταν για τον αντίκτυπο που είχαν στην ελληνική κοινωνία. Δυστυχώς ως μοναδική τους μέριμνα ήταν να εξασφαλίζει ο Άξονας τα απαραίτητα για την στήριξη της πολεμικής του δραστηριότητας.

Μετά την έναρξη του Ελληνο-ιταλικού πολέμου το Υπουργείο Εσωτερικών είχε εκδώσει οδηγία για τους κοινοτικούς υπαλλήλους σχετικά με την εκτέλεση διαταγών υπό του καθεστώτος *στρατιώται της Πατρίδος*. Αυτό σήμαινε πως όπως επικυρώθηκε μάλιστα και με απόφαση τον 11/1940 ήταν εφικτή η απευθείας απόλυση σε περίπτωση μη πειθαρχίας. Το καθεστώς αυτό συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατάκτησης, όταν μάλιστα οι δημόσιοι υπάλληλοι κλήθηκαν να εφαρμόζουν τα διατάγματα και τους νόμους που η Ελληνική Πολιτεία εξέδιδε αδιαλείπτως. Το κράτος, σε όλους τους τομείς, όφειλε να καταστήσει σαφές πως πρέπει οι πολίτες του να συμμορφώνονται με τις εντολές των αρχών της κατοχής. Σε αυτό το πλαίσιο οι γερμανικές αρχές φρόντιζαν να ελέγχουν την παραγωγή, να καταγράφουν

⁹⁸ Ε. Ν. Δορδανάς, *Γερμανικές αρχές Κατοχής και ελληνική διοίκηση, Ο φόρος του αίματος*, Αθήνα 2014, σ. 114-115

⁹⁹ Ε.Ν. Δορδανάς, *Το αίμα των αθώων, ό. π.*, σ. 390-416

τις καλλιέργειες, καθώς ακόμα και να στέλνουν ανθρώπους για αυτές τις συγκεκριμένες αγγαρείες¹⁰⁰.

Πρέπει να αναφέρουμε πως σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής το χαρακτηριστικό στις σχέσεις μεταξύ των πολιτών και των αρχών ήταν η αφαίρεση οικονομικών πόρων και αγαθών, κυρίως βασικών ειδών διατροφής, με πιο σημαντικό αγαθό το λάδι. Σύμφωνα μάλιστα και με τα στοιχεία της *Επιτροπής Διαχείρισεως των Αποστολών Τροφίμων του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού (Δ.Κ.Ε.Σ.)*, της 28-1-1942, ο πληθυσμός της Αττικής και του Πειραιά τρεφόταν ως επί των πλείστων με βασικό είδος διατροφής το ψωμί και το λάδι. Μάλιστα, φαίνεται πως προπολεμικά ένα άτομο κατανάλωνε γύρω στα 750 γραμμάρια ψωμί, ενώ στην Κατοχική Ελλάδα η ατομική μερίδα είχε μειωθεί στα 96 γραμμάρια. Βέβαια, αξίζει να αναφερθεί πως σε πολλές επαρχίες ούτε αυτή η μερίδα μπορούσε να εξασφαλιστεί. Επιπρόσθετα, η ανεργία αυξανόταν και αυτό έκανε πιο δυσχερή την κατάσταση, καθώς ο πληθυσμός δεν ήταν ικανός να εξασφαλίζει τα βασικά είδη διατροφής¹⁰¹.

Το Υγειονομικό Τμήμα της Κοινωνίας των Εθνών δημοσίευσε μια έρευνα σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες υποσιτίζονταν, καθώς παρουσίαζαν ένα έλλειμμα 1000 με 1300 θερμίδων. Δηλαδή η διατροφή τους καλυπτόταν από το ψωμί, το λάδι και τα όσπρια, από εκείνες τις τροφές, που δεν τους προσέφεραν τις βιταμίνες που όφειλαν να λαμβάνουν. Από τη διατροφή τους έλειπαν τροφές όπως γάλα, αυγά ή κρέας και βούτυρο. Χαρακτηριστικό είναι το ότι την ίδια ώρα που άλλες χώρες κατανάλωναν ανά άτομο 50 κιλά κρέας και 139 κιλά γάλα ο Έλληνας κατανάλωνε 10 και 39 κιλά αντιστοίχως. Παρόμοια δεδομένα, με μια μικρή απόκλιση έχουμε και στην έρευνα του Λογαρά, στην οποία καταγράφεται πως μεταξύ του Νοέμβρη του 1941 και του Μάρτη 1942, οι Έλληνες λάμβαναν λιγότερες από 1.000 θερμίδες, ενώ ένα ποσοστό 96% κατανάλωνε λιγότερες από 1.700 θερμίδες. Επιπρόσθετα, φαίνεται πως ζωικό λίπος στη ποσότητα των 30 γραμμαρίων λάμβανε το 70% του πληθυσμού, καθώς κατά πλειοψηφία του πληθυσμού σε ποσοστό 90% λάμβανε λιγότερη ποσότητα. Επιπρόσθετα, μέσα από μελέτη του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού φαίνεται, πως ένα ποσοστό του 41% προσλάμβανε λιγότερες από 1.800 θερμίδες ανά ημέρα. Ακόμη, περί το 38% λάμβανε φαγητό ισάξιο με διακύμανση από 1.800 μέχρι 2.400 θερμίδες.

¹⁰⁰ Χ. Χατζηιωσήφ, *Η ελληνική οικονομία, πεδίο μάχης και αντίστασης*, Αθήνα 2007, σ. 203

¹⁰¹ Π. Κεμερλής - Α. Πολυχρονιάδης, *Η αντίσταση στην Λέσβο*, Αθήνα 1988, σ. 224-230

Σχετικά με το λεύκωμα μόνο το 8% κατά την έρευνα τους λάμβανε επαρκή ποσότητα¹⁰².

Ασφαλώς, το πρόβλημα του υποσιτισμού οδήγησε την Ελλάδα σε υψηλά ποσοστά παιδικής θνησιμότητας. Το ποσοστό των θανάτων σε νήπια ηλικίας έως 4 χρόνων έφτανε το 32,4 % και σε ηλικίες έως 14 ετών ανερχόταν στο 4,14%. Κύριος λόγος ήταν το γεγονός πως τα παιδιά όφειλαν να τρέφονται με τροφές πλούσιες σε ζωικό λεύκωμα, όπως για παράδειγμα είναι το γάλα, τα αυγά, καθώς επίσης και το κρέας, τα ψάρια, και τα γαλακτοκομικά προϊόντα, όπως επί παραδείγματι είναι το τυρί. Ακόμα και τα παιδιά που επιβίωναν με αυτή την ισχνή διατροφή που λάμβαναν τότε, παρουσίαζαν προβλήματα, καθώς δεν είχαν ομαλή ανάπτυξη και την ίδια ώρα ήταν ευάλωτα σε ασθένειες της εποχής, όπως ήταν η ελονοσία, η φυματίωση και άλλες¹⁰³.

Ο Λογαράς σε μελέτη του, το 1938, αναφερόμενος στον υποσιτισμό των λαϊκών τάξεων αναφέρει: *σημαντική αναλογία υφίσταται ποσοτικών υποσιτισμών όσον αφορά τα συστατικά τα αποδίδοντα ενέργειαν. Ένα ποσοστόν 30% υποσιτίζεται αισθητώς, αλλά και ποιοτικώς παρατηρείται ανεπάρκεια του αστικού σιτηρεσίου των πτωχοτέρων τάξεων. Το ποσόν του προσλαμβανομένου λευκόματος ζωικής προελεύσεως είναι τελείως ανεπαρκές. Το αυτό δύναται να λεχθεί και δια το ποσόν της βιταμίνης Α και του ασβεστίου¹⁰⁴*. Λόγω της ελλείψεως τροφής και του υποσιτισμού, ο λιμός οδήγησε σε πολλές επικείμενες ασθένειες. Συγκεκριμένα, σε έξαρση ήταν ασθένειες όπως οι αδενίτιδες και η φυματίωση. Ακόμα, η σωματική αδυναμία και η αναιμία, καθώς και η φυματίωση, ήταν σε υψηλά επίπεδα. Επιπρόσθετα, η ασθένεια που μάστιζε τη βρεφική ηλικία ήταν η ξηροφθαλμία, καθώς αυτή οδηγούσε σε τύφλωση λόγω ανεπάρκειας βιταμίνης Α¹⁰⁵.

Όλος ο έλεγχος των παραγωγών από τους κατακτητές, ο αποκλεισμός των μεταφορών και η ανεργία, ήταν η συνέπεια μίας τακτικής, η οποία οδήγησε στην κατάρρευση του κρατικού μηχανισμού. Αναφορικά, παράδειγμα αποτελεί, πως οι αγρότες παρέδιδαν τη σοδειά τους στη προπολεμική Ελλάδα στο κράτος, ενώ κατά τη κατοχή κανείς δεν ήθελε να παραδώσει τη σοδειά του, καθώς δεν επιθυμούσαν να γίνει κατάχρηση των προϊόντων τους από τους κατακτητές ή ακόμα και να αγοραστεί με

¹⁰² Κ. Παπαδοπούλου, «Η επισιτιστική πολιτική και ο επισιτισμός της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο της Κατοχής, στα: πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου Μακεδονία και Θράκη, 1941-1944. Κατοχή-Αντίσταση-Απελευθέρωση», στο Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1998, τ. 269, σ. 166-168

¹⁰³ Π. Καλογιάννης, *Ο λιμός στην κατοχική Ελλάδα και η διεθνής αρωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ.20

¹⁰⁴ Β. Helger, *Ravitaillement de la Grèce*, Athens 1949, σ. 379-380

¹⁰⁵ Π. Καλογιάννης, *ό. π.*, σ.21-22

μηδενικό όμως αντίτιμο. Ακόμα και η μεταφορά των προϊόντων ήταν δύσκολη, καθώς τα μεταφορικά μέσα είχαν επιταχθεί από τις δυνάμεις του Άξονα. Οι επιπτώσεις στον αγροτικό τομέα ήταν καταστροφικές και ο συνδυασμός με την αύξηση των τιμών και τις μαύρες αγορές, στις οποίες Έλληνες έμποροι επιχειρούσαν απόκρυψη προϊόντων με σκοπό την μετέπειτα αύξηση των τιμών, οδήγησε σε πλήρη κατάρρευση.

3.3. Ο λιμός

Χωρίς αμφισβήτηση, το σύνολο των Ελλήνων ζούσε κάτω από άθλιες συνθήκες διαβίωσης. Οι στερήσεις κυρίως σε βιοτικό επίπεδο οδηγούσαν τους Έλληνες προς την κατάρρευση και η Ελλάδα αποτέλεσε σύντομα την *πρώτη εις την θνησιμότητα εκ των λοιμωδών και παρασιτικών νοσημάτων [...] που φονεύουν τον άνθρωπον εις νεαράν ηλικίαν*. Τη σοβαρότητα του προβλήματος φανερώνει η ραγδαία αύξηση των νεκρών στην Αθήνα, όταν τον Δεκέμβριο του 1941 έγινε διακοπή των σιδηροδρομικών δρομολογίων για ένα μήνα. Την ίδια χρονιά, και συγκεκριμένα το Μάιο, η έλλειψη πρώτων ειδών και τροφίμων ήταν εμφανής, αρχικά στην Αθήνα και στη συνέχεια και μέχρι τον Ιούνιο του ίδιου έτους είχε επεκταθεί και στις επαρχίες. Το μεγάλο πρόβλημα θα έλεγε κανείς πως προέκυψε, αφού δεν ήταν εφικτός ο ανεφοδιασμός μέσω θαλάσσης κατά τον πρώτο χειμώνα της κατοχής, αφού οι Σύμμαχοι είχαν αποκλείσει από τη θάλασσα την επικράτεια του Άξονα¹⁰⁶.

Ο βρετανικός ναυτικός αποκλεισμός εφαρμόστηκε με το πρόσχημα πως η κατεχόμενη Ελλάδα έπρεπε να σταματήσει να εφοδιάζεται με προμήθειες και αγαθά, για τα οποία είχε υπογράψει τα προηγούμενα χρόνια εμπορικές συμφωνίες. Ακόμα, η κυριότερη αιτία ήταν πως αν η Ελλάδα συνέχιζε να εισάγει προϊόντα, ο κατακτητής θα μπορούσε να υπεξαιρέσει προς όφελός του μέρος των αγαθών. Ο αποκλεισμός ήταν καθολικός, καθώς υπήρξε ακόμα και παρεμπόδιση από το βρετανικό πολεμικό ναυτικό της διεθνούς βοήθειας, που έστελναν οι διάφοροι οργανισμοί¹⁰⁷.

Το ζήτημα του υποσιτισμού και της ανεπάρκειας πρώτων ειδών και τροφίμων, οδήγησε σε μια διατροφική κρίση στην Ελλάδα, η οποία διήρκεσε σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής και συνεχίστηκε και ακόμα και μετά τη λήξη της. Η επίδραση της κρίσης απλώθηκε σε διαφορετικές περιόδους και σε διαφορετικές ομάδες πληθυσμού. Ο αγώνας για την επιβίωση θα αποτελέσει έναν από τους κεντρικούς άξονες του αγώνα

¹⁰⁶ Π. Καλογιάννης, *Ο λιμός στην κατοχική Ελλάδα και η διεθνής αρωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ.17-19

¹⁰⁷ Β. Χιονίδου, *Λιμός και Θάνατος στη κατοχική Ελλάδα 1941-1944*, Αθήνα 2011, σ. 29-33

της Αντίστασης καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής. Η κατάσταση του λιμού, ύστερα από το 1942, θα αντικατασταθεί από μια φάση μόνιμου και χρόνιου υποσιτισμού και η καθημερινή πάλη για την αναζήτηση τροφής ήταν μια οδυνηρή πραγματικότητα συνώνυμη με την Κατοχή¹⁰⁸.

Εκείνο το χειμώνα του 1942, η τάξη των μισθωτών κατάφερε να επιβιώσει το χειμώνα με δυσκολία, ενώ τον επόμενο χρόνο με την εκρηκτική αύξηση του πληθωρισμού και του κόστους ζωής η τάξη αυτή αντιμετώπισε τις πρώτες συνέπειες της επισιτιστικής κρίσης. Η εν λόγω κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα το 1944 ο πληθωρισμός να εκτοξευτεί και ο αγώνας για την επιβίωση να αποτελεί μία τραγική και οδυνηρή πραγματικότητα όχι μόνο για τους μισθωτούς, αλλά και για τη μεσαία τάξη. Πιο αναλυτικά, οι εργάτες, οι τεχνίτες, οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι μισθοσυντήρητοι αλλά και οι μικροκαταστηματάρχες υπέφεραν γιατί δεν είχαν άλλους πόρους εκτός από το μισθό και τις συναλλαγές που έκαναν με τις δραχμές, οι οποίες έχαναν ολοένα την αξία τους εξαιτίας του πληθωρισμού. Όταν ξόδεψαν κάθε πιθανό πόρο και περιουσιακό τους στοιχείο ακόμα και αυτές οι τάξεις άρχισαν να πεθαίνουν κατά εκατοντάδες. Στην ίδια μοίρα του θανάτου βρέθηκαν και οι άρρωστοι του στρατού που πολέμησαν στην Αλβανία και οι ασθενείς σανατορίων ή ασύλων, καθώς πέθαναν χωρίς περίθαλψη και φροντίδα πια στα νοσοκομεία, όπου και νοσηλεύονταν¹⁰⁹.

Συνοψίζοντας λοιπόν, επιβάλλεται να αναφέρουμε και πάλι, πως οι παράγοντες που καθόρισαν τη διατροφική κρίση ήταν αφενός η περιορισμένη διαθεσιμότητα τροφίμων και αφετέρου ο περιορισμός των συγκοινωνιών, εν μέρει λόγω της σοβαρής έλλειψης μέσων μεταφοράς, αλλά κυρίως επειδή ο περιορισμός αυτός είχε επιβληθεί σε δύο επίπεδα, τόσο στα αγαθά όσο και στους ανθρώπους. Επομένως κάθε πληθυσμός στρεφόταν ως επί τω πλείστον στην τοπική παραγωγή, πράγμα που έκανε δυσχερή την κατάσταση για τα αστικά κέντρα, τα απομονωμένα χωριά, καθώς και τα άνυδρα νησιά, αφού δεν είχαν πρόσβαση σε καλλιεργήσιμη γη, ώστε να επιβιώσουν μέσα από την παραγωγή. Στην κρίση αυτού του διατροφικού ζητήματος συνέβαλε η ανεπιτυχής προσπάθεια της κυβέρνησης συνεργατών και των κατοχικών δυνάμεων να ρυθμίσουν την αγορά και τις τιμές. Ακόμα, μετά από στρατιωτικές ήττες οι αγορές των τροφίμων ήταν σε κρίση, καθώς επικράτησε ο

¹⁰⁸ Β. Χιονίδου, *ό. π.*, σ. 35-39

¹⁰⁹ P. Papastratis, *British policy towards Greece during the Second World War 1941-1944*, New York 1984, σ. 112-114

πανικός, με αποτέλεσμα τη συσσώρευση τροφίμων σε σπίτια και τις αυξήσεις των τιμών ή το μηδενισμό των αποθεμάτων¹¹⁰.

Έτσι λοιπόν, όταν περίπου δέκα χιλιάδες τόνοι τροφίμων έφθασαν στην Ελλάδα ως βοήθεια από την Τουρκία μεταξύ Οκτωβρίου του 1941 και Φεβρουαρίου του 1942, διανεμήθηκαν κυρίως στον πληθυσμό της Αθήνας αφήνοντας τις άλλες πληθυσμιακές ομάδες σε άλλα μέρη της Ελλάδας να λιμοκτονούν. Βέβαια, οι διαστάσεις του λιμού φάνηκαν από τα ποσοστά θνησιμότητας που καταγράφηκαν υψηλότερα κατά τρόπον τινά στην περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά, αλλά και σε όλες τις αστικές περιοχές της χώρας, με αποκορύφωμα τη περίοδο του χειμώνα 1941-1942. Άξια αναφοράς αποτελούν τα παρακάτω, όπως ακριβώς τα έχει αποτυπώσει ο Δ. Βουτυράς: *Μέρες απαίσιες. Άνθρωποι πέφτουν στο δρόμο, άνθρωποι πεθαίνουν στα σπίτια και μένουν μέρες εκεί. Σα να 'πεσε χολέρα, πανούκλα κι όλες οι αρρώστιες που δέρνουν την ανθρωπότητα, να 'πεσαν στο μέρος αυτό. Σωρηδόν κατεβαίνει ο λαός των Αθηνών και του Πειραιώς στον Άδη. Γέμισαν τα νεκροταφεία. Δεν μπόρεσαν να τους θάψουν οι νεκροθάφτες. Και σκάβουν λάκκους μεγαλύτερους και τους ρίχνουν μέσα¹¹¹.*

Όπως καταγράφει ο Χρ. Χρηστίδης, η παρουσία των νεκρών από την πείνα των ανθρώπων ήταν πλέον ένα συνηθισμένο θέαμα: *έχουμε συνηθίσει, η αγωνία και η κατάπληξη που αισθάνθηκα τις πρώτες ώρες που είδα άνθρωπο χάμου ξυλιασμένο, δεν υπάρχουν πια. Σε αυτό συμπληρώνει και ο Θεοτοκάς πως, *Φαίνεται πως συνηθίσαμε και τίποτε πια δεν κάνει εντύπωση σε κανέναν. Μια μεγάλη, ομαδική αναισθησία εμπρός στον ακατάπαυστο κίνδυνο. Αναισθησία, παχυδερμία, ρουτίνα. Ίδια διαπίστωση παραχωρείται και από τον Α. Πανσέληνος που γράφει: *πεθαμένοι μες στο δρόμο και κανείς πια δεν τους πλησιάζει. Κανείς δε νοιάζεται πια.***

Προσεγγίζοντας τους αριθμούς των νεκρών θα μπορούσαμε να πούμε πως ο κύριος παράγοντας διαφοροποίησης των επιπέδων θνησιμότητας ανά τις διάφορες περιοχές της χώρας ήταν η εγγύτητα σε περιοχές με γεωργική παραγωγή και το μέγεθος του αστικού πληθυσμού. Για παράδειγμα, στην παραγωγική Θεσσαλία δεν παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση της θνησιμότητας. Και στην Ήπειρο δεν παρατηρήθηκε καμία αύξηση της θνησιμότητας την περίοδο εκείνη, αν και είναι σίγουρο πως αναπτύχθηκε μια κρίση θνησιμότητας κατά την περίοδο του πολέμου από τον Οκτώβριο του 1940 έως τον επόμενο χρόνο, τον Απρίλιο του 1941. Συγχρόνως,

¹¹⁰ Β. Χιονίδου, *ό. π.*, σ. 49-50

¹¹¹ Β. Χιονίδου, *ό. π.*, σ. 51-52.

στα κέντρα της αστικής Μακεδονίας υπήρξε μια άνοδος της θνησιμότητας παρά το γεγονός πως επικοινωνούσαν άμεσα με περιοχές αγροτικής παραγωγής και είχαν πρόσβαση στην τοπική παραγωγή¹¹².

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω ο περιορισμός στις μετακινήσεις των ανθρώπων επηρέαζε την κατάσταση, καθώς τα άτομα δε μπορούσαν άνετα να ταξιδεύουν, ώστε να στραφούν στην τοπική παραγωγή του αγροτικού πληθυσμού και να αγοράσουν τρόφιμα ή ακόμα και να τα ανταλλάσσουν με άλλου είδους αγαθά. Από τον πληθυσμό των πόλεων ωστόσο, αρκετοί ήταν σε θέση να επωφεληθούν και κυρίως όσοι διέθεταν μετρητά ή αγαθά, ώστε να ταξιδεύουν οι ίδιοι ή να αγοράζουν από τη μαύρη αγορά. Όσοι όμως δεν είχαν κάποια πηγή εισοδήματος δεν είχαν και τη δυνατότητα μετακίνησης και συνεπώς ήταν οι πρώτοι που ήρθαν αντιμέτωποι με το θάνατο¹¹³.

Η κρισιμότητα της κατάστασης καταγράφεται και από τον Μητροπολίτη Καρύστου και Σκύρου, ο οποίος περιγράφει την κατάσταση σε σχέση με το ποίμνιό του, σε μια επιστολή στον αντιπρόσωπο του Ερυθρού Σταυρού, τον Ιανουάριο του 1942: *Ακόμα πιο θλιβερό είναι το γεγονός ότι, αφού πούλησαν όλα τα απαραίτητα υπάρχοντά τους, ακόμα και κλινοσκεπάσματα και ρούχα, οι φτωχοί κάτοικοι της περιφέρειάς μας – ιδίως όσοι ζουν στη βόρεια πλευρά, από το Αλιβέρι έως την Κύμη, όπου βρίσκονται τα έξι ορυχεία λιγνίτη – δίχως τρόφιμα, είναι ευάλωτοι στο ψύχος και πεθαίνουν μαζικά. Αυτό που συμβαίνει πραγματικά σε εκείνες τις 45 κοινότητες, οι κάτοικοι των οποίων εργάζονται κυρίως στα λιγνιτωρυχεία, είναι απερίγραπτο ... Τα πρόσωπα αυτών των δύστυχων είναι άψυχα, λιποθυμούν από την πείνα και πέφτουν κάτω στους δρόμους ... Τέσσερις μήνες δίχως ψωμί. Παρομοίως, το Λαύριο - μια μικρή πόλη εξήμισι χιλιάδων κατοίκων, οι περισσότεροι εκ των οποίων εργάζονταν στα τοπικά ορυχεία και στη διάρκεια της Κατοχής ήταν άνεργοι – παρουσίασε ένα από τα υψηλότερα, αν όχι το υψηλότερο, ποσοστά θνησιμότητας με 149 νεκρούς ανά 1.000 άτομα από το Σεπτέμβριο του 1941 έως το Μάιο του 1942. Και στην Ερμούπολη, ο συνδυασμός του υψηλού ποσοστού εργατών στον πληθυσμό, της πενιχρής αγροτικής παραγωγής του νησιού και της απομόνωσής του οδήγησε σε πολύ υψηλά ποσοστά θνησιμότητας: 145 νεκροί ανά 1.000 άτομα την ίδια περίοδο. Ο κατάλογος γνωστών περιοχών που*

¹¹² P. Papastratis, *British policy towards Greece during the Second World War 1941-1944*, New York 1984, σ. 112-114

¹¹³ B. Χιονίδου, *Λιμός και Θάνατος στη κατοχική Ελλάδα 1941-1944*, Αθήνα 2011, σ. 54-55

επλήγησαν από ακραία ποσοστά θνησιμότητας είναι ατελείωτος και, αναμφίβολα, θα μπορούσαν να προστεθούν πολλές άλλες άγνωστες περιπτώσεις¹¹⁴.

Την έκταση του λιμού και την τραγική κατάσταση στην οποία περιήλθε ο λαός, μπορούν να αναδείξουν μαρτυρίες όπως η παρακάτω: [...] Και την εικοστή έβδομη μέρα δίχως ψωμί [...], η μητέρα μου είχε βγει από το πρωί. Εμείς τα παιδιά καθόμασταν και τα τρία στο κρεβάτι και ζεσταινόμασταν, έλεγα μακάρι να είχαμε τώρα την πουλακίδα στα πόδια μας να μας ζεσταίνει. Τα πουλερικά έχουν θερμοκρασία ανώτερη απ' του ανθρώπου. Την πουλακίδα μας μάς την είχε χαρίσει η δεσποινίς Σαλώμη, καλή της ώρα εκεί που ζει τώρα, αν και όχι εις τας Αθήνας. Αυτή κάπου είχε ρημάξει ένα κοτέτσι. Την έδωσε της μητέρας μου, να τη βράσεις να πιούνε τα παιδιά το ζουμί, της λέει, γιατί τα βλέπω αδενόπαθή σε λίγο. Η πουλακίδα είχε ωραία χρώματα, ψηλό λαιμό, ούτε ήξερε αυτή ότι είχαμε Κατοχή. Λέμε εμείς, μαμά μην τη σφάζουμε. Καλά, λέει, άσ' τη να μεγαλώσει λιγούλακι, να μας βγει και μια μερίδα παραπάνω, μπορεί να γεννήσει και κάνα αυγό. Αυγό όμως φάγαμε μόλις μπήκαν οι Εγγλέζοι ως ελευθερωτές. Κι έτσι την κρατήσαμε κάπου έξι μήνες, την ψευτοταιίζαμε, της έβρισκα και κανένα σκουλήκι εγώ. Τη βγάζαμε για βοσκή, να τσιμπήσει χορταράκι και κανένα ζουζούνι, σε μια παραπλεύρως αλάνα. Την πηγαίναμε και τα τρία αδέρφια μαζί, μη μας ριχτούν και μας την κλέψουν, κουκουλωμένη μάλιστα κάτω από το πανωφόρι του αδελφού μου. Την κουβαλούσαμε στα χέρια σηκωτή, διότι είχε εξαντληθεί και περπατούσε πολύ σπάνια. Μόλις φτάσαμε εκείνη την ημέρα στην αλάνα, την απιθώνω κάτω για να βρει κανένα σκουλήκι, αυτή έγειρε στο πλευρό και με κοίταζε. Δεν είχε δυνάμεις να σκαλίσει. Της δίνω νερό, το ήπιε με το ζόρι. Λέω, παιδιά το ζωντανό δεν είναι καλά, πάμε σπίτι να προλάβουμε να το σφάζουμε προτού ψοφήσει. Όχι, είπε η μάνα μας, δεν τη σφάζω. Κι έτσι, τ' απογευματάκι πια, η κότα με ζανακοίταζε και πέθανε. Από την πείνα. Τη σηκώνω, πεθαμένη ήτανε βαρύτερη. Μουρλάθηκες που θα τη θάψεις μου βάζει τη φωνή η δεσποινίς Σαλώμη [...]. Ζεστή είναι ακόμη, άντε μάδα την να τη βράσετε¹¹⁵!

Μια άλλη καταγραφή είναι αυτή που παρατίθεται στο βιβλίο του Μαζάουερ: μερικοί Γερμανοί αξιωματικοί βασάνιζαν τα πιτσιρίκια πετώντας τους αποφάγια από τα μπαλκόνια και παρακολουθώντας τα να τσακώνονται μεταξύ τους. Οι στρατιώτες που έτρωγαν ελιές στο δρόμο προσείλκυαν σμάρια ολόκληρα από παιδιά. Μόλις έφτανε κάποιος ένα κουκούτσι ελιάς, τα παιδιά ορμούσαν να το πιάσουν: το πιο γρήγορο το

¹¹⁴ Χιονίδου, ό. π., σ. 57-58

¹¹⁵ Π. Μάτεσις, *Η μητέρα του σκύλου*, Αθήνα 1990, σ. 22-23

έβαζε στο στόμα του και το έγλειφε ώσπου να μείνει το ζύλο¹¹⁶. Ακολουθεί η μαρτυρία στο βιβλίο του Δούνια¹¹⁷, Προχθές ένα παιδάκι είχε μαζέψει ένα τενεκεδάκι γεμάτο κόκκαλα. Είχα την ηλιθιότητα να το ρωτήσω γιατί μαζεύει αυτά τα βρωμερά σκουπίδια. Και μου απάντησε θριαμβευτικά: “Εμείς βράζουμε αυτά τα κόκκαλα και ξέρετε τι ωραία σούπα κάνουμε; Η δυστυχία του λαού ήταν απεριγράπτη και οι συνθήκες ζωής τους ήταν δυσμενείς και τραγικές. Η ανεύρεση τροφής ήταν ανέφικτη και τα ελλείμματα σε βασικά είδη τροφής φανερά, όπως επιπρόσθετα φαίνεται και στα Φύλλα Κατοχής, του Τσάτσου, ο οποίος καταγράφει, [...] Έχω επιστρατεύσει τις φίλες μου να μαζεύουν και το τελευταίο ψιχουλάκι τροφής. Το ίδιο κάνω κι εγώ [...] Και στο σούρουπο [...] αναζητούμε τα πεινασμένα παιδιά στις σκοτεινές κάμαρες των παλιών σπιτιών να τους μοιράσουμε ό,τι έχουμε. Χθες βράδυ ο μικρός Στ. Μ. [...] μοναχός του, ξαπλωμένος στη γωνιά της ερειπωμένης κάμαρας, περίμενε. Μας περιμένει κάθε βράδυ με τα μάτια καρφωμένα στην πόρτα¹¹⁸.”

Το αίσθημα πανικού ασφαλώς και κατέλαβε τους ανθρώπους, οι οποίοι υπέφεραν από ήπια ή σοβαρά, θα έλεγε κανείς συμπτώματα ασιτίας. Οι άνθρωποι ανεξάρτητα από την ηλικία τους, καλλιέργησαν και ανέπτυξαν το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και όπως επισημαίνει ο Μ. Χαραλαμπίδης *τη φριχτή εκείνη εποχή είδαν παιδιά να τρώνε τα εμέσματα των Ιταλών και Γερμανών αξιωματικών έξω από τα εστιατόρια και τις ταβέρνες, που οδηγούσε κάποιους σε ακραίες σκέψεις, όπως αυτές ενός πατέρα για το ετοιμοθάνατο παιδί του: «έκαμα σκέψεις απανθρώπου [...] διότι έλεγον [...], εάν το παιδί αποθάνη θα κρατήσω τα δελτία και τούτο έβανε βάλσαμον εις το πόνο μου», οδήγησε ακόμη και στην καταγραφή περιπτώσεων κανιβαλισμού¹¹⁹.*

Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο οφείλουμε να αναφέρουμε πως ο λιμός υπολογίζεται πως στοίχισε τη ζωή σε σαράντα με σαράντα πέντε χιλιάδες ανθρώπους. Ενώ άξιο αναφοράς είναι το γεγονός πως ο λιμός που εξαπλώθηκε σταδιακά σε όλη την επικράτεια επηρέασε καθοριστικά την υγεία των Ελλήνων και μάλιστα η πλειοψηφία έχασε ένα ποσοστό του 20% του βάρους της, ενώ μερικοί έφθασαν να χάσουν έως και το 30%. Το ανοσοποιητικό τους σύστημα ήταν αισθητά εξασθενημένο και ταυτόχρονα εκτεθειμένο και επιρρεπές στις ασθένειες. Μάλιστα, τα ποσοστά θανάτων τετραπλασιάστηκαν και σε πολλές περιπτώσεις δεκαπλασιάστηκαν σε

¹¹⁶ Μ. Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, Αθήνα 1994, σ. 62

¹¹⁷ Μ. Δούνιας, *Έπειτα από 120 χρόνια ελεύθερης ζωής, είμεθα πάλι σκλάβοι. Το ημερολόγιο Κατοχής του Μίνου Δούνια*, (εγγραφή 6 Μαΐου 1942), Αθήνα 1987, σ. 144.

¹¹⁸ Ι. Τσάτσου, *Φύλλα κατοχής*, Αθήνα 1962, σ. 27-28.

¹¹⁹ Μ. Χαραλαμπίδης, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα 2012, σ. 82-83.

μερικές περιοχές, ανάλογα με τις δυνατότητες που είχαν ως προς το να τραφούν επαρκώς. Ο καθένας προσπαθούσε να επινοήσει έναν τρόπο για να αντιμετωπίσει την πάλη με την οδυνηρή και σκληρή επιβίωση. Οι πεινασμένοι πριν οργανωθούν πέρασαν πολλές μέρες λιμοκτονώντας δίχως να βρουν τίποτα φαγώσιμο. Οι κινητοποιήσεις για την επιβίωση σημειώθηκαν από τους τραυματίες του Αλβανικού μετώπου και τους φοιτητές, και αργότερα από τους δημόσιους υπαλλήλους που απέργησαν τον Απρίλιο του 1942, οριοθετώντας την πρώτη απεργία στη γερμανοκρατούμενη Ευρώπη. Εκτός βέβαια από την ατομική δράση και τη μαύρη αγορά, κυριαρχούσαν και τα συσσίτια. Η Κεντρική Επιτροπή Συσσιτίων (ΚΕΣ) επιχορηγούμενη από το Ελληνικό κράτος υπήρξε ο κυριότερος οργανισμός βοήθειας προς τον ελληνικό λαό, πριν τη δημιουργία της «Επιτροπής Διαχείρισεως Βοηθημάτων» υπό την αιγίδα του ΔΕΣ, με την οποία συνεργάστηκε μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1942. Οι λιμοκτονούντες λοιπόν αναζητούσαν έστω και λιγοστή τροφή στα συσσίτια, στα τρόφιμα που δίδονταν με το δελτίο, στις διανομές, στα γεύματα στους τόπους δουλειάς ή ακόμα και στη λειτουργία των συνεταιρισμών. Το θεριό της πείνας όμως ήταν ανίκητο. Η πείνα είχε πλέον όλα τα συμπτώματα ενός έντονου και οδυνηρού λιμού. Οι άνθρωποι υπό τη δαμόκλειο σπάθη του λιμού κατέρρεαν και όδευαν προς την οδό του θανάτου. Η ανάγκη λοιπόν για επισιτιστική αλλά και ανθρωπιστική βοήθεια ήταν πιο αναγκαία από ποτέ¹²⁰!

---

¹²⁰ Χ. Βραχνιάρης, *Τα χρόνια της λαϊκής εποποιίας*, Αθήνα 1983, σ.66.

Δ' Κεφάλαιο

Η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και η ανθρωπιστική βοήθεια

4.1. Η Υγειονομική υπηρεσία και η δράση της πριν την Ιταλική επίθεση

Ένας από τους σημαντικότερους τομείς που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην κατοχική Ελλάδα, ήταν αναμφισβήτητα αυτός της περίθαλψης, ο οποίος έπρεπε να ανταπεξέλθει στο μεγάλο όγκο των αναγκών που είχαν τόσο οι τραυματίες πολέμου όσο και ο άμαχος πληθυσμός. Μάλιστα, ακόμα και πριν από την έναρξη της εαρινής επίθεσης των Ιταλών, οι απώλειες στον τομέα της υγείας ήταν σε υψηλά επίπεδα και οι ανάγκες του Ελληνικού Στρατού ήταν αυξημένες. Ο θύνων παράγων ήταν τόσο οι καιρικές κακές συνθήκες όσο και ο τρόπος διαβίωσης, ο οποίος έφερνε τον πληθυσμό αντιμέτωπο με τη χρόνια κόπωση, αφού αυτοί που βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή της άμυνας και της μάχης δεν ήταν δυνατόν να απέχουν έστω και για λίγο.

Η αναμενόμενη ιταλική επίθεση ήρθε την ίδια στιγμή κατά την οποία η Διεύθυνση Υγειονομικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Στρατιωτικών επιχειρούσε να αυξήσει σταδιακά τη χωρητικότητα σε κλίνες, ενώ είχε ήδη λάβει κάποιες αποφάσεις σχετικά με τις μετακινήσεις και τις μετεγκαταστάσεις αρκετών στρατιωτικών νοσοκομείων. Αναλυτικότερα, αποφάσισαν τη μετεγκατάσταση του Στρατιωτικού Νοσοκομείου Αλεξανδρουπόλεως στη Μυτιλήνη μετονομάζοντας το σε 2^ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Μυτιλήνης. Ακόμα, ως επιπλέον μονάδες νοσηλείας χρησιμοποιήθηκαν στη Θράκη και αρκετές μονάδες της Ξάνθης, της Κομοτηνής αλλά και της Αλεξανδρούπολης. Επιπλέον, το Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Δράμας μεταφέρθηκε στην Σύρο και λειτούργησε ως Στρατιωτικό Νοσοκομείο Σύρου. Συνακόλουθα, το 5^ο και το 6^ο αντίστοιχα Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης μεταφέρθηκε στην Καλαμάτα ως 1^ο και 2^ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Επιπρόσθετα, το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Καβάλας μεταφέρεται στην Τήνο και το 1^ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Θεσσαλονίκης στο Σανατόριο Μαντινείας ως το πρώτο τοπικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Σε συνέχεια των αλλαγών, το 8^ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης μεταφέρθηκε και μετονομάστηκε σε Στρατιωτικό Νοσοκομείο Σπετσών. Στη Θεσσαλονίκη τελικώς, παρέμειναν το 2^ο, 4^ο και 7^ο και το Γ' Στρατιωτικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης¹²¹.

¹²¹ Α. Παπάγου, *Η προς πόλεμο προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού*, Αθήνα 1960, σ. 2 και σ. 32-35

Χωρίς αμφιβολία, οι παραπάνω αλλαγές συνετελέσθησαν σε ένα κομβικό σημείο, καθώς θα λέγαμε πως με τη συνθηκολόγηση αυτή, αρχίζει και η αντίστροφη μέτρηση για τα Στρατιωτικά Νοσοκομεία, αλλά και για τα νοσηλευτικά κέντρα. Τον Απρίλιο του 1941, έχουμε τη διάλυση των Στρατιωτικών Νοσηλευτικών Τμημάτων στα Γιάννενα, την Άρτα, την Αμφιλοχία και την Πρέβεζα, οι ασθενείς των οποίων μεταφέρθηκαν σε άλλες δομές νοσηλείας. Ίδιες ενέργειες έγιναν και στα Στρατιωτικά Νοσοκομεία Βορείου Ελλάδος, Στερεάς Ελλάδας, Θεσσαλίας και Νήσων, χωρίς ωστόσο να επηρεαστούν αυτά τα νοσοκομεία στην Πελοπόννησο, την Κρήτη, το Λουτράκι ή το Αγρίνιο, τα οποία ωστόσο διαλύθηκαν αργότερα, κατά τον επόμενο μήνα. Υπό την ίδια τακτική έχουμε και την διάλυση των Στρατιωτικών Νοσοκομείων στην Αθήνα, με εξαίρεση το Α΄ Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο, καθώς και το 2^ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο, όπως και το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αναπήρων¹²².

Η έναρξη των δραστηριοτήτων της Υγειονομικής Υπηρεσίας είχε τρεις κατευθύνσεις. Η πρώτη ήταν προσανατολισμένη στην Ήπειρο και συγκεκριμένα περιελάμβανε και το κομμάτι της Παραμυθιάς και αυτό του Καλαμά και των Νεγράδων. Μάλιστα, προτεραιότητα αποτελούσε το έργο με στόχο τη διαχείριση των απωλειών υγείας και την περίθαλψη, το οποίο ανέλαβε το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Ιωαννίνων, το οποίο είχε ήδη αρκετές περιπτώσεις, με αποτέλεσμα ο αριθμός των περιπτώσεων που αυξανόταν, να το είχε μετατρέψει σε κύριο Στρατιωτικό Νοσηλευτικό Κέντρο. Η δεύτερη κατεύθυνση ήταν αυτή που εστίαζε στο Μέτωπο της Πίνδου και περιελάμβανε την έκταση της κοινότητας του Κάντζικου, της Οξυάς και του Παλαιοχωρίου. Ενισχυτικό, αλλά και καίριο ρόλο στις απώλειες υγείας, ανέλαβε το Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Κοζάνης. Τέλος, τρίτη μέριμνα αποτελούσε το Μέτωπο της Δυτικής Μακεδονίας που επεκτεινόταν από τη Μεγάλη Πρέσπα έως και το όρος του Γράμμου. Το Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Φλώρινας σαφώς και ενίσχυε το έργο της περιοχής, έχοντας επίσης και τη βοήθεια των κέντρων νοσηλείας και διακομιδής στις Καρυές, το Βατοχώρι, την Πύλη και την Κρυσταλλοπηγή¹²³. Το έργο για το Μέτωπο της Δυτικής Μακεδονίας βοηθούσε το γεγονός πως τα σιδηροδρομικά δίκτυα καθιστούσαν την αποστολή υλικού εφικτή.

Την πρώτη περίοδο της Ελληνικής αντεπίθεσης το Βόρειο Μέτωπο καλύφθηκε όσον αφορά την υγειονομική πλευρά από τα νοσοκομεία της Μακεδονίας

¹²² Έκδοση της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Αθήνα 1939, σ. 193

¹²³ Α. Παπάγου, *ό. π.*, .σ.2 και σ. 36-39

και συγκεκριμένα από αυτά της Θεσσαλονίκης, της Βέροιας, της Καστοριάς και της Κοζάνης¹²⁴. Στην άλλη άκρη, το Νότιο Μέτωπο καλύφθηκε κυρίως από τις παροχές και τις υπηρεσίες του Στρατιωτικού Νοσηλευτικού Κέντρου Ιωαννίνων με τη χρήση και των περιφερειακών μονάδων, όπως της Πρέβεζας, της Άρτας, της Αμφιλοχίας, του Μεσολογγίου και του Αγρινίου.

Κλείνοντας το υπό κεφάλαιο αυτό πρέπει να αναφέρουμε, πως αν και ήταν πολλές οι βοηθητικές εγκαταστάσεις, εντούτοις ελάχιστες από αυτές ήταν σε θέση να καλύψουν έκτακτες ανάγκες, καθώς είχαν σοβαρές ελλείψεις σε χώρους. Οι δευτερεύουσες εγκαταστάσεις ήταν αυτές του Νοσοκομείου του Ερυθρού Σταυρού, το οποίο είχε την τοποθεσία του σε ένα Γυμνάσιο της Πόλης, το Α΄ Χειρουργείο του Ερυθρού Σταυρού, το οποίο στεγαζόταν σε ένα άλλο Δημοτικό Σχολείο και το Κέντρο Διαλογής στεγαζόταν σε κάποια παλιά κτήρια, τα οποία δεν είχαν κανέναν βοηθητικό χώρο. Μάλιστα, ακόμα και όταν οι κλίνες επαρκούσαν, δεν ήταν αρκετό το προσωπικό, ώστε να καλύψει τις ανάγκες. Για τη λύση αυτού του προβλήματος άρχισε η διαίρεση των περιπτώσεων ανά κατηγορίες. Για παράδειγμα το Νοσοκομείο του Ερυθρού Σταυρού ανέλαβε τα χειρουργεία¹²⁵.

4.2. Τα στρατιωτικά νοσοκομεία κατά τον Ελληνο-ιταλικό πόλεμο

Στις 7 Απριλίου του 1939 οι ιταλικές δυνάμεις καταλαμβάνουν την Αλβανία, η οποία αιφνιδιάζεται εμφανώς. Αυτή η ιταλική κατάκτηση δημιουργεί μια γέφυρα επέκτασης για τους Ιταλούς, οι οποίοι επιθυμούν να έχουν πρόσβαση στη βαλκανική χερσόνησο. Με τους Ιταλούς να έχουν ισχυρή παρουσία στην Αλβανία και σε συνάρτηση με την γενικότερη τακτική της επέκτασης που είχε υιοθετήσει η Ιταλία, η επίθεση στην Ελλάδα φάνταζε πλέον θέμα χρόνου. Έτσι, από το 1939 και οι δυο πλευρές, Ελλάδα και Ιταλία, προετοιμάζονται και δημιουργούν διάφορα σχέδια στρατιωτικής προετοιμασίας. Μάλιστα, εδώ πρέπει να αναφερθεί πως στα πλαίσια αυτά, η Υγειονομική Υπηρεσία του Στρατού φροντίζει να προμηθεύσει την Ελληνική Επικράτεια με αναγκαία υλικά ζητώντας πόρους, σε ποσό που άγγιξε τα 122.766.898 δραχμές, από το Ταμείο της Εθνικής Άμυνας¹²⁶.

¹²⁴Γ. Παπαγεωργίου, Α. Κυμουρτζής, Κ. Πολυζώης, *Η Υγειονομική Υπηρεσία του Στρατού κατά τον πόλεμο 1940-1941*, Αθήνα 1983, σ. 13-15

¹²⁵ Γ. Παπαγεωργίου, *ό. π.*, σ. 9-11

¹²⁶Α Παπάγου, *Η προς πόλεμο προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού*, Αθήνα 1960, σ. 240

Μάλιστα, ο επιθεωρητής της Υγειονομικής Υπηρεσίας, ο οποίος ήταν ο Αριστοτέλης Σερμπέτης, ο οποίος διετέλούσε και Υποστράτηγος, ανέλαβε τα καθήκοντά του και μεταξύ άλλων έλαβε μέτρα με σκοπό την καλύτερη οργάνωση της Υπηρεσίας και την επικοινωνία των ενεργειών της, καθώς και την προβολή σχετικού πίνακα στο Υπουργείο Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως, έτσι ώστε να ενισχυθούν μέσω των Υγειονομικών Ιδρυμάτων, τα οποία κατά αυτόν τον τρόπο επιστρατεύονταν στις ανάγκες του στρατού¹²⁷. Μάλιστα τα παραπάνω υλοποιούνται ως μια ενιαία πρόταση με τον Αναγκαστικό Νόμο του 2005/39202, αλλά ακόμα ορίζεται και στο «Σχέδιο Επιστρατεύσεως 1939β» όπου μεταξύ των άλλων αναφέρονται και οι Μονάδες του Υγειονομικού. Ωστόσο, τα βασικά Στρατιωτικά Νοσοκομεία εξακολουθούν να είναι, το Α΄ Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αθηνών, το Β΄ Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο Λάρισας, το Γ΄ Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης, το Δ΄ Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο Δράμας, καθώς και το Ε΄ Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αλεξανδρούπολης¹²⁸.

Σε επέκταση των σχεδίων περιλαμβάνονταν και κατάρτιση ενός Υγειονομικού Σχεδίου Στρατού, το οποίο είχε τρεις κατευθύνσεις: ένα ειδικό σχέδιο επίταξης Υγειονομικού και Φαρμακευτικού υλικού, ένα ειδικό σχέδιο για περαιτέρω ανάπτυξη των Νοσηλευτικών μονάδων και των εγκαταστάσεων και τέλος ένα ειδικό σχέδιο για τη Νοσηλεία. Αναλυτικότερα, με τις αλλαγές στην πρώτη κατεύθυνση θα λέγαμε πως επιθυμούσαν να εξασφαλίσουν και έτσι να δημιουργήσουν ένα απόθεμα προμηθειών Υγειονομικού και Φαρμακευτικού υλικού, κυρίως μάλιστα σε εγκαταστάσεις που αυτό ήταν εφικτό, όπως για παράδειγμα στα Στρατιωτικά Νοσοκομεία και σε άλλα προσβάσιμα κτήρια, κυρίως σε αστικές περιοχές, όπως ήταν επί παραδείγματι η Θεσσαλονίκη και η Αθήνα. Αυτό συνέβη, γιατί τα νοσοκομεία της επαρχίας είχαν ήδη φροντίσει για την προμήθεια του απαραίτητου εξοπλισμού. Επιπλέον, το δεύτερο σχέδιο για την ανάπτυξη των εγκαταστάσεων, θα λέγαμε πως στόχευε στον καθορισμό και την αναγνώριση των μόνιμων πια Στρατιωτικών Νοσοκομείων, τα οποία επεκτείνονται σε πολλές πόλεις ανά την επικράτεια εκτός από Θεσσαλονίκη και Αθήνα, όπως Δράμα, Βόλος, Ναύπλιο, Ξάνθη, Μυτιλήνη, Κρήτη, Λάρισα, Καβάλα, Μεσολόγγι, Αιδηψό, Σέρρες, Πάτρα, Τρίκαλα, Πρέβεζα, Αλεξανδρούπολη και

¹²⁷ Γ. Παπαγεωργίου, Α. Κυμουρτζής, Κ. Πολυζώης, *Η Υγειονομική Υπηρεσία του Στρατού κατά τον πόλεμο 1940-1941*, Αθήνα 1983, σ. 13, 17-19

¹²⁸ ΑΝ υπ' αριθμ. 2005/39 της 5/6 Οκτ. 1939, ΦΕΚ Α' 429: *Περί οργανώσεως και στελεχών του εν ειρήνη στρατού*

Φλώρινα. Βέβαια το πλάνο για τη Νοσηλεία και τη διακομιδή, συσχετιζόταν με την επίτευξη οριοθέτησης των σωστών κριτηρίων για την αναγνώριση της βαρύτητας κατά περίπτωση¹²⁹.

Αναφορά αξίζει να γίνει στο σχέδιο Νοσηλείας και διακομιδών, καθώς περιλάμβανε πολλά νοσοκομεία όπως αναλυτικότερα:

- το Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Αλεξανδρούπολης, το οποίο θα είχε την ευθύνη παροχής νοσηλείας του προσωπικού των Μονάδων της Θράκης, αλλά και τη διακομιδή κατά περίπτωση στην ενδοχώρα με ποικίλα μέσα
- το Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Καβάλας, το οποίο θα φρόντιζε για τη περίθαλψη ασθενών των γύρω περιοχών και τη πιθανή διακομιδή εκτός εμβέλειας
- το Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Θράκης, το οποίο πλέον θα συνεργαζόταν σε καθεστώς σύμπτυξης με αυτό της Καβάλας
- καθώς και τα Στρατιωτικά Νοσοκομεία της Δράμας, του Σιδηροκάστρου, του Κιλκίς, της Δράμας και της Βέροιας
- το Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Φλώρινας, το οποίο θα είχε αρμοδιότητα για τη διακομιδή, καθώς θα προχωρούσε σε συγχώνευση με το Νοσοκομείο της Βέροιας, όταν αυτό θα ήταν αναγκαίο
- τα Στρατιωτικά Νοσοκομεία της Θεσσαλονίκης, τα οποία θα λειτουργούσαν ως κέντρα περίθαλψης της Δυτικής και Ανατολικής Μακεδονίας
- τα Στρατιωτικά Νοσοκομεία της Λάρισας και του Βόλου, τα οποία και αυτά θα αποτελούσαν δομές της ευρύτερης περιοχής
- το Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Κοζάνης, το οποίο θα λειτουργούσε ως κέντρο νοσηλείας, αλλά σε περίπτωση ανάγκης θα προχωρούσε σε συγχώνευση με αυτό της Λάρισας (Β' Γενικό Νοσοκομείο)
- το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Ιωαννίνων, το οποίο αναπτύχθηκε σε νοσηλευτικό κέντρο
- το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Πρέβεζας, το οποίο οργανώθηκε με σημεία διακομιδής και στις περιοχές της Άρτας και του Αγρινίου

---

¹²⁹ Γ. Παπαγεωργίου, Α. Κυμουρτζής, Κ. Πολυζώης, *ό. π.*, σ. 21

- το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Μεσολογίου, το οποίο λειτουργούσε ως κέντρο διακομιδών και μετέφερε συχνά ασθενείς ή ακόμα και νεκρούς στον Πειραιά¹³⁰. Μάλιστα πρέπει να αναφέρουμε, πως και τα υπόλοιπα νοσοκομεία, είχαν αναλάβει το χρέος της περίθαλψης, της νοσηλείας και της διακομιδής στα μεγαλύτερα νοσηλευτικά κέντρα της Θεσσαλονίκης και της Λάρισας¹³¹.

Το αναφερόμενο πλάνο εφαρμόστηκε από την αρχή της επιστράτευσης και μάλιστα σε διάστημα επτά ημερών είχαν ήδη αναπτυχθεί όλες οι στρατιωτικές μονάδες περίθαλψης. Από το 1936 ακόμα είχε τεθεί το σχέδιο για την ανέγερση στην Αθήνα οχτακοσίων επιπλέον κλινών νοσηλείας. Βέβαια αυτό ολοκληρώθηκε κατά το 1954, καθώς τότε ως ιδέα ανεστάλη από την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ωστόσο, μετά την 28^η Οκτωβρίου και την κήρυξη της επιστράτευσης, που πραγματοποιήθηκε, είχαμε και τη σταδιακή συγκρότηση των προβλεπόμενων νοσοκομείων, τα οποία επέκτειναν το δίκτυο περίθαλψης. Πιο αναλυτικά, έχουμε τη δημιουργία και ένταξη¹³²:

1. την υπό την Α΄ Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση που εδραιώνεται στην Αθήνα και στην οποία κατηγοριοποιούνται και αυτά τα νοσοκομεία, τα οποία έχουν ήδη συσταθεί, όπως το Α΄ Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αθηνών, το 2^ο αλλά και το 3^ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αθηνών
2. του 4^{ου} Στρατιωτικού Νοσοκομείου Αθηνών
3. του 5^{ου} Στρατιωτικού Νοσοκομείου Αθηνών
4. του 6^{ου} Στρατιωτικού Νοσοκομείου Λουτρακίου, το οποίο βρίσκεται υπό τη διοίκηση της Β΄ Ανώτερης διοίκησης, η οποία έχει την έδρα της στην Λάρισα
5. του 2^{ου} Στρατιωτικού Νοσοκομείου Λάρισας
6. του 2^{ου} Στρατιωτικού Νοσοκομείου Λαμίας
7. του Στρατιωτικού Νοσοκομείου Αιδηψού
8. Και των Στρατιωτικών Νοσοκομείων Βόλου, Τρικάλων και Καμένων Βούρλων, τα οποία εντάσσονται στην Γ΄ Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση, η οποία έχει έδρα της τη Θεσσαλονίκη

¹³⁰ Έκδοση της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Αθήνα 1939, σ. 197-199

¹³¹ ΑΝ υπ' αριθμ. 2005/39 της 5/6 Οκτ. 1939, ΦΕΚ Α΄ 429: Περί οργάνωσης και στελεχών του εν ειρήνη στρατού και Γ. Παπαγεωργίου, Α. Κυμουρτζής, Κ. Πολυζώης, ό.π., σ. 22-25

¹³² Α. Παπάγου, ό. π., σ. 296-298

9. του Γ' Γενικού Στρατιωτικού Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης
10. των 1^{ου}, 2^{ου}, 4^{ου} και 5ου Στρατιωτικών Νοσοκομείων Θεσσαλονίκης
11. και αυτών της Νάουσας, Βέροιας, Κιλκίς, Σερρών και Σιδηροκάστρου, τα οποία με τη σειρά τους υπάγονται στην Δ' Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση, η οποία έχει έδρα την Καβάλα. Πρέπει να αναφερθεί βέβαια εδώ, πως τα νοσοκομεία Καβάλας, Ξάνθης και το 4^ο νοσοκομείο της Δράμας, είχαν ήδη ενταχθεί σε αυτή τη διοίκηση.
12. Ακόμα, το Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Ξάνθης καταργήθηκε και στη θέση του συστάθηκε το περιστασιακό Νοσοκομείο της Διακομιδής στην Αμφίπολη, το οποίο ήταν υπό τη διοίκηση του Β' Ρυθμιστικού Κέντρου, το οποίο είχε με τη σειρά του έδρα στη Θεσσαλονίκη και έπειτα στη Βέροια.
13. Καθώς και το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Φλώρινας και τα Σ1 και Σ2 Στρατιωτικά Νοσοκομεία Διακομιδής.
14. Το Σ1 Στρατιωτικό Νοσοκομείο Διαλογής έγινε μετέπειτα το γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο Φλώρινας.
15. Το Σ2 Στρατιωτικό Νοσοκομείο Διαλογής, το οποίο από τις 15 Δεκεμβρίου βρισκόταν σε εγκαταστάσεις του Αμυνταίου και του Ξυνού, κάτω από την εποπτεία της Στρατιωτικής Διοίκησης Κοζάνης
16. Το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Κοζάνης, το οποίο βρισκόταν υπό την διοίκηση του Α' Σώματος Στρατού
17. Το Σ4 Στρατιωτικό Νοσοκομείο Διακομιδής, που ήταν κάτω υπό τη Στρατιωτική Διοίκηση Αλεξανδρούπολης
18. Το Ε' Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αλεξανδρούπολης
19. Το 1^ο, 2^ο και 3^ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Διακομιδής Ιωαννίνων
20. Το Σ3 Στρατιωτικό Νοσοκομείο Διακομιδής και τα Στρατιωτικά Νοσοκομεία Πρέβεζας, τα οποία ήταν κάτω από την διοίκηση της Βάσης Ηπείρου
21. τα Στρατιωτικά Νοσοκομεία Άρτας και Αγρινίου στην διοίκηση της Στρατιωτικής Διοίκησης Μεσολογγίου
22. και τέλος το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Μεσολογγίου¹³³.

---

¹³³ Έκδοση της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Αθήνα 1939, σ. 200-203

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε, πως από τα Στρατιωτικά Νοσοκομεία τα οποία ήταν στο σχέδιο και για τα οποία υπήρξε για αυτά ένα επιπλέον σχέδιο ανάπτυξης, κατά την πλειοψηφία τους ήταν ήδη εγκατεστημένα σε πρόχειρες νοσηλευτικές μονάδες, τα οποία βέβαια αντιμετώπιζαν σοβαρές ελλείψεις. Έτσι, τα νοσοκομεία προμηθεύονταν φαρμακοεπιδημιολογικό υλικό τακτικά πλέον, καθώς αυτή η διαδικασία, δηλαδή ο εφοδιασμός τους, υπαγόταν στις αρμοδιότητες της Στρατιωτικής Φαρμακαποθήκης και των Υγειονομικών Αποθηκών¹³⁴.

Ο επαρκής βέβαια εφοδιασμός τους δεν φάνηκε εφικτός, καθώς οι ανάγκες τους ήταν αυξημένες. Από άποψη προσωπικού, όσοι κλήθηκαν να συνεισφέρουν στην σύσταση και στην ανάπτυξη των νοσοκομειακών δικτύων, ήταν σε ένα μεγάλο αριθμό έφεδροι και έφεδροι αξιωματικοί του Υγειονομικού. Ωστόσο, ελάχιστοι μόνιμοι αξιωματικοί έλαβαν στη συνέχεια διοικητικές θέσεις στα νοσοκομειακά ιδρύματα. Μάλιστα, οι υπόλοιποι που ασχολήθηκαν με αυτό το κομμάτι της φροντίδας στα νοσηλευτικά κέντρα, ήταν εκπαιδευόμενοι και νοσοκόμοι με γενικές γνώσεις και όχι με ειδίκευση. Φυσικά, δεν έλειπαν οι εθελοντές και οι βοηθοί προσωπικού. Σε αυτό συνεισέφερε τα μέγιστα και ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, καθώς διέθεσε υλικό για να λειτουργούν τα χειρουργεία και κλίνες διακομιδής στα νοσοκομεία τόσο της Αθήνας όσο και της Θεσσαλονίκης, στα οποία προσέθεσε Εθελόντριες Αδερφές Νοσοκόμες¹³⁵.

4.3. Ο ναυτικός αποκλεισμός, η πορεία προς την άρση του και η πορεία των πλοίων προς την Ελλάδα

Ένα από τα σημαντικά εμπόδια στην τροφοδότηση πρώτων υλών αποτέλεσε ο ναυτικός αποκλεισμός. Η αποστολή βοήθειας ήταν συχνά αδύνατη, καθώς η διαδρομή αποστολής τους περιελάμβανε περιοχές στη ζώνη αποκλεισμού. Ωστόσο, τόσο η Αγγλία όσο και οι κατακτητές συμφώνησαν για αποστολή βοήθειας από την Τουρκία, κάτι που συνδέθηκε με το γεγονός πως η Τουρκία παρουσίασε αργότερα έλλειψη σιτηρών και δημητριακών στις αγορές της. Αναλυτικότερα, η Τουρκία προέβη στη σύναψη της συμφωνίας, τον Σεπτέμβριο του 1941, με πρώτο στόχο την αποστολή τροφίμων στην Ελλάδα. Όπως καταγράφηκε, το πρώτο μέρος επισιτιστικής βοήθειας

¹³⁴ Γ. Παπαγεωργίου, Α. Κυμουρτζής, Κ. Πολυζώης, *ό. π.*, σ. 26-29.

¹³⁵ Α. Παπάγου, *ό. π.*, σ. 230-245

έφθασε στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα στον Πειραιά, στις 17 Οκτωβρίου 1941 με το πλοίο *Κούρτουλους*¹³⁶.

Θα λέγαμε πως μετά το πρώτο πλοίο ξένης ανθρωπιστικής βοήθειας, που ήταν εκείνο της Σουηδικής αποστολής τον Αύγουστο του 1941, το *Κούρτουλους* ήταν το δεύτερο πλοίο, που μετέφερε βοήθεια για την Ελλάδα. Το πρώτο πλοίο ξεκίνησε την αποστολή του κατά το 1941 από τη Σουηδία και είναι αμφισβητήσιμες οι συνθήκες, οι οποίες καθόρισαν την επιστροφή του στην χώρα αφετηρίας του, καθώς ήταν σε ισχύ η Αγγλική πολιτική του ναυτικού αποκλεισμού. Φαίνεται λοιπόν, να ξεφόρτωσε το φορτίο του υπό συγκεκριμένων συνθηκών και με βαρύνουσες δυσκολίες. Μάλιστα, η συμφωνία που αναφέρθηκε παραπάνω όριζε την αποστολή στην Ελλάδα, από τη Τουρκία, 50.000 τόνους τροφίμων, έχοντας ως χρονοδιάγραμμα την περίοδο μεταξύ Οκτώβρη 1941 και Μάρτη 1942¹³⁷.

Κατά την έναρξη αυτής της περιόδου, τον Οκτώβρη, στην Αθήνα τέθηκε σε λειτουργία και η πρώτη Επιτροπή για την παραλαβή και διάθεση των τροφίμων. Στην σύσταση και τη δομή της Επιτροπής καταλέγονταν εντεταλμένοι της Αντιπροσωπείας του Δ.Κ.Ε.Σ στην Ελλάδα, αλλά και εκπρόσωποι του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, ο οποίος τότε βρισκόταν κάτω από την προεδρία του Ιωάννη Αθανασάκη. Από τα πρακτικά μπορούμε να αντλήσουμε αυτές τις πληροφορίες, καθώς όπως αναγράφεται, *της Επιτροπής αυτής εντεταλμένος ήταν ο Αλέξανδρος, ο οποίος οργάνωσε τις υπηρεσίες διανομών. Οι υπηρεσίες αυτές αποτέλεσαν για τον Paul Mohr το βασικό πυρήνα της οργάνωσης που αναπτύχθηκε αργότερα σε πελώριο οργανισμό διανομών εφοδίων σε ολόκληρη την Ελλάδα*¹³⁸.

Ωστόσο, φθάνοντας στην αξιολόγηση αυτής της συμφωνίας, θα λέγαμε πως δεν είχε τα αποτελέσματα που αναμενόταν. Το πλοίο *Κούρτουλους* δεν ήταν δυνατόν να ολοκληρώσει την αποστολή των 50.000 τόνων, αφού ολοκλήρωσε μόνο τη μεταφορά 7.500 τόνων, καθώς τον Ιανουάριου του 1942 βυθίστηκε στα Δαρδανέλια. Η αποστολή και διάθεση τροφίμων από την Τουρκία στην Ελλάδα δεν φάνηκε σαν ικανή για να λύσει το πρόβλημα του υποσιτισμού. Μάλιστα, τα αποθέματα σιταριού,

¹³⁶ Π. Καλογιάννης, *Ο Λιμός στη Κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αγωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ. 28

¹³⁷ M. Mauzy, *Inter Arma Caritas: The Swedish Red Cross in Greece in the 1940's*, Στοκχόλμη 2008, σ. 78-87

¹³⁸ Α. Σ. Βαλντέν, *Η ανθρωπιστική βοήθεια στη Κατοχική Ελλάδα, Η σουηδική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού 1942-1945*, Αθήνα 2017, σ. 221-228

που παρουσίαζε να έχει η Τουρκία, δεν ήταν αρκετά για να εφοδιάζει και την Ελλάδα¹³⁹.

Θα έλεγε κανείς πως αν και η μέριμνα του Δ.Κ.Ε.Σ. ήταν συνεχής, αν και ο Ελβετικός Ερυθρός Σταυρός προσπαθούσε να βοηθήσει, αυτό το γεγονός δεν ήταν αρκετό, ώστε να αντιμετωπιστεί η δυσχερής κατάσταση στην Ελλάδα. Ωστόσο, τον πληθυσμό στην Ελληνική Επικράτεια βοήθησαν αρκετά τα συσσίτια, που είχαν οργανωθεί από την πλευρά της Εκκλησίας, σε συνδυασμό με ατομικές πρωτοβουλίες και δωρεές, όπως ήταν για παράδειγμα μερικών βιομήχανων, ή εθελοντών του Ερυθρού Σταυρού, ακόμα και της οργάνωσης της αριστερής *Εθνικής Αλληλεγγύης*.

Σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε πως η οργάνωση, Εθνική Αλληλεγγύη συσπείρωσε στη βάση της αρκετούς πολίτες, οι οποίοι είδαν αυτό το κάλεσμα σαν λαϊκό σύνθημα το οποίο στη συνέχεια αναδείχθηκε σε πανελλαδικό καθήκον. Μάλιστα, έπειτα από την είδηση πως η κυβέρνηση του Αλέξανδρου Κορυζή είχε προβεί στην αγορά και σχεδίαζε την προμήθεια των πολιτών με 350.000 τόνους σιτάρι, οι Γερμανοί αντέδρασαν και δήλωσαν ότι *Έτσι τους μεταχειρίζονται οι δικοί τους και οι υποτιθέμενοι φίλοι*¹⁴⁰.

Γενικότερα, θα λέγαμε πως με ρίσκο τη ζωή τους οι Έλληνες μεριμνούσαν για την προμήθεια κάποιων μερίδων τροφής στους στρατιώτες της Κοινοπολιτείας, οι οποίοι μέχρι να φθάσουν επιχειρούσαν την είσοδο στα περάσματα για τη Μέση Ανατολή, ενώ την ίδια στιγμή οι Άγγλοι επεξεργάζονται σχέδια για τις αρνητικές γι' αυτούς πολιτικές επιπτώσεις αν συνεχισθεί ο ολέθριος αποκλεισμός. Όπως καταγράφεται, στα σωζόμενα αρχεία δήλωναν πως [...] *Είναι σημαντικό να έχουμε ένα υγιή πληθυσμό 7 1)2 εκατομμυρίων αγγλόφιλων Ελλήνων για να ενισχύσουμε τη μεταπολεμική θέση μας στην Ανατολική Μεσόγειο, ή να αποδεχθούμε τη μείωση του ελληνικού πληθυσμού από την πείνα, την καταστροφή της υγείας του –κυρίως των παιδιών– καθώς και τη μεταστροφή των διαθέσεών του σε βίαια αντιβρετανικές; Πρέπει να ζυγισθούν πολύ αποφασιστικά τα υπέρ και τα κατά, πριν αποφασίσουμε να εγκαταλείψουμε την Ελλάδα σε λιμοκτονία. Επίσης, πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι οι Έλληνες δεν θα λιμοκτονήσουν σιωπηλά. Επιπλέον θα πρέπει να υπολογίσουμε τον αντίκτυπο στην κοινή γνώμη των ΗΠΑ*¹⁴¹.

¹³⁹ Π. Καλογιάννης, *Ο Λιμός στη Κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αγωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ.30

¹⁴⁰ M. Junod, *Warriors without Weapons*. New York 1951, σ. 174-184

¹⁴¹ S. Goldwyn Smith, *History of England (Third Edition)*, New York, 1957, σ. 569-571

Ως μια ακολουθία των σχεδίων τους ήρθε σε πρώτη φάση η μερική άρση του αποκλεισμού, χωρίς ωστόσο να οδηγήσει σε καλύτερευση της κατάστασης, καθώς οι νεκροί αυξάνονταν. Έτσι, η ανάγκη για άμεση και αυτή τη φορά και αποτελεσματική βοήθεια ήταν πλέον επιτακτική. Σαν μια κίνηση που θα μπορούσε να αποτρέψει τους θανάτους από την πείνα, η Ελληνική Πολεμική Περίθαλψη στις ΗΠΑ, συντάσσει πρόταση για αποστολή από την Αμερική στην Ελλάδα, ενός πλοίου-φορτίου με δημητριακά. Ωστόσο, η κυβέρνηση των Βρετανών φθάνει στην μερική άρση του αποκλεισμού, έπειτα από αρκετές πιέσεις και κριτικές, τον Δεκέμβρη του 1941.

Αμέσως μετά την κίνηση αυτή, η ξένη βοήθεια αρχίζει να οργανώνεται για την Ελλάδα, με πρώτο μάλιστα το Σουηδικό πλοίο *Rådmanö*, το οποίο ξεκινά το ταξίδι του από τη Χάιφα στις 13 Μαρτίου 1942 έχοντας ως φορτίο μεταφοράς 7.000 τόνους δημητριακά¹⁴². Το ταξίδι του *Rådmanö* κοντά στα παράλια της Ρόδου, ακολουθείται από μια ναυτική επίθεση, την οποία παρακολουθούν ως μάρτυρες οι Σουηδοί ναυτικοί. Αναλυτικά, μαρτυρίες κατέθεσαν πως οι λάμπεις από τα βλήματα των πλοίων και των αεροπλάνων τους επέτρεπαν να ξεχωρίζουν τα σπίτια στην ακτή. Από την άλλη πλευρά και οι μαχητές αέρος, που έλαβαν μέρος στη μάχη αυτή, φαίνεται πως έκαναν λόγο για ένα εντυπωσιακό περιστατικό¹⁴³.

Την πρώτη Σουηδική αποστολή ακολούθησε μόλις δύο μέρες μετά ένα δεύτερο πλοίο, το οποίο είχε ως αφητηρία τις 11.3.42, το *Göteborg* της Σουηδίας, και το οποίο ξεχώριζε, καθώς έφερε το σήμα του Ερυθρού Σταυρού. Η ονομασία του πλοίου αυτού ήταν *Hallaren*. Το αναφερόμενο καράβι έφθασε στο λιμάνι του Πειραιά στις 15 του Απρίλη προμηθεύοντας την ελληνική κοινωνία με 500 τόνους ειδών πρώτης ανάγκης, όπως ήταν για παράδειγμα η ζάχαρη, τα φάρμακα και αλλά αγαθά, και με 4.500 τόνους σιτηρά, που φόρτωσε στο λιμάνι της Λισαβόνας για την Ελλάδα. Αξίζει να αναφερθεί ως λεπτομέρεια πως στο σουηδικό πλοίο επέβαινε ο ελεγκτής του Σ.Ε.Σ Gösta Enbom¹⁴⁴.

Σε συνέχεια της Σουηδικής αυτής ενίσχυσης προς την Ελλάδα, στις 16 του Απρίλη, ένα άλλο καράβι το *Sicilia*, φθάνει καθώς είχε αναχωρήσει από τη Νέα Υόρκη στις 28 Μαρτίου 1942 έχοντας φορτίο 2.288 τόνων. Επιπλέον, ένα άλλο πλοίο που μεταφέρει προμήθειες και φθάνει την άνοιξη και το καλοκαίρι είναι το *Stureborg*. Τα φορτία των παραπάνω πλοίων τα αναλάμβαναν οι αντιπρόσωποι, εθελοντές του

¹⁴² Π. Καλογιάννης, *Ο Λιμός στη Κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αγωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ.29

¹⁴³ Ανώνυμο άρθρο στην *Εφημερίδα της Στοκχόλμης*, 18 και 26 Μαρτίου 1942

¹⁴⁴ Π. Καλογιάννης, *Ο Λιμός στη Κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αγωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ.30

Ερυθρού Σταυρού, οι οποίοι μεριμνούσαν και για τη διανομή τους. Χωρίς αμφιβολία μετά τη μερική άρση του αποκλεισμού, οι αποστολές αυτές βοήθησαν την Ελλάδα, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει πως η πείνα εξαλείφθηκε¹⁴⁵.

Έτσι, για αυτό το λόγο, η Βρετανία πείστηκε και επεξεργάστηκε, μαζί με την Αμερική και τον Καναδά, που δεσμεύτηκαν να βοηθήσουν, σχέδια για μια οριστική λύση του προβλήματος. Το Μάρτη λοιπόν του 1942 οι συμμαχικές δυνάμεις γνωστοποιούν πως είναι σύμφωνες στο να βοηθήσουν στέλνοντας 15.000 τόνους σιτάρι και 3.000 τόνους όσπρια το μήνα από τον Καναδά.

Το σχέδιο αυτό μάλιστα, ενισχύθηκε κατά το 1944, καθώς σχεδιάστηκε και οργανώθηκε η αποστολή 24.000 τόνων σιτάρι και 6.000 τόνων όσπρια.

Την όλη αυτή προσπάθεια, ενίσχυσε προσωπικά ο εκπρόσωπος της Επιτροπής Βοήθειας, ο Μοην, ώστε ο αντικαταστάτης του να διευκολυνθεί στο έργο που είχε να αναλάβει και με το σκοπό φυσικά ο ελληνικός λαός να υποφέρει λιγότερο. Μάλιστα το γεγονός, πως ο όρος που έθεσαν οι σύμμαχοι ήταν η αποκλειστική διαχείριση της αποστολής από το Σουηδικό Ερυθρό Σταυρό, ακολουθούσε μια πολιτική κατά βάση της οποίας, ζητούσαν ακόμα την επιβεβαίωση από την Σουηδική Κυβέρνηση, ότι τα τρόφιμα αυτά θα διανέμονταν αποκλειστικά στον πληθυσμό της χώρας που είχε άμεση ανάγκη, καθώς επίσης και ότι η αποστολή θα γινόταν κατά αποκλειστικότητα από σουηδικά καράβια, τα οποία ήταν μισθωμένα, ναυλωμένα, από το τμήμα του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού¹⁴⁶.

Στο σχέδιο μιας οργανωμένης παροχής επισιτιστικής βοήθειας περιλαμβανόταν και η άρση του ναυτικού αποκλεισμού, η οποία ωστόσο ήρθε μετά από ποικίλες διαπραγματεύσεις. Οι διαπραγματεύσεις αυτές έλαβαν μέρος μεταξύ των δυνάμεων του Άξονα με μια πρωτοβουλία ωστόσο που ερχόταν από τη Σουηδική πλευρά. Το γεγονός αυτό ευνοούσε κατά κάποιο τρόπο την Αμερική αλλά και την Αγγλία, οι οποίες θα λάμβαναν μια ασφαλή ναυσιπλοΐα, καθώς οι μεταφορές γίνονταν από τα πλοία του Ερυθρού Σταυρού. Η επέκταση της ίδιας τακτικής και από τη Γερμανία και από την Ιταλία θα ολοκλήρωνε και θα σφράγιζε με επιτυχία αυτές τις διαπραγματεύσεις, τις οποίες η σουηδική κυβέρνηση θέλησε να χειριστεί αποκλειστικά, καθώς ήταν εκείνη που πραγματοποιούσε τις συνομιλίες με τις Δυνάμεις του Άξονα.

---

¹⁴⁵ Α. Σ. Βαλντέν, *Η ανθρωπιστική βοήθεια στη Κατοχική Ελλάδα, Η σουηδική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού 1942-1945*, Αθήνα 2017, σ. 125-131

¹⁴⁶ Α. Σ. Βαλντέν, *ό. π.*, σ. 98-104

Αναλυτικότερα, ο Σουηδός Υπουργός Εξωτερικών, Erik Boheman, βοηθούσε με τον τρόπο που διεξήγαγε τις συνομιλίες, καθώς εκπροσωπούσε την ουδέτερη Σουηδία, η οποία είχε πολιτιστική και οικονομική σύνδεση με τη Γερμανία. Μάλιστα, διάφορα σουηδικά τρένα, όπως επίσης και οι οδηγοί τους, βρέθηκαν στη διάθεση των γερμανικών δυνάμεων, ώστε να αναλάβουν τη μεταφορά τους από το σουηδικό έδαφος. Ακόμα, αρκετά γερμανικά πλοία διέσχισαν μια διαδρομή, που ήταν προστατευμένη από τα σουηδικά πλοία, η οποία και διαδρομή περνούσε μέσα από τον πορθμό του Κάλμαρ¹⁴⁷.

Η Γερμανική πλευρά αντιμετώπιζε τη Σουηδία ως αυτή τη δύναμη, η οποία οφείλει να αντιμετωπίσει τα αιτήματά τους με *κατανόηση και ρεαλισμό*. Ωστόσο, η αντίδραση από τη σουηδική πλευρά ήταν πως με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή με την ίδια κατανόηση και με τον ίδιο ρεαλισμό, θα ήταν πρόπον να αντιμετωπίσει και η Γερμανία το αίτημα που είχαν απευθύνει οι Σουηδοί από τη πλευρά τους περί διάσωσης του ελληνικού λαού από τη λιμοκτονία. Έτσι, η κυβέρνηση των Σουηδών σε συνεργασία με το Δ.Κ.Ε.Σ. της Γενεύης, κατάφερε να φροντίσει για τη διαχείριση και για την οργάνωση της ανθρωπιστικής βοήθειας στην Ελλάδα. Έτσι, τον Μάρτη του 1942, έρχεται η συμφωνία, και οι αντίπαλες ομάδες δέχονται την ελεύθερη μετάβαση στην Ελλάδα των σουηδικών πλοίων, τα οποία προγραμματίζονται, ώστε να μεταφέρουν είδη διατροφής¹⁴⁸.

Μάλιστα, σταδιακά θα μπορούσαμε να πούμε πως αυτή η απόφαση βοηθά, ώστε να βελτιωθεί αργά η κατάσταση στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα κατά το 1942 η κατάσταση στην Ελλάδα παρουσιάζει σημεία ανάκαμψης, τα οποία γίνονται πιο εμφανή μετά τις εντεταμένες σουηδικές δράσεις. Επιπρόσθετα, σημαντικό σημείο αναφοράς αποτελεί η συμφωνία που πραγματοποιήθηκε, ώστε να υπάρξει εγκατάσταση Σουηδών και Ελβετών αντιπροσώπων του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα, καθώς η παρουσία τους και το δίκτυο που οργάνωναν, το οποίο ενισχύοταν από Σουηδούς αντιπροσώπους πολλών ειδικοτήτων, όπως για παράδειγμα ήταν οι ιστορικοί μελετητές ή οι ιατροί, όπως επί παραδείγματι η Έλσα Πέρσον, απαιτούσε τη μόνιμη παρουσία τους. Τέλος, αναφορές εντάσσουν σε αυτή την ομάδα και τους Allard και Knut Thyberg.

¹⁴⁷ I. Heglund, «Ο λιμός στην κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αρωγή», στην εφημερίδα: *Expressen* στις 10.3.1991

¹⁴⁸ Α. Σ. Βαλντέν, *Η ανθρωπιστική βοήθεια στη Κατοχική Ελλάδα, Η σουηδική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού 1942-1945*, Αθήνα 2017, σ. 118-123

Αυτή η συλλογική προσπάθεια των Σουηδών είχε καταγεγραφεί από μεριά τους ως όφελος. Συγκεκριμένα ο Paul Mohr δήλωσε πως: *Θα ήταν ανανδρό όμως να αρνηθώ. Γιατί στον πόλεμο, ακόμα κι ένας ουδέτερος δεν είχε το δικαίωμα να αρνηθεί οποιαδήποτε υπηρεσία από φόβο μήπως σκοτωθεί.* Ακόμα, ο Jean Lieberg, αν και στην αρχή της συμμετοχής του ήθελε να προσφέρει βοήθεια διανέμοντας τροφή, στην πορεία βρέθηκε επικεφαλής χιλιάδων εθελοντών, ενώ μια γραμματέας του, η Paul Mohr, η οποία σκεφτόταν με τον ίδιο τρόπο, πως θα συνεισφέρει στη διανομή των αγαθών, βρέθηκε να είναι μέρος μιας μεγάλης ομάδας, που ασχολήθηκαν με τα οργανωτικά και συγκεκριμένα με τα λογιστικά της Επιτροπής¹⁴⁹. Άλλη μια μαρτυρία Σουηδού αποτελεί αυτή του τότε 25χρονου Sture Linnér, ο οποίος έγραψε κατά τις δύσκολες στιγμές: *τα σύνορα ανάμεσα στη λιμοκτονία και το θάνατο είναι ανεπαίσθητα. Την περίοδο αυτή, όλο και περισσότεροι βρίσκονται μεταξύ ζωής και θανάτου, χωρίς να μπορούν να αντιδράσουν. Τι ωφελεί να βγω απ' το γραφείο μου—αφού δεν μπορώ να βοηθήσω¹⁵⁰.* Κλείνοντας αυτή την ενότητα, επιβάλλεται να αναφερθεί πως η Επιτροπή Βοήθειας δρούσε με συγκεκριμένους κανόνες, οι οποίοι δεν επέτρεπαν σε κανένα να καταχραστεί είδη πρώτης ανάγκης, τρόφιμα ή άλλα εφόδια. Σε ένα κράτος που ήταν εντελώς αποδιοργανωμένο, αυτή η Επιτροπή λειτούργησε αποτελεσματικά¹⁵¹.

4.4. Η Σουηδική Αποστολή του Ερυθρού Σταυρού 1942-1945 και η ξένη βοήθεια

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο υπό-κεφάλαιο, το Σουηδικό, αλλά όπως θα δούμε και παρακάτω και το Ελβετικό έργο του Ερυθρού Σταυρού, βοήθησε καθοριστικά την Ελλάδα που ταλανιζόταν από το λιμό και την πείνα. Ο οργανωμένος έρανος, αναγραφόταν χαρακτηριστικά από τον Γκουνάρ, στις 15 Οκτωβρίου του 1941, στην πρώτη σελίδα της ημερήσιας *Εφημερίδας της Στοκχόλμης*, η οποία δημοσιεύτηκε στο άρθρο του Ernst Killander, *Σουηδική βοήθεια στο δρόμο για την Ελλάδα*. Ο Killander σε αυτό το μέρος έκανε γνωστό το γεγονός, πως στάλθηκε ανθρωπιστική βοήθεια, η οποία όμως δεν ήταν δυνατόν να φθάσει στον προορισμό της λόγω του αγγλικού ναυτικού αποκλεισμού. Χαρακτηριστικά αναγράφεται: *Τον Αύγουστο, στείλαμε στην Ελλάδα με καράβι γάλα σκόνη, χειρουργικά εργαλεία κ.α. Μια επιστολή από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό με πληροφορεί ότι το φορτίο δεν έχει φθάσει στον*

¹⁴⁹ S. Linnér, *Min Odyssé*, Παρίσι 1982, σ. 51

¹⁵⁰ Π. Καλογιάννης, *Ο Λιμός στη Κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αγωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ.36-37

¹⁵¹ Α. Σ. Βαλντέν, *Η ανθρωπιστική βοήθεια στη Κατοχική Ελλάδα, Η σουηδική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού 1942-1945*, Αθήνα 2017, σ. 232-237

προορισμό του. Το πλοίο δεν μπορεί να πλησιάσει λόγω του αγγλικού ναυτικού αποκλεισμού. Είναι φοβερό να μην μπορεί να φθάσει τίποτα στους αναξιοπαθούντες. Έχουμε συγκεντρώσει πολλά χρήσιμα πράγματα, που δυστυχώς δεν μπορούμε να τα στείλουμε πριν βεβαιωθούμε ότι θα φθάσουν στον προορισμό τους [...] ¹⁵².

Την ίδια περίοδο με τον Gunnar Cederschiöld προς τον σκοπό αυτό, δραστηριοποιείται και ο Ελβετικής καταγωγής Karl J. Burckardt, ο οποίος αποτελούσε μέλος του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Οι εθελοντές του Ερυθρού Σταυρού και τα μέλη του ανέλαβαν το έργο της διάδοσης της κατάστασης που επικρατούσε στην Ελλάδα, ώστε να ευαισθητοποιηθεί και να κινητοποιηθεί η διεθνής κοινότητα. Σε αυτήν την προσπάθεια μέρος έλαβε και ο Ιωάννης Αθανασάκης, ο οποίος ήταν τότε πρόεδρος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού. Μάλιστα, όπως καταγράφηκε με υποστηρικτή τον Ελβετό Robert Brunel, ο οποίος βρισκόνταν στην Ελλάδα από την αρχή του πολέμου ως εντεταλμένος του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού, ο Αθανασάκης αποτέλεσε σημαντικό μέρος αυτής της προσπάθειας κατά την πρώτη περίοδο της οργάνωσής της ¹⁵³.

Η Σουηδία μπορεί να μην συμμετείχε στον πόλεμο, ωστόσο αρκετοί Σουηδοί ναυτικοί ταξίδευαν σε περιοχές που χαρακτηρίζονταν ως εμπόλεμες ζώνες και λόγω αυτού του γεγονότος αρκετά σουηδικά εμπορικά πλοία χτυπήθηκαν και αρκετοί Σουηδοί έχασαν τη ζωή τους. Μια κατηγορία σουηδικών πλοίων, τα οποία δεν ήρθαν αντιμέτωπα με τις παραπάνω καταστάσεις, ήταν τα καράβια που χαρακτηριστικά ονομάστηκαν ως *Λευκά Πλοία*. Αυτά τα πλοία ήταν εκείνα, τα οποία χρησιμοποίησε και δέσμευσε ο Σουηδικός Ερυθρός Σταυρός και τα οποία είχαν εξασφαλισμένη την ελεύθερη ναυσιπλοΐα, ώστε να μεταφέρουν προϊόντα πρώτης ανάγκης και τροφή στην Ελλάδα. Ο χαρακτηρισμός λευκά, στηρίχτηκε στο ότι, ακολουθώντας την συμφωνία, αυτά βάφτηκαν άσπρα στα λιμάνια που βρισκόνταν και στη συνέχεια έφεραν σε εμφανή σημεία το σήμα του Ερυθρού Σταυρού και σχέδια με τα χρώματα της Σουηδίας που είναι το μπλε και το κίτρινο ¹⁵⁴.

Τα παραπάνω πλοία είχαν ως υποχρέωση κατά το ταξίδι τους να εκπέμπουν τρεις φορές την ημέρα και να ενημερώνουν τους εμπόλεμους σύμφωνα με την πορεία τους στην καθορισμένη διαδρομή προς τα ελληνικά λιμάνια. Η τακτική αυτή δεν ήταν

¹⁵² Ανώνυμη Επιστολή στην: *Εφημερίδα της Στοκχόλμης*, Αθήνα 15.10.1941

¹⁵³ Α. Σ. Βαλντέν, *Η ανθρωπιστική βοήθεια στη Κατοχική Ελλάδα, Η σουηδική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού 1942-1945*, Αθήνα 2017, σ. 288-299.

¹⁵⁴ Α. Σ. Βαλντέν, *ό.π.*, Αθήνα 2017, σ. 307-313.

εύκολη και πολλές φορές δεν έλλειψαν παραλείψεις, οι οποίες οδήγησαν σε άσχημη κατάληξη. Πρέπει να αναφερθεί μάλιστα πως στο σύνολο έγινε χρήση 21 πλοίων που εστάλησαν από τη Σουηδία, τα οποία μετέφεραν ένα σύνολο πολύτιμων αγαθών, για τον λιμοκτονούντα ελληνικό πληθυσμό, των 133.700 τόνων. Ωστόσο, από αυτά τα 9 πλοία ναυάγησαν.

Αναμφίλεκτα είναι άξιο αναφοράς το αληθινό ενδιαφέρον του σουηδικού λαού προς την Ελλάδα και τον πληθυσμό της που υπέφερε. Ο Σουηδικός λαός ήταν ανέκαθεν φίλος των Ελλήνων, καθώς εκδηλώσεις στήριξης είχε εκφράσει και πριν από αυτήν την περίοδο και συγκεκριμένα κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821¹⁵⁵. Ακόμα, οι πρώτες ευρέως γνωστές αποστολές του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα ήδη κατά τους Βαλκανικούς πολέμους. Μάλιστα, η Kerstin Nordendahl στο ημερολόγιό της με τίτλο *Notes* δίνει περισσότερες λεπτομέρειες για τη δράση του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού, καθώς γράφει¹⁵⁶:

Το ταξίδι προς την Ελλάδα άρχισε στις 14 Ιούλη με το νυχτερινό τρένο από τη Στοκχόλμη. [...] Στο τραίνο ήταν ήσυχα και άνετα. Δεν τραγουδούσαμε, ήμασταν όμως εύθυμοι. Κοιμηθήκαμε καλά. [...] Στο φεριμπότ ήταν υπέροχα. Στις έξη το απόγευμα φθάσαμε στο Βερολίνο [...]. Το απόγευμα συνεχίσαμε το ταξίδι μας με τρένο, και ύστερα από τρία εικοσιτετράωρα φθάσαμε στο Πρίντιζι [...]. Πλυθήκαμε με ζεστό νερό. Ήταν υπέροχο! Με φουρτουνιασμένη θάλασσα, βροχή και κεραυνούς κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, που τους προκαλούσαν τρόμο, έφθασαν στην Κέρκυρα με το πλοίο «Σπάρτη». «Επισκεφθήκαμε ένα προσωρινό νοσοκομείο σε ένα φρούριο [...]. Ήτανε τόσο πολύ όμορφα που το βράδυ δεν σκεφτόμασταν καθόλου να πάμε για ύπνο. Οι Σουηδέζες νοσοκόμες συνέχισαν το ταξίδι τους ακτοπλοϊκώς με προορισμό τον Πειραιά. Στην Αθήνα τους προσφέρθηκε «ένα εξαιρετο δείπνο [...] χιλιάδες στρατιώτες σουλατσάριζαν στους δρόμους, μαζεύονταν γύρω από τα βαγόνια, και κουνούσαν μαντίλια και σημαίες» Μόλις έφθασαν στη Θεσσαλονίκη, άρχισαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους κάνοντας επιδέσμους γύψου. Οι πληγωμένοι βρίσκονταν σε μια έπαυλη που χρησίμευε ως νοσοκομείο. «Βρομιά και ψείρες κυριαρχούσαν. Οι περισσότεροι είχαν ανάγκη άμεσης ιατρικής περίθαλψης. Στην Έλσα και σε μένα που παραχωρήθηκε ο δεύτερος όροφος, θεωρήσαμε άσκοπο να καθαρίσουμε το χώρο, γιατί δεν υπήρχε νερό. Οι νοσοκόμες εργάζονταν πολλές ώρες την ημέρα για ένα μήνα. Στη συνέχεια

¹⁵⁵ N. Frans, *Försök till Grekiska Revolutionens Historia*, Aschling 1824, σ. 150-153

¹⁵⁶ Π. Καλογιάννης, *Ο Λιμός στη Κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αγωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ.20

τοποθετήθηκαν σε άλλο νοσοκομείο που ήταν το ίδιο βρόμικο, και φρόντισαν φρικαλέα περίπλοκα κατάγματα που αντιμετωπίστηκαν με αλλόκοτο τρόπο [...]. *Χειρουργούσανε εντατικά με ή χωρίς νάρκωση που ήταν τρομερό. Σε ένα φθαρμένο γάντι έκλεισαν τις τρύπες, έχυναν μέσα αιθέρα και το έφερναν πάνω από τη μύτη και το στόμα*¹⁵⁷.

Άξιο ιδιαίτερης μνείας είναι το γεγονός πως το καλοκαίρι του 1943 το Υπουργείο Εξωτερικών της Αμερικής κατέθεσε αίτημα, με το οποίο ζητούσε από τη Σουηδία να ορίσει αντιπροσώπους, οι οποίοι έπρεπε να μεταβούν στην Ουάσιγκτον. Και πράγματι αυτό συνέβη με τον Paul Mohr να μεταβαίνει εκεί ως εκπρόσωπος της Επιτροπής λαμβάνοντας μέρος στην ίδρυση του οργανισμού *United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA*, ο οποίος ήταν ένας οργανισμός που έργο του θα είχε την *Διαχείριση Βοήθειας και Αποκατάστασης των Ηνωμένων Εθνών* με στόχο την οικονομική ενίσχυση των χωρών, στις οποίες είχαν αποδυναμωθεί οι δυνάμεις του Άξονα. Ο Paul Mohr, έχοντας βιώματα από τη διάρκεια του πολέμου και γνωρίζοντας τα όσα περνούσε ο κατακτημένος λαός, είχε γνώση του γεγονότος, πως η σίτιση του λαού μπορούσε εύκολα να γίνει εκμεταλλεύσιμη ως έργο από τους πολιτικούς. Γι' αυτό παρουσιάστηκε αντίθετος με την ιδέα να αναλάβουν καθήκοντα οι εξόριστες κυβερνήσεις στη διανομή της ανθρωπιστικής βοήθειας. Αν και οι απόψεις τους έγιναν αποδεκτές από τη πλευρά των Άγγλων, οι Αμερικανοί είχαν προαποφασίσει τη λειτουργία του οργανισμού¹⁵⁸.

Λίγο αργότερα, το 1945, ο Paul έκανε δεκτή την πρόταση, ώστε να αναλάβει την αναδιοργάνωση του Γερμανικού Ερυθρού Σταυρού. Ωστόσο ήταν ιδιαίτερα έντονος στα όσα κατέγραψε για την Αμερικάνικη συμπεριφορά ενάντια στους Γερμανούς, καθώς ανέφερε: *Τους έλειπε η αρχοντιά και η ευγένεια [...]. Συμπεριφέρονταν σαν νικητές σε κατακτημένη χώρα και αντιμετώπιζαν ωμά τους ηττημένους αντιπάλους τους. Δεν έδειξαν οι αντιπρόσωποι της Αμερικής, ότι εκπροσωπούσαν διαφορετικά ιδανικά από τους χιτλερικούς [...]. Έβριζαν χυδαία, τον οδηγό του λεωφορείου, και τον σφαλιάριζαν χωρίς να μπορεί να διαμαρτυρηθεί. Ήταν ηττημένος Γερμανός[...].* Σχολίαζε ακόμα και τις διακρίσεις που έκαναν οι Αμερικάνοι:

¹⁵⁷ M. Mauzy, *Inter Arma Caritas: The Swedish Red Cross in Greece in the 1940's*, Στοκχόλμη 2008, σ. 95-100

¹⁵⁸ C. Moorehead, *Dunant's Dream: War, Switzerland and the History of Red Cross*, Ζυρίχη 1998, σ. 13-16

«Ποτέ στη 'διπλωματική' μου ζωή δεν ένιωσα τόσο 'εκτός τόπου' όσο στον Αμερικανικό τομέα στη Γερμανία»¹⁵⁹.

Σύμφωνη με την παραπάνω κουλτούρα των Αμερικάνων φαίνεται και η στροφή που έκανε ο Αμερικανικός Τύπος, ο οποίος αρχικά εκφραζόταν ειρωνικά εις βάρος των Ελλήνων και θεωρούσε την Ιταλική επίθεση εύκολη υπόθεση. Όπως διατυμπάνιζαν στην εφημερίδα, *The New York Times*, πίστευαν πως σε μερικές μέρες ο Μουσολίνι θα έπινε καφέ στην Ακρόπολη. Πράγμα που δεν έγινε και πολύ γρήγορα άλλαξαν τις θέσεις τους κάνοντας λόγο για *ελληνικό θαύμα*. Συνακόλουθη αυτού του γεγονότος ήταν και η βοήθεια που θέλησαν να στείλουν όσοι Έλληνες ζούσαν εκτός της Ελληνικής Επικράτειας. Η συσπείρωση που έγινε από μέρους τους οδήγησε σε ένα μεγάλο έρανο. Οργανώθηκαν ακόμα και Οργανισμοί ή Επιτροπές για το σκοπό αυτό. Αναλυτικότερα στην Αμερική συστάθηκε η *Greek War Relief Association* και στον Καναδά ιδρύθηκε η επιτροπή *Greek War Relief Fund*. Σταδιακά οργανώθηκαν περισσότερα από 1.000 τμήματα της Αμερικανικής Επιτροπής και συγκεντρώθηκαν εκατομμύρια δολάρια. Έτσι, αν και τον Μάιο του 1941 ο Summer Welles, ο Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Εξωτερικών της Αμερικής, υπόσχεται την αποστολή επισιτιστικής βοήθειας, αυτή καθυστερεί με αποτέλεσμα την εξάντληση του ελληνικού λαού που υπέφερε και πέθαινε από την πείνα. Τότε, οι εκπρόσωποι της Εταιρείας Αρωγής Πολέμου ξεκίνησαν τις προσπάθειες και μέσω καλεσμάτων προς τον Πρόεδρο της Αμερικής ασκούσαν πιέσεις, όπως είδαμε και στο προηγούμενο υπό- κεφάλαιο για την άρση του αποκλεισμού¹⁶⁰.

Ωστόσο, ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο και αναφερόμενοι στην ξένη ανθρωπιστική βοήθεια, αξίζει να σημειωθεί πως ακόμα και ατομικές δράσεις είχαν οφέλη. Για παράδειγμα παρατίθενται αποσπάσματα από τα γραπτά της Anne O'Hare η οποία γράφει πως¹⁶¹: *Ο δροσερός αέρας, η καθαρή ατμόσφαιρα και η καταγάλανη θάλασσα είναι τα μόνα που άφησαν οι κατακτητές στη φτωχιά, λιτή και όμορφη ελληνική γη. Δεν είναι δυνατό να διατηρηθούν στη ζωή, ακόμα και με την πολύ μεγάλη λιτότητα στην οποία είχαν συνηθίσει οι Σπαρτιάτες. Η Ελλάδα είναι γεμάτη με πέτρες και αγάλματα. [...] Είναι εύθυμοι και ομιλητικοί, ευχαριστημένοι με τα λίγα που έχουν, και οι πιο μεγαλόκαρδοι απ' όλους τους ανθρώπους. [...] Μπορούν να εξασφαλίσουν ένα*

¹⁵⁹ Π. Καλογιάννης, *Ο Λιμός στη Κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αγωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ.37

¹⁶⁰ Δ. Κιτσίκης, *La famine en Grèce, 1941 1942. Les conséquences politiques* *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre mondiale* XIX-74, Παρίσι 1969, σ. 52-54

¹⁶¹ Anne O' Hare Mc Cormick, *New York Times* den 7.2.42, Αρχείο Paul Mohn

γεύμα από χόρτα, φασόλια, και βελανίδια. Αλλά, δεν μπορούν να τραφούν απ' τα σπασμένα μάρμαρα, τη δόξα και τον πολιτισμό που αυτά έχουν μεταφέρει σε όλους εμάς – τις κολώνες του Παρθενώνα [...] τον Ερμή της Ολυμπίας¹⁶².

Άλλη μια ατομική προσπάθεια ήταν αυτή του Γκούναρ Σέντερσχιολτ, ο οποίος γράφει στο διπλωματικό ταχυδρομείο για τις δυσκολίες για αντικειμενική ενημέρωση της εφημερίδας, δυσκολίες που μεγάλωναν γι' αυτόν επειδή η Σουηδία στην Ελλάδα θεωρούνταν φιλογερμανική. Η λογοκρισία είναι ποικιλόμορφη και κουραστική. Και όταν ξεμπερδέψεις έχει μείνει τόσο λίγο από το αρχικό κείμενο που δεν αξίζει να σταλεί. Τόνιζε, ιδιαίτερα, τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο ελληνικός λαός, και πρότεινε να αναλάβει η εφημερίδα πρωτοβουλία για έρανο υπέρ της Ελλάδας. Έχει σταλεί ένα σημαντικό χρηματικό ποσό από Έλληνες του εξωτερικού [...]. Τα χρήματα αυτά διατίθενται για στρατιωτικούς σκοπούς [...]. Η βοήθεια που ήρθε από την Αμερική και την Αγγλία πηγαίνει κυρίως για τη συντήρηση των οικογενειών τους. Αντίθετα, δεν έχει γίνει σχεδόν τίποτα για νοσοκομειακά αυτοκίνητα, νοσοκομεία με έλλειψη σε χειρουργικά εργαλεία, επιδέσμους, φάρμακα κλπ. [...]. Για χειρουργικά εργαλεία που κατασκευάζονται στη Σουηδία, φρονούσε ότι θα μπορούσε να παρθεί άδεια εξαγωγής στην Ελλάδα. «Τα νοσοκομεία, και τα νοσοκομειακά αυτοκίνητα, που πρέπει να σταλούν, επιβάλλεται να είναι καλά εξοπλισμένα, ενώ δεν θα είναι αδύνατο να πάρουμε άδεια, για να τα μεταφέρουμε στην Ελλάδα μέσω Γερμανίας και Γιουγκοσλαβίας. [...]. Ειλικρινά εύχομαι η εφημερίδα να κάνει έρανο για τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό, και να τον προβάλλει παράλληλα με τα άρθρα μου. [...]. Είναι σίγουρο ότι η λογοκρισία δεν θα μου επιτρέψει να γράψω πόσο αναγκαίος είναι ο έρανος, και πόσο φοβερά δύσκολη είναι η κατάσταση, αλλά η σύνταξη της εφημερίδας θα τονίσει έντονα τι θέλω να πω, ή υπαινίξομαι. Όσον αφορά τον Ερυθρό Σταυρό υποθέτω, ότι δεν θα είναι δύσκολο για τον πρίγκιπα Carl -αδελφός του βασιλιά, πρόεδρος του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού- να συμβάλει σε έναν τέτοιο έρανο» [...]¹⁶³.

Μάλιστα, θα λέγαμε πως η απάντηση στα παραπάνω ήρθε τον Φλεβάρη του 1941 με την έναρξη του εράνου. Η Σουηδία οργάνωσε σε όλη την επικράτεια της τον έρανο, τον οποίο στήριζαν γνωστές για την εποχή προσωπικότητες, καθώς και ο πρίγκιπας Carl, ο οποίος ήταν και πρόεδρος του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού. Την ενίσχυση της συμμετοχής ανέλαβε και ο έντυπος τύπος της εποχής, καθώς κάλυψε την

¹⁶² Π. Καλογιάννης, *Ο Λιμός στη Κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αγωγή*, Στοκχόλμη 2016, σ.26

¹⁶³ Ανώνυμη Επιστολή στην: *Εφημερίδα της Στοκχόλμης*, Αθήνα 27.12.1940

προβολή του. Με στόχο την αποτελεσματική ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας διάφοροι Σουηδοί φιλέλληνες προέβησαν στην ίδρυση μιας Επιτροπής που ήταν υπεύθυνη για τη συγκέντρωση των αγαθών, που θα αποστέλλονταν στον Ερυθρό Σταυρό, τόσο των χρημάτων όσο και των τροφίμων και του φαρμακευτικού υλικού. Κλείνοντας, οφείλουμε να αναφέρουμε πως ο έρανος στέφθηκε με επιτυχία, καθώς σε διάρκεια λίγων ημερών είχαν ήδη εξασφαλιστεί 140.000 σουηδικές κορώνες. Έτσι, στάλθηκαν στην Ελλάδα εκτός από χρήματα και φαρμακευτικό υλικό, καθώς και χειρουργικά εργαλεία, αλλά και άλλες προμήθειες. Μάλιστα, για μια πιο οργανωμένη δομή βοήθειας στις 14 Ιουλίου του 1941 ιδρύθηκε και η Σουηδό - Ελληνική λέσχη, η λειτουργία της οποίας έχει διαχρονικό χαρακτήρα¹⁶⁴.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο, οφείλουμε να τονίσουμε τη σημασία του έργου από την Επιτροπή Διαχείρισης Βοηθημάτων εν Ελλάδι του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, καθώς και τη σημαντικότητα της ποσότητας των υλικών αγαθών, που η ξένη βοήθεια απέστειλε. Υπολογίζεται μάλιστα πως πάνω από 2.000.000 άτομα ασχολήθηκαν με την δράση αυτή και οι εθελοντές δημιούργησαν ένα εντυπωσιακό δίκτυο Κεντρικών και Τοπικών Επιτροπών που έφθαναν περί τις 3.000. Η επαρχία της Ελλάδας δέχθηκε με ανακούφιση τις αποστολές της ξένης βοήθειας, καθώς ο κόσμος της επαρχίας είχε ήδη έρθει αντιμέτωπος με την πείνα και την έλλειψη βασικών ειδών. Οι ατομικές ή συλλογικές προσπάθειες και οι αποστολές ανθρωπιστικής βοήθειας προς την Ελλάδα από οργανώσεις του εξωτερικού, επιφανείς προσωπικότητες και τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό ενίσχυσαν χωρίς αμφιβολία την Ελληνική κοινωνία που είχε επωμιστεί τις συνέπειες του λιμού, οι οποίες ήταν φανερές σε όλους του τομείς.

---

¹⁶⁴ Α. Σ. Βαλντέν, *Η ανθρωπιστική βοήθεια στην Κατοχική Ελλάδα, Η σουηδική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού 1942-1945*, Αθήνα 2017, σ. 331-336.

Επίλογος

Ολοκληρώνοντας τη συγγραφή αυτού του πονήματος, με θέμα το έργο, η συμβολή του Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα κατά τα έτη 1940-1945, οφείλουμε να κατανοήσουμε τη σημασία που κατέχει ο εθελοντισμός και η ανιδιοτέλεια ως τρόπος ζωής. Αναμφισβήτητα ο εθελοντισμός αποτελεί ένα φαινόμενο άρρηκτα συνδεδεμένο με τις κρίσιμες στιγμές της ιστορίας, καθώς ο εθελοντισμός ως ιδέα αποτυπώνει την ανιδιοτελή προσφορά σε όσους το έχουν ανάγκη και εστιάζει στην ενίσχυση κυρίως των αδύναμων ατόμων, κοινωνικών ομάδων ή κοινωνιών. Σε περιόδους κρίσης η εθελοντική δράση είναι αναγκαία και επιζητούμενη.

Ένα από τα διεθνή δίκτυα εθελοντών είναι και ο Ερυθρός Σταυρός με παγκόσμια, οικουμενική και διαχρονική δράση. Στις δράσεις του Ερυθρού Σταυρού εμπίπτει και η αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής αλλά και της κοινωνικής κρίσης. Προσεγγίζοντας λοιπόν την ιστορία της Ελλάδας κατά την Κατοχή δυνάμεθα σαφώς να εντοπίσουμε την επιτακτική ανάγκη για βοήθεια, την παρουσία και το ρόλο αυτής, καθώς και την ανάδραση που υπήρξε τελικώς μέσα από αυτήν. Η διεθνής ιστορία και παρουσία του Ερυθρού Σταυρού είναι μείζονος σημασίας, καθώς όπως είδαμε επενέβη με διάφορες δράσεις, όταν ο πληθυσμός της Κατοχικής Ελλάδας το είχε ανάγκη. Η λεπτομερής παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων μας έφερε πιο κοντά στην ιστορία και μας βοήθησε να κατανοήσουμε την πραγματικότητα του 1940-1945. Η Ελλάδα κατά τη δεκαετία του '40 αποτέλεσε πεδίο πολεμικών συγκρούσεων. Η Ιταλική εισβολή, η ναζιστική κατοχή, αλλά και το διαλυμένο έθνος, που ήρθε αντιμέτωπο με τον εμφύλιο, οδήγησαν μια οικονομία σε κατάρρευση. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ύστερα ο Εμφύλιος κατηύθυναν την Ελλάδα σε μία περίοδο βαθύτατης κρίσης. Οι κοινωνικές αναταράξεις οδήγησαν στην ισχυρή γενικευμένη κρίση και στη διάλυση της κοινωνίας. Μια πολύπλευρη κρίση που ήταν οικονομική, πολιτική και κοινωνική.

Όπως αναφέρθηκε και πρωτίτερα, χωρίς αμφιβολία, η Ελληνική οικονομία δέχθηκε το καθοριστικό πλήγμα της κατά την περίοδο της Κατοχής. Μια χρονική περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας τα τρόφιμα και οι βασικές πρώτες ύλες επιτάχθηκαν από τους κατακτητές, ενώ παράλληλα οι Έλληνες είχαν έλλειψη βασικών υλών. Επιπλέον, απόρροια της έλλειψης των ειδών πρώτης ανάγκης ήταν η εκδήλωση και η εξάπλωση του λιμού το χειμώνα του 1941-1942. Το περιστατικό του λιμού αποδεικνύει την τραγική κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα, καθώς σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως οι ευαίσθητες ομάδες του πληθυσμού, και δυστυχώς

και πολλά παιδιά, πέθαιναν από την πείνα στους δρόμους της πόλης, κάτι που παρουσιάστηκε στην παρούσα εργασία τόσο με αριθμητικά στοιχεία όσο και με κάποιες φωτογραφικές εικόνες. Οι τραγικές συνέπειες του γεγονότος αυτού, που αποτέλεσε μια ανθρωπιστική τραγωδία μέσα στον πόλεμο, δύνανται να αποτυπωθούν στον αριθμό των ανθρώπων που έχασαν τη ζωή τους από την πείνα, καθώς καταγράφηκαν γύρω στους 300.000.

Αυτό που είναι προφανές από τα παραπάνω είναι πως σε μια περίοδο μιας τόσο ισχυρής ανθρωπιστικής κρίσης, η ανιδιοτελής ανθρωπιστική βοήθεια ήταν πιο αναγκαία από ποτέ. Η Ελλάδα είχε περισσότερο από ποτέ την περίοδο εκείνη ανάγκη να φροντίσει τους τραυματίες, τους νεκρούς της και τις ευάλωτες ομάδες. Έτσι, σε μια προσπάθεια για κατανόηση αυτού του αιτήματος περί περιθάλψης των τραυματιών και των ευάλωτων ομάδων, προβήκαμε σε μια σύντομη αναφορά στη λειτουργία της Υγειονομικής Υπηρεσίας και στη δράση της πριν την Ιταλική επίθεση, καθώς επίσης και στα Στρατιωτικά Νοσοκομεία κατά τον Ελληνό-Ιταλικό Πόλεμο.

Τα νοσοκομεία λοιπόν, βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή περίθαλψης, χωρίς ωστόσο να έχουν τον απαραίτητο εξοπλισμό και έχοντας ταυτόχρονα και σοβαρές ελλείψεις. Με σκοπό την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, ο Ερυθρός Σταυρός έδρασε καθοριστικά ενισχύοντας τις δράσεις για αντιμετώπιση της κρίσης και στέλνοντας εξοπλισμό στις δομές περίθαλψης.

Η αποστολή βοήθειας ωστόσο, και πιο συγκεκριμένα η αποστολή πρώτων υλών, τροφίμων αλλά και φαρμάκων δεν ήταν εφικτή και εύκολη, καθώς υπήρξε στρατηγικός αποκλεισμός της ανθρωπιστικής βοήθειας από τους αντιπάλους της Ελλάδας. Ως από μηχανής θεός όμως μία συμφωνία των εμπόλεμων πλευρών έφερε ως αποτέλεσμα τη διανομή πρώτων υλών και τροφίμων στη Ελλάδα το Μάρτιο του 1942. Η αποστολή της βοήθειας αυτής πραγματοποιήθηκε με σουηδικά πλοία υπό την αιγίδα του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Καθοριστικό ρόλο είχε και η συνεργασία των Σουηδών με τον Ελβετικό Ερυθρό Σταυρό, καθώς και οι μεμονωμένες δράσεις εξεχουσών προσωπικοτήτων. Ο Ερυθρός Σταυρός ενίσχυσε και εκτέλεσε το Φθινόπωρο του 1942 το σχέδιο επισιτισμού, ξεκινώντας την παράδοση των φορτίων των τροφίμων σε διάφορα μέρη της χώρας. Άξιο αναφοράς είναι πως η επισιτιστική βοήθεια, δηλαδή το σχέδιο παροχής τροφίμων, στην κατεχόμενη Ελλάδα αποτέλεσε τη μεγαλύτερη ανθρωπιστική επιχείρηση κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Δυνάμεθα να δισχυριστούμε μάλιστα με απόλυτη βεβαιότητα πως οι εθελοντικές αυτές δράσεις συνετέλεσαν στη διάσωση του Ελληνικού πληθυσμού από τον λιμό.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. αρχεία

- Αναφορά του Δρ. R. Burkhardt για το έργο του ΔΕΣ στη Θεσσαλονίκη από τον Αύγουστο του 1942 έως τον Ιούνιο του 1943, ACICR, Missions- delegations: Grece 1941/ 42, B G 3/27c
- Αρχείο ΕΡΤ.
- Γενικά Αρχεία του Κράτους – Κεντρική Υπηρεσία.
- Αρχείο ΕΡΤ.
- Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, Αρχείο Εμφυλίου Πολέμου, τ. 6, έγγραφο 57.
- Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Φωτογραφικό αρχείο.
- Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Αμαλίας Λυκουρέζου: 353/10, «Εκθεση Αμαλίας Λυκουρέζου για τη δραστηριότητα της ΝΕΦ στην Κατοχή, 7 Σεπτεμβρίου 1944.»
- Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης, τ. Α΄, Αθήνα 1981, σ.1-574.
- Μουσείο Μπενάκη, Φωτογραφικά Αρχεία.
- Τομέας Αναζήτησης του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού
- «Rapport sur mon activite a Athenes 3.12.1944 au 4.1.1945», ACIRC G 3/27 c.
- Anne O' Hare Mc Cormick, *New York Times* den 7.2.42, Αρχείο Paul Mohn.
- Keystone/ Hulton Archive/ Getty Image.
- Photos reunies par les soins d' Ar. Coutsoumaris, de la Croix Rouge, Texte du meme, ACICR, Missions- delegations: Grece 1941/42, B G 3/27c- IV/6.
- UNRRA, Report of the Director General to the Council for the period 1 Jan. 1945 to Dec 1945, Washington D.C. 1945.

2. Αποφάσεις

- «Απόφαση της 11^{ης} Ολομέλειας», ΚΟΜ. ΕΠ., φ. 36-7/ Απρίλης- Μάης 1945
- ΑΝ υπ' αριθμ. 2005/39 της 5/6 Οκτ. 1939, ΦΕΚ Α΄ 429: *Περί οργανώσεως και στελεχών του εν ειρήνη στρατού*

3. Εκθέσεις

- Έκθεση για τα γεγονότα στο Δίστομο, G Wehrly, 23 Ιουνίου 1944, ACICR, Missions- delegations: Grece, B G 3/27c- IV.
- Έκθεση του Διευθυντή του ΔΕΣ, 6 Σεπτεμβρίου 1944, ACICR, G 3/27 c V: Lettres recues 6. 9. 1944- 11. 12. 1944.

4. Διαδικτυακές πηγές

- Ανώνυμο άρθρο, Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Η ιστορία μιας ιδέας*, προσβάσιμο στο https://www.samarites.gr/?section=1350&language=el_GR και ανακτήθηκε στις 14.02.2020
- Ευρωβαρόμετρο, *European Parliament Special Eurobarometer 75.2: Voluntary Work:10, 2011* προσβάσιμο στο <http://www.neagenia.gr/appdata/documents/%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%> και ανακτήθηκε στις 11.02.2020
- Ζουλούμης (2006), άρθρο με θέμα: «Τι είναι εθελοντισμός;», προσβάσιμο στην ιστοσελίδα www.acrobace.gr/showthread.php?t=46778, ανακτήθηκε στις 10.2.2020, σ. 1-2.
- Φουρνογεράκης Π., *Η Φλόγα του εθελοντισμού στην καρδιά της νεοπλασίας*, 2008, προσβάσιμο στο: <http://parathemata.blogspot.com/2008/Q6/bloa-post.html>. σ.1-98
- Τσάτσος Κ., *Ο Ελληνικός ηρωισμός*, εφημ. Ασύρματος, 1.1.41.

5. Εισηγήσεις

- ΚΚΕ, ΚΕ, Το 7^ο Συνέδριο του ΚΚΕ, τχ. Β, «Εισήγηση και τελικός λόγος του σ. Γιώργη Σιάντου», Αθήνα 1945

6. Μαρτυρίες

- Μαρτυρία Αρ. Κουτσουμάρης, Ερυθρός Σταυρός, Αθήνα 1942.

B. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αθανασίου Α., *Ο λιμός στην Κατοχή και η Διεθνής αρωγή. Επισκόπηση των δράσεων αρωγής στην Ελλάδα (Απρίλιος 1941- Δεκέμβριος 1943- Μάρτιος 1944)*, Αθήνα 2018.

Αποστολίδης Λ., *Το εθελοντικό κίνημα στη Ελλάδα και η Κοινωνία των Πολιτών*, Αθήνα 2002, σ.1-260.

Ανθόπουλος, Χ. , *Εθελοντισμός: αλληλεγγύη και Δημοκρατία*. Αθήνα 2000, σ.1-192.

Ανώνυμο άρθρο, Απόσπασμα από τη γερμανική έκθεσης με τίτλο *Πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα από τις 4 Ιουνίου ως τις 3 Ιουλίου 1943*, με χρονολογία 6 Ιουλίου 1943

Ανώνυμο άρθρο, Περιοδικό Ερυθρός Σταυρός και Ερυθρά Ημισέληνος, Το Πορτραίτο ενός διεθνούς κινήματος, Βιβλιοθήκη Ερυθρού Σταυρού Θεσσαλονίκης

Ανώνυμο άρθρο στην *Εφημερίδα της Στοκχόλμης*, 18 και 26 Μαρτίου 1942

Ανώνυμη Επιστολή στην *Εφημερίδα της Στοκχόλμης*, Αθήνα 15.10.1941

Βάγια Χ., *Οι Ελληνικές Εθελοντικές Οργανώσεις Πρόνοιας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Επαρχιακό Συμβούλιο Ευημερίας Λεμεσού, Κύπρος 2001, σ.1-124.

Βαλντέν Α.Σ., *Η ανθρωπιστική βοήθεια στη Κατοχική Ελλάδα, Η σουηδική αποστολή του Ερυθρού Σταυρού 1942-1945*, Αθήνα 2017

Βόγλης Π., *Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα*, Τα Ιστορικά 47, Αθήνα 2007, σ.1-184.

Βουτσάκης Β., *Εθελοντές και Κράτος: Σειρήνες της Σύμφυσης*, στο Σωτηρόπουλος Α.Δ., *Η άγνωστη κοινωνία πολιτών*, Αθήνα.2004, σ. 1-244.

Βραχνιάρης Χ., *Τα χρόνια της λαϊκής εποποιίας*, Αθήνα 1983.

Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, *Μελέτη για τη διερεύνηση και αποτύπωση της τρέχουσας κατάστασης του Εθελοντισμού στην Ελλάδα*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 2012

Γερούλιανος Μ., *Η συμβολή των ιατρών εις την παλιγγενεσίαν του Έθνους*, Λόγος του Προέδρου. βλ. Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, Ακαδημία Αθηνών, 24 Μαρτίου του '40, σ.1-1024.

Γεωργουσόπουλος Κ., *Σοφοκλέους Αντιγόνη*, Αθήνα 1994

Γλέζος Μ., *Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα 2006

Γρηγοριάδης Σ., *Δεκέμβριος 1944. Το ανεξήγητο λάθος*, Αθήνα 1980

Δορδανάς Σ., *Γερμανικές αρχές Κατοχής και ελληνική διοίκηση, Ο φόρος του αίματος*, Αθήνα 2014

Δορδανάς Σ., *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του δωσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Αθήνα 2005

Δούνιας Μ., *Έπειτα από 120 χρόνια ελεύθερης ζωής, είμεθα πάλι σκλάβοι. Το ημερολόγιο Κατοχής του Μίνου Δούνια*, (εγγραφή 6 Μαΐου 1942), Αθήνα 1987, σ. 144

Έκδοση της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Αθήνα 1939

Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *130 Χρόνια Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός*, Αθήνα 2009, σ.1-37.

Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Έκθεσις πεπραγμένων και Λογοδοσίες: Πρακτικά διοικητικού συμβουλίου» (1877-1940)*, σ.1-531.

Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός 1877-2007, όσο υπάρχουν άνθρωποι*, Αθήνα 2007, σ.1-31.

Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Καταστατικό Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού*, Αθήνα 2018, σ.1-34.

Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Τα πεπραγμένα του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Θεσσαλονίκης κατά το 1937*, Θεσσαλονίκη 1938, σελ.11-15 και Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, *Έκθεσις πεπραγμένων και Λογοδοσίες: Τμήμα Βοήθειας – Σταθμός Α΄ Βοηθειών Αθηνών – Πεπραγμένα τεσσαρακονταετίας 1931-1971*, Αθήνα 1971, σ. 1-553.

Θωμαδάκης Σ., *Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας*, στο: *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα Έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984

Καζάκος Κ., *Μύθοι και αλήθειες μιας απροσδόκητης νίκης*, Ιστορία, τχ. 8, Αθήνα 2009

Καλογιάννης Π., *Ο λιμός στην κατοχική Ελλάδα και η διεθνής αρωγή*, Στοκχόλμη 2016

Κατσιμήτρος Χ., *Ήπειρος Προμαχούσα*, εκδ. β', Αθήνα 1982

Κεμερλής Π. και Πολυχρονιάδης Α., *Η αντίσταση στην Λέσβο*, Αθήνα 1988

Κιτσίκης Δ., *La famine en Grèce, 1941-1942. Les conséquences politiques*, *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre mondiale* XIX-74, Παρίσι 1969

Κλόουζ Ντ, *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα 2004

Κόλιου Ν., *Άγνωστες πτυχές Κατοχής και Αντίστασης 1941-1944*, Βόλος 1985

Κούκουνα Α., *Επιβίωση στην Κατεχόμενη Ελλάδα. Οι αποστολές του Ελβετικού Ερυθρού Σταυρού 1942-1945*, Αθήνα 2016

Κωστόπουλος Τ., *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοφοροσύνη*, Αθήνα 2005

Λυμπεράτος Μ., *Οι “εμφύλιοι πόλεμοι” της Κατοχής, η “αναθεώρηση” και η αναπαραγωγή της εμφυλιοπολεμικής ιστοριογραφίας του παρελθόντος*, Αθήνα 2008, σ.1-82.

Μάγκου, Μ., *Διδάσκοντας τον εθελοντισμό*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 2012

Μαλούχος Γ., *Ο ρόλος του Μεταξά στον Πόλεμο του '40*, Η Καθημερινή, 28-10-2006.

Μαραντζίδης Ν., Γ. Μιλλέτ, *Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, κατοχή και εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του δυτικού Πόντου*, Ηράκλειο 2001

Μαργαρίτης Γ., *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα άνοιξη 1941-Φθινόπωρο 1942*, Αθήνα 1993, σ.1-216.

Μαργαρίτης Γ., *Εμφύλιες διαμάχες στην Κατοχή (1941-1944): Αναλογίες και διαφορές*, Η Ελλάδα 1936-1944, σ.1-34.

Μάτεσις Π., *Η μητέρα του σκύλου*, Αθήνα 1990

Μάτσας Ν., *Στην Κυρά του Γένους*, στα Ελληνικά Ιστορικά, Ελεύθερος Τύπος, Θεσσαλονίκη 2012

Μενδρινός Α., *Υπουλη εισβολή*, Ιστορία, τχ. 8, Θεσσαλονίκη 2009

Μοσκόφ Η., *Πολιτική Κουλτούρα και Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα την εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα 2004, σ.1-88.

Μυριδάκης Μ., *Αγώνες της Φυλής. Η Εθνική Αντίσταση ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ, 1941-1944*, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1976, σ.1-456 και 1-398.

Μυριδάκης Μ., *Η Επιχείρηση του Γοργοπόταμου και το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1983, σ.1-176.

Μωραΐτης Α., *Η Επιμελητεία του Αντάρτη*, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, τχ. 4ο, Αθήνα 1958, σ.1-57.

Παπαγεωργίου Γ., Κυμουρτζής Α., Πολυζώης Κ., *Η υγειονομική Υπηρεσία του Στρατού κατά τον πόλεμο 1940-1941*, Αθήνα 1983

Παπάγος Α., *Η προς πόλεμο προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού*, Αθήνα 1960

Παπάγος Α., *Ο Ελληνικός Στρατός και η προς πόλεμον προπαρασκευή του από Αυγούστου 1923 μέχρι Οκτωβρίου 1940*, Αθήνα 1997

Παπαδοπούλου Κ., *Η επισιτιστική πολιτική και ο επισιτισμός της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο της Κατοχής*, στα πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου *Μακεδονία και Θράκη, 1941-1944. Κατοχή-Αντίσταση-Απελευθέρωση*, Ι.Μ.Χ.Α., τ. 269, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 1-820.

Παπακωνσταντίνου Θ., *Εναντίον του ρεύματος*, Αθήνα 1949

Πανταζίδης Λ., *Η ιστορία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού*, Αθήνα 1987

Πετράκος Χ., *Τα αρχαία της Ελλάδος κατά τον πόλεμο 1940-1944*, Αθήνα 1994

Πολυζωΐδης Π., *Εθελοντισμός Στην Κοινωνική Προστασία*, Αθήνα 2006

Πολυζωΐδης Π., *Κοινωνική φροντίδα στην Ελλάδα: ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων*, Θράκη 2004

Πράσκα Σ., *Εγώ εισέβαλα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1999

- Πυρομάγλου Κ., *Η Εθνική Αντίστασις*, Αθήνα 1947
- Πυρομάγλου Κ., *Η Εθνική Αντίστασις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΛΕΣ-ΕΚΚΑ*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1975
- Σαράφη Στ., *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1999
- Συλλογικό έργο, *Ελλήνων Ιστορικά*, Ελεύθερος τύπος, Θεσσαλονίκη 2012
- Συλλογικό έργο, *Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης*, τόμ. Α', Αθήνα 1981, σ.1-574.
- Τζινιέρης Π., *Η Φασιστική πρόκληση. Δολοπλοκίες της φασιστικής Ιταλίας και η αμυντική ουδετερότης της Ελλάδος*, Αθήνα 1975
- Τσάτσου Ι., *Φύλλα κατοχής*, Αθήνα 1962
- Τσιρπανλής Ν., *Έλληνες και Ιταλοί στα 1940-41. Συγκριτική «ανάγνωση» της ελληνοϊταλικής σύρραξης*, Θεσσαλονίκη 2004
- Τσουδερός Ε., *Ο επισιτισμός*, Αθήνα 1946
- Φλάισερ Χ., *Νέα στοιχεία για τη σχέση γερμανικών αρχών Κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας*, Μνήμων 8, 1980-1982
- Φλάισερ Χ., *Στέμμα και Σβάστικα*, τ. Α', Αθήνα 1988
- Φωκά Ι., *Από τον Μάρτιο του 1939 ο Μεταξάς είχε αποφασίσει να πει το ΟΧΙ*, Η Καθημερινή, 27-10-2007
- Χαραλαμπίδης Μ., *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα 2012
- Χατζηιωσήφ Χ., *Η Γηραιά Σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα, 1830-1940*, Αθήνα 1993
- Χατζηιωσήφ Χ., *Η ελληνική οικονομία, πεδίο μάχης και αντίστασης*, Αθήνα 2007
- Χατζιώτης Κ., *Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης, 1891-1979*, Ίδρυμα Μποδοσάκη, Αθήνα 2005
- Χιονίδου Β., *Λιμός και Θάνατος στη κατοχική Ελλάδα 1941-1944*, Αθήνα 2011

Ξενόγλωσση

Bilis D., *Theory of the Voluntary Sector: Implications for Policy and Practice*, LSE Center for Voluntary Organization. UK 1989, σ. 1-92.

Cervi M., *Storia della Guerra di Grecia*, Milano 1965

Etmektsoglou-Koehn, *Gabriella: Axis Exploitation of Wartime Greece...*, Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου στη μνήμη Νίκου Σβορώνου, 30 και 31 Μαρτίου 1990, Αθήνα 1993, σ.1-978.

Fisher, B. Allan., *The German Trade Drive in South-Eastern Europe* στο: *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1931-1939), Vol. 18, No. 2 (Mar.- Apr., 1939)

Fleischer H., *Deutsche "Ordnung in Griechenland, 1941- 1944*, στο L. Droulia, *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror*, Βερολίνο 1999

Frans N., *Försök till Grekiska Revolutionens Historia*, Aschling 1824

Gerolymatos A., *The Security Battalions and the Civil War*, *Journal of the Hellenic Diaspora* 12 (1), 1985, σ.1-14.

Goldwyn S., *History of England (Third Edition)*, New York 1957

Heglund I., άρθρο σε εφημερίδα Expressen, με τίτλο άρθρου: *Ο λιμός στην κατοχική Ελλάδα και η Διεθνής Αρωγή*, στις 10.3.1991

Helger B., *Ravitaillement de la Grèce*, Athens 1949

Hondros J. L., *Occupation and Resistance: The Greek Agony, 1941-1944*, New York, Pella 1983

Junod M., *Warriors without Weapons*. New York 1951

Kalyvas S., *Armed collaboration in Greece 1941-1944*, *European Review of History* 15 (2), Athens 2008

Linnér S., *Min Odyssé*, Παρίσι 1982

Mauzy M., *Inter Arma Caritas: The Swedish Red Cross in Greece in the 1940's*, Στοκχόλμη 2008

Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, Αθήνα 1994

Moorehead C., *Dunant's Dream: War, Switzerland and the History of Red Cross*, Ζυρίχη 1998

Papastratis P., *British policy towards Greece during the Second World War 1941-1944*, New York 1984

Rodogno D., *Fascism's European Empire. Italian Occupation During the Second World War*, Cambridge 2006

Xydis St. G, *The Economy and Finances of Greece under occupation*, New York 1945, σ.1-48.

Woodhouse S.M., *Το μήλον της έριδος. Η ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα 1975

Παράρτημα

Κατά τη διάρκεια σύνθεσης και συγγραφής του παρόντος πονήματος, υπό τη μελέτη του έργου, της συμβολής του Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα κατά τα έτη 1940-1945, δύναται να αντληθούν πολύτιμα στοιχεία από επιπρόσθετο αρχειακό υλικό ως πηγή μίας ιστορίας που έχει αναχθεί δικαίως σε μεγάλο κεφάλαιο της νεότερης ιστοριογραφίας, μίας ιστορίας ζώσας, ως πεδίο ανεξάντλητης ιστοριογραφικής δοκιμής.

Αξίζει να μελετηθούν και τα ακόλουθα αρχεία:

Αναφορά του Δρ. R. Burkhardt για το έργο του ΔΕΣ στη Θεσσαλονίκη από τον Αύγουστο του 1942 έως τον Ιούνιο του 1943, ACICR, Missions- delegations: Grece 1941/ 42, B G 3/27c.

«Απόφαση της 11^{ης} Ολομέλειας», ΚΟΜ. ΕΠ., φ. 36-7/ Απρίλης- Μάης 1945.

Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διευθυνσις Ιστορίας Στρατού, Αρχείο Εμφυλίου Πολέμου, τόμ. 6, έγγραφο 57.

Έκθεση για τα γεγονότα στο Δίστομο, G Wehrly, 23 Ιουνίου 1944, ACICR, Missions- delegations: Grece, B G 3/27c- IV.

Έκθεση του Διευθυντή του ΔΕΣ, 6 Σεπτεμβρίου 1944, ACICR, G 3/27 c V: Lettres recues 6. 9. 1944- 11. 12. 1944.

Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Αμαλίας Λυκουρέζου: 353/ 10, «Έκθεση Αμαλίας Λυκουρέζου για τη δραστηριότητα της ΝΕΦ στην Κατοχή, 7 Σεπτεμβρίου 1944.»

ΚΚΕ, ΚΕ, Το 7^ο Συνέδριο του ΚΚΕ, τχ. Β_, «Εισήγηση και τελικός λόγος του σ. Γιώργη Σιάντου», Αθήνα 1945.

Τομέας Αναζήτησης του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.

Photos reunies par les soins d' Ar. Coutsoumaris, de la Croix Rouge, Texte du meme, ACICR, Missions- delegations: Grece 1941/42, B G 3/27c- IV/6.

UNRRA, Report of the Director General to the Council for the period 1 Jan. 1945 to Dec 1945, Washington D.C. 1945.

{Αξίζει μία επίσκεψη στα άδυτα των αρχείων του Τομέα Αναζητήσεων των τότε αγνοουμένων. Ο Τομέας Αναζητήσεων διαθέτει το μεγαλύτερο αρχείο αναζητήσεων στην Ελλάδα και ένα από τα μεγαλύτερα παγκοσμίως, με 400.000 ατομικές καρτέλες. Ακόμη, περιλαμβάνει και μία πλούσια συλλογή από άλλα στοιχεία, όπως είναι επί παραδείγματι αμέτρητοι φάκελοι, πολύ παλιά έγγραφα, αντικείμενα Ελλήνων αιχμαλώτων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τα οποία συνελέχθησαν τότε από τον Ερυθρό Σταυρό και απεστάλησαν στην Ελλάδα προκειμένου να τα αναζητήσει κάποιος συγγενής. Ένα ζωντανό ταξίδι στην παγκόσμια ιστορία, ένα ζωντανό κομμάτι της ιστορίας με στόχο την εξακρίβωση της τύχης των αγνοουμένων.}

Σημαντικά στοιχεία δύνανται να αντληθούν και από τη μελέτη του αρχείου του Γκούναρ Σέντερσχιολτ. Ο Gunnar Cederschiold ήταν πολεμικός ανταποκριτής στις πολεμικές επιχειρήσεις στο Αλβανικό μέτωπο και στη συνέχεια στη γερμανική επίθεση. Με τα δημοσιεύματά του στην «Εφημερίδα της Στοκχόλμης» ενημέρωνε το σουηδικό λαό για τις εξελίξεις στην Ελλάδα. Οι ανταποκρίσεις αυτές συνετέλεσαν στην αφύπνιση της σουηδικής κοινής γνώμης. Ο πυρήνας των άρθρων του επικεντρώθηκε στην ανδρεία του Έλληνα στρατιώτη, τις θυσίες του ελληνικού λαού, τις συνέπειες των πολεμικών επιχειρήσεων για την Ελλάδα, το αγγλικό εμπάργκο και τις επιτάξεις για τους Έλληνες. «{...} Σε λιγότερο από ένα χρόνο έχω δει πώς αντιδρούν οι Έλληνες σε ποικιλόμορφες συνθήκες. Ήμουν μάρτυρας της έκρηξης του πατριωτισμού, της θυσίας και του έρωτα για την πατρίδα τους ύστερα από την ιταλική επίθεση. Άκουσα τους πανηγυρισμούς των νικητών στην Πίνδο και την Κλεισούρα. Τους είδα να λιμοκτονούν, να παθαίνουν κρυοπαγήματα, να μάχονται στα χιονισμένα βουνά της Αλβανίας, να υποφέρουν και να πεθαίνουν σε νοσοκομεία. Η Ελλάδα λιμοκτονεί, τα παιδιά πεθαίνουν από την πείνα, η Ελλάδα οδεύει στην κόλαση του Δάντη. Νόμιζα πως είχα δει ό,τι φρικτότερο υπάρχει στον κόσμο. Τις κραυγές των θυμάτων στο πεδίο της μάχης, όπου πληγωμένοι βογκούσαν και εκλιπαρούσαν για λίγο νερό. Τίποτα όμως δεν μου προκάλεσε τόση αγανάκτηση, όση η φρίκη που αντίκρισα στην Αθήνα σε νοσοκομεία βρεφών, όπου δεκάδες παιδιά ξεψυχούσαν όλα τους θύματα της πείνας. Ήταν καταδικασμένα. Δεν είχαν καμία ελπίδα σωτηρίας. Κάθε πρωί πεινασμένοι άνθρωποι τριγυρίζουν στις πλούσιες περιοχές και ψάχνουν να βρουν κάτι φαγώσιμο στα σκουπίδια. Ο λιμός έχει αρχίσει και αν δεν δοθεί αμέσως βοήθεια πολλές χιλιάδες Έλληνες θα πεθάνουν τον χειμώνα από πείνα.»

Τέλος, πρέπει να μελετηθεί και η έρευνα της Αναστασίας Κούκουνα. Η Πανεπιστημιακός στο Πανεπιστήμιο της Λωζάννης έστρεψε την έρευνά της κυρίως σε ελβετικές πρωτογενείς πηγές και συγκεκριμένα στα Ομοσπονδιακά Αρχεία, στα Αρχεία του Ελβετικού Ερυθρού Σταυρού και στα Αρχεία της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού, ενώ παράλληλα αξιοποίησε και τα συμπεράσματα των ερευνών της Ανεξάρτητης Επιτροπής Ελβετών Εμπειρογνομόνων για την ελβετική πολιτική κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Πιο συγκεκριμένα, παραθέτει αναφορές από αρχεία, όπου δεν απουσιάζουν οι εκτιμήσεις για πιθανές πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, καθώς στην πολιτική διαχείριση της βοήθειας εμπλέκονται έμμεσα και οι διπλωμάτες. Έχει εν προκειμένω ενδιαφέρον ότι ήδη από τον Δεκέμβριο του 1942 (πριν δηλαδή αναπτυχθεί το ΕΑΜ) ο επιτετραμμένος της Ελβετίας στην Αθήνα Charles de Bavier συζητά με τον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό και μοιράζονται τους φόβους για εκδήλωση του υπάρχοντος έντονου κομμουνιστικού κινδύνου που θα φανερωθεί τη στιγμή της αποχώρησης των κατοχικών στρατευμάτων. Μάλιστα, στη σχετική του αναφορά προς το Υπουργείο Εξωτερικών, με ημερομηνία 15 Δεκεμβρίου 1942, σημειώνει πως ο Δαμασκηνός θα προσφέρει τη βοήθειά του σε αυτούς που είναι ήδη έτοιμοι να συγκροτήσουν μία δυναμική κυβέρνηση και οι οποίοι είναι κατά κύριο λόγο στρατιωτικοί. Η Κούκουνα λοιπόν αποκαλύπτει τη σχέση αντίβαρου της βοήθειας της Ελβετίας προς την Ελλάδα μέσω της δράσης του Ελβετικού Ερυθρού Σταυρού στο Ανατολικό Μέτωπο μεταξύ των στρατιωτών της Βέρμαχτ. Μας αποκαλύπτει το πως δηλαδή η πολιτική υπεισέρχεται και στην ανθρωπιστική δράση. Βέβαια, υπήρχε και η φιλελληνική στάση των Ελβετών πολιτών και των εφημερίδων για την ενδυνάμωση της κίνησης υπέρ των λιμοκτονούντων Ελλήνων, ώστε να σωθούν ζωές. Γι' αυτό εξάλλου και αξίζει να αποδοθεί ένας τίτλος τιμής στον Ελβετικό Ερυθρό Σταυρό και στους ανθρώπους του.

Η μελέτη των παραπάνω αρχείων μας αποκαλύπτει, πως η διεκδίκηση της βιωσιμότητας διαμόρφωσε το χαρακτήρα της δράσης των εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων τόσο στις αποκλεισμένες περιοχές της επαρχίας όσο και στις πόλεις, στα αστικά κέντρα. Οι ανθρώπινες απώλειες και η χρόνια έλλειψη αγαθών επέφεραν καταστρεπτικά αποτελέσματα στην οικονομική και κοινωνική σταθερότητα της Ελλάδας. Επιπροσθέτως, το πρόβλημα ελλείμματος του προϋπολογισμού κατά τη διάρκεια του πολέμου προκάλεσε μεγάλο κύμα πληθωρισμού, ο οποίος έλαβε τρομακτικές διαστάσεις. Η ελληνική κοινωνία βρισκόταν σε κρίση, καθώς ταλανιζόταν από το ζήτημα του επισιτισμού, του λιμού, τις ελλείψεις στο σύστημα της υγείας και

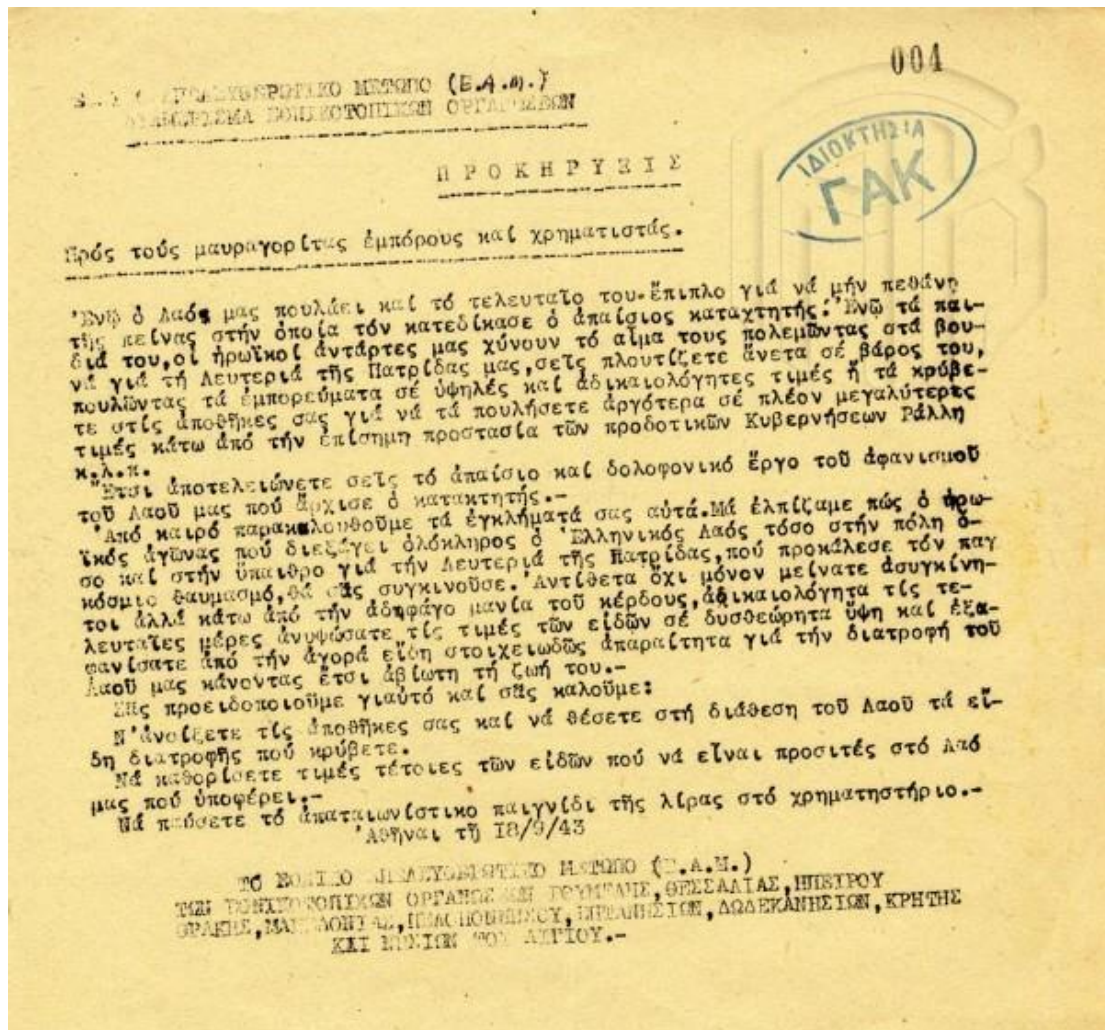
από τους κατακτητές. Η μελέτη των πηγών αποτυπώνει την εικόνα της εποχής της σκληρής πραγματικότητας. Οι δυνάμεις της Κατοχής απαγόρευσαν τη διανομή βασικών ειδών. Ο πληθυσμός της χώρας έπρεπε να επιβιώσει, ενώ παράλληλα δρούσε η ένοπλη Αντίσταση των επαναστατημένων Ελλήνων δυσχεραίνοντας τη δυνατότητα της αυτόνομης συντήρησής τους και καθιστώντας ταυτόχρονα αδήριτη την αναγκαιότητα αποστολής ξένης βοήθειας.

Η χείρα λοιπόν βοήθειας στα δύσκολα, επικά, δραματικά και τραγικά χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου απλώθηκε απλόχερα από τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό, του οποίου η ανθρωπιστική δράση έδρασε ευεργετικά στη δημογραφική επίπτωση της πείνας, στην προσωπογραφία του θανάτου που εξαφάνισε την καρτερία κάθε ανθρώπινης αντίστασης. Το πεδίο δράσης λοιπόν του Ερυθρού Σταυρού ενέπεσε στην τύχη του ελληνικού πληθυσμού που έχρηζε της αρωγής του, για να επιβιώσει. Τα αρχεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΣ), «International Committee of the Red Cross» κατά τα έτη 1940-1945, και τα ιστορικά και τα φωτογραφικά αρχεία, μας αναλύουν με απόλυτη αντικειμενική ευκρίνεια την κρίσιμη αυτή περίοδο για τη σύγχρονη ελληνική ιστορία, κατά την οποία οι νίκες στο μέτωπο της Αλβανίας, η Κατοχή με το μεγάλο αντιστασιακό κίνημα που αναπτύχθηκε και ο Εμφύλιος που ακολούθησε, σημάδευσαν ανεξίτηλα όλες τις κοινωνικές διεργασίες έως τις μέρες μας. Η Μη Κυβερνητική Οργάνωση κοινωνικής αλληλεγγύης έδρασε και στη μάχη της Αθήνας, το Δεκέμβριο του 1944, καθώς είχε επαφές, αλληλογραφία και προσωπική επικοινωνία, τόσο με το στρατόπεδο των Άγγλων όσο και με το ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ. Το πρωτογενές αρχειακό του υλικό, προερχόμενο κυρίως από τις Εκθέσεις που συνέτασσαν οι εκπρόσωποι του ΔΕΣ στην Ελλάδα και έστελναν στη Γενεύη, οι οποίες και Εκθέσεις συνοδεύονταν και από φωτογραφικό υλικό (περίπου 123 Εκθέσεις σε 14 τόμους) μας αντικατοπτρίζουν τα δεινά της Ελλάδας κατά την περίοδο αυτή που μελετάται στο πόνημά μας. Αναμφίλεκτα λοιπόν τα αρχεία του ΔΕΣ αποτελούν τον καμβά που αναπαριστά την ιστορία της Ελλάδας κατά τα έτη 1940-1945, ρίχνοντας φως πάνω στις άγνωστες πτυχές της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου.

Η πενταετία 1940-1945 μέσα από τη φωτογραφική απεικόνιση της εποχής

Βούλα Παπαϊωάννου, Επιστράτευση. Αθήνα, 1940. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη / Φωτογραφικά Αρχεία.

Προκήρυξη του ΕΑΜ με την οποία καταγγέλλεται η προδοτική δράση των μαυραγοριτών και των χρηματιστών, Σεπτέμβριος 1943. Πηγή: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Κεντρική Υπηρεσία.

020

ΦΥΓΕΤΕ ΑΠ' ΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟ - ΡΑΛΛΗΔΕΣ

Έχτρος τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν συμμάχων εἶνε οἱ Γερμανο-Βούλγαροι καὶ οἱ Ράλληδες. Ὅσοι μένουσιν στὰ σώματα τῶν Γερμανο-Ράλληδων: σὴν εἰδικὴ Ἀσφαλεία, σὰ τάγματα εὐζώνων, σὴ χωρική, σὴ Μπουραντάδες, σὲ κάθε παρόμοια ὀργάνωση (σὴν τὴν παθητικὴ ἀερόμυνα) εἶνε ἔχτροι τοῦ ἔθνους, εἶνε ἐγκληματίες πολέμου. Εἶνε πράχτιορες τῶν γερμανῶν κείνοι ποὺ τοὺς λέν ὅτι οἱ Ἀγγλοὶ ἐγκρίνουσιν αὐτὰ τὰ προδοτικὰ σώματα. Οἱ ἀξιωματικοὶ ποὺ ἦταν δημοκράτες καὶ τοὺς ἐρίζαν σὴ λίσση τῆς προδοσίας οἱ Γονατάδες, ἔς συνέρθουν ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμή. Φύγετε ἀπ' τοὺς Γερμανο-Ράλληδες. Πηγαίνετε εἰς βουνά. Ὅσοι ἐπιμένουσιν σὴν προδοσίᾳ τοὺς περιμένει αἰώνια ἀτιμία καὶ θάνατος ἐποναϊδιστος.

E. A. M.

ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ

Αἱ ὑπογεγραμμένα ὀργανώσεις ΕΛΑΣ—ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ καὶ ΕΚΚΑ, ἡ Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Διοίκηση Αἰγύπτου, ἡ Συμμαχικὴ Στρατιωτικὴ Ἀποστολὴ ἐν Ἑλλάδι διὰ τῶν ἐντεταλμένων ἀντιπροσώπων τῶν, δηλοῦν καὶ διακηρύττουσιν τὰ κάτωθι:

1) Θεωροῦν τὴν Κυβερνήσιν Ράλλη καὶ ὅλους ὅσοι τὴν ἀπαρτίζουν ὡς ὄργανα ἐξουπηρέτησεως τῶν κατακτητῶν τῆς Ἑλλάδος ὑποβοηθοῦντα εἰς τὴν πανσοειδῆ κατατρίβνυσιν καὶ ἐξόντωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ καταπολέμησιν τοῦ ἔθνικοῦ ἀγῶνος ὡς καὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν Συμμάχων Ἐθνῶν, ὡς τοιαύτην θεωροῦν αὐτὴν ἐχθρὰν τῆς πατρίδος.

2) Θεωροῦν ὅλους ὅσοι κατετίγησαν εἰς τὰ ὀργανωθέντα ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Ράλλη ἐξοπλισθέντα καὶ καθοδηγούμενα ὑπὸ τῶν κατακτητῶν Σώματα Εἰδικῆς Ἀσφαλείας, Τάγματα Εὐζώνων καὶ Χωροφυλακῆν καὶ πᾶν ἄλλο παρόμοιο δημιούργημα τῶν κατακτητῶν καὶ τοῦ Ράλλη ὡς ἐχθροὺς τοῦ ἔθνους, ἐγκληματίας πολέμου, ὑπολόγους εἰς αὐτὸ διὰ πράξεις προδοσίας.

3) Καλοῦν τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὰ ὡς ἄνω σώματα νὰ ἀποχωρήσουν ἀμέσως ἀπὸ αὐτὰ. Οὐδεμίαν δικαιολογίαν οἰασθήποτε φύσεως μετὰ τὴν παρούσαν προειδοποίησιν.

ΕΛΑΣ—ΕΛΑΣ	Ἀντιπροσωπεία ΕΔΕΣ	
Στ. Σαράφης	Ἀντιπροσωπεία	Π. Νικολόπουλος
Π. Ροῦσσο	Ἑλλ. Στ. Διοικ. Αἰγύπτου	Κ. Πυρομάγλου
	Συγχης Κρίς	ΕΚΚΑ
Συμμαχικὴ Στρατ. Ἀποστολὴ ἐν Ἑλλάδι		Δ. Ψαρρός
	Συγχης Κρίς	Γ. Καρτάλης
Κάπου στὰ βουνά τῆς Ἑλλάδος 19 2-44		

Κοινὴ διακήρυξη τῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ ἀλλὰ καὶ τοῦ εκπροσώπου τῆς βρετανικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς σὴν Ἑλλάδα, με τὴν ὁποία καλοῦν, ἤδη ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1944, οπλίτες καὶ ἀξιωματικούς τῶν ἐλληνικῶν Ταγμάτων καὶ Σωμάτων Ἀσφαλείας νὰ εγκαταλείψουν τοὺς προδοτικούς αὐτοὺς σχηματισμούς. Πηγή: Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους – Κεντρικὴ Υπηρεσία.

Η κυβέρνηση Παπανδρέου που σχηματίστηκε μετά το συνέδριο του Λιβάνου χωρίς τη συμμετοχή των ΕΑΜ-ΚΚΕ-ΠΕΕΑ. Πηγή: εκδ. Δημήτρης Παπαδήμος. Ταξιδιώτης φωτογράφος. 1943-1980, ΜΙΕΤ.

Την περίοδο της Κατοχής στην οδό Μασσαλίας, δίπλα στο κτίριο της Νομικής Σχολής, βρισκόταν το κτίριο του Νεκροτομείου Αθηνών

ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ

ΚΩΔΙΚΑΚΗ
 ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΣ
 ΑΡΧΗ...
 ΕΚΔΟΣΗ...
 ΤΙΜΗ...
 ΔΙΑΝΟΜΗ...
 ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ...
 ΑΝΑΦΟΡΑ...
 ΑΝΑΦΟΡΑ...
 ΑΝΑΦΟΡΑ...

ΑΡΧΗΛΟΣ ΕΤΟΣ Κ' - ΑΡΘΡΟ 678 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΥΡΙΩΝΗΣ ΓΡΑΦΕΙΑ ΟΔΟΣ ΕΣΦΥΡΙΩΝ ΑΣ ΑΡΙΘ. 3 ΤΟ ΠΛΑΤΥ ΑΡ. 3 Τηλ. 36.271-36.223

ΕΡΓΑ ΑΝΟΗΤΩΝ Ή ΕΓΚΛΗΜΑΤΩΝ

Το ελεγκτικό βουλευτικό αρμόδιον των Γερμανών καταδίκων, κληθείσας να εργασθούν με τους άνοητους ή εγκληματίους της χώρας μας, είναι η πρώτη φορά που ο ελληνικός λαός και ο ελληνικός κράτος, με την έγκλησιν των Γερμανών, κληθείσας να εργασθούν με τους άνοητους ή εγκληματίους της χώρας μας, είναι η πρώτη φορά που ο ελληνικός λαός και ο ελληνικός κράτος, με την έγκλησιν των Γερμανών, κληθείσας να εργασθούν με τους άνοητους ή εγκληματίους της χώρας μας...

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΔΕΝ Θ' ΑΝΕΧΘΗ ΝΑ ΥΦΙΣΤΑΤΑΙ ΚΟΛΛΑΦΟΥΣ Ο ΛΑΟΣ

ΕΞ ΑΙΤΙΑΣ ΜΕΡΙΚΩΝ ΑΝΟΗΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ ΤΗΣ ΞΕΝΗΣ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ

ΑΙ ΚΥΡΩΣΕΙΣ ΔΙΑ ΤΑ ΠΡΟΧΘΗΣΙΝΑ ΛΥΠΗΡΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Η κυβέρνηση δεν θ' ανεχθή να υφίσταται κολλαφούς ο λαός εξ αιτίας μερικώς άνοητων οργάνων της ξένης προπαγανδας. Η κυβέρνηση δεν θ' ανεχθή να υφίσταται κολλαφούς ο λαός εξ αιτίας μερικώς άνοητων οργάνων της ξένης προπαγανδας. Η κυβέρνηση δεν θ' ανεχθή να υφίσταται κολλαφούς ο λαός εξ αιτίας μερικώς άνοητων οργάνων της ξένης προπαγανδας...

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

1) Έγγραφο υπ αριθμ. 224/1941 της 21ης Ιουνίου 1941...
 2) Έγγραφο υπ αριθμ. 225/1941 της 21ης Ιουνίου 1941...
 3) Έγγραφο υπ αριθμ. 226/1941 της 21ης Ιουνίου 1941...
 4) Έγγραφο υπ αριθμ. 227/1941 της 21ης Ιουνίου 1941...
 5) Έγγραφο υπ αριθμ. 228/1941 της 21ης Ιουνίου 1941...

ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΠΙΣΙΣΤΙΜΟΥ. - ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΔΟΧΙΚΗΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΚΡΕΑΤΟΣ

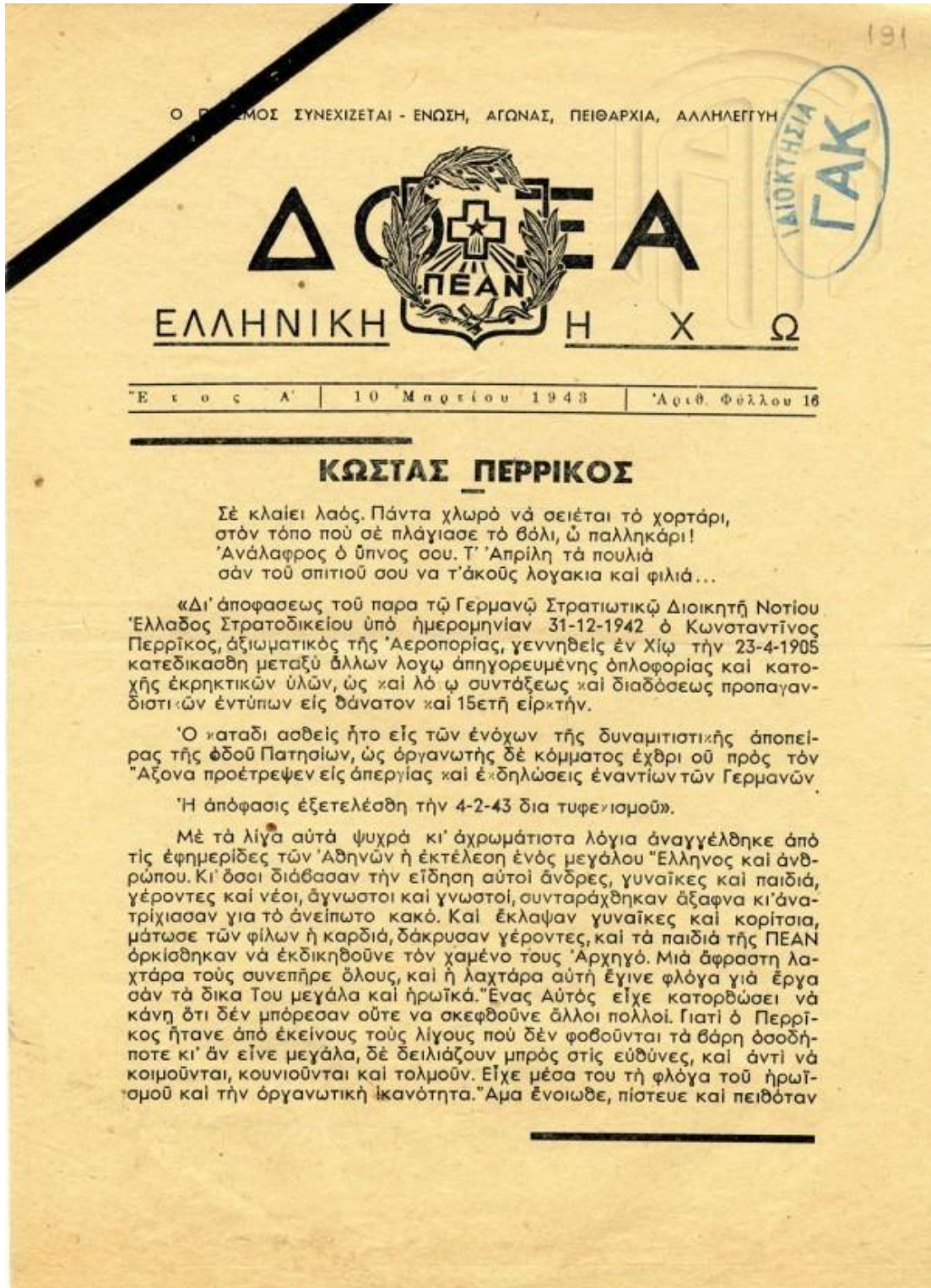
Το θέμα είναι εξαιρετικά σημαντικό, διότι αφορά στην διασφάλιση της διατροφής του λαού. Το θέμα είναι εξαιρετικά σημαντικό, διότι αφορά στην διασφάλιση της διατροφής του λαού. Το θέμα είναι εξαιρετικά σημαντικό, διότι αφορά στην διασφάλιση της διατροφής του λαού...

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Α) ΤΟΥΤΟ ελέγχον...
 Β) ΤΟΥΤΟ ελέγχον...
 Γ) ΤΟΥΤΟ ελέγχον...
 Δ) ΤΟΥΤΟ ελέγχον...
 Ε) ΤΟΥΤΟ ελέγχον...

Δεξιά η ανακοίνωση του Γερμανού Φρουράρχου Αθηνών αναγγέλλει την ποινή του θανάτου για τους δράστες της υποστολής της σημαίας. Πηγή: Ελεύθερο Βήμα, Κυριακή 1 Ιουνίου 1941.

«Δόξα». Παράνομη εφημερίδα της αντιστασιακής οργάνωσης ΠΕΑΝ (Πανελλήνιος Ἐνωσις Αγωνιζομένων Νέων), αφιέρωμα στον Κώστα Περρικό. Πηγή: Γενικά Αρχεῖα του Κράτους – Κεντρικὴ Υπηρεσία.

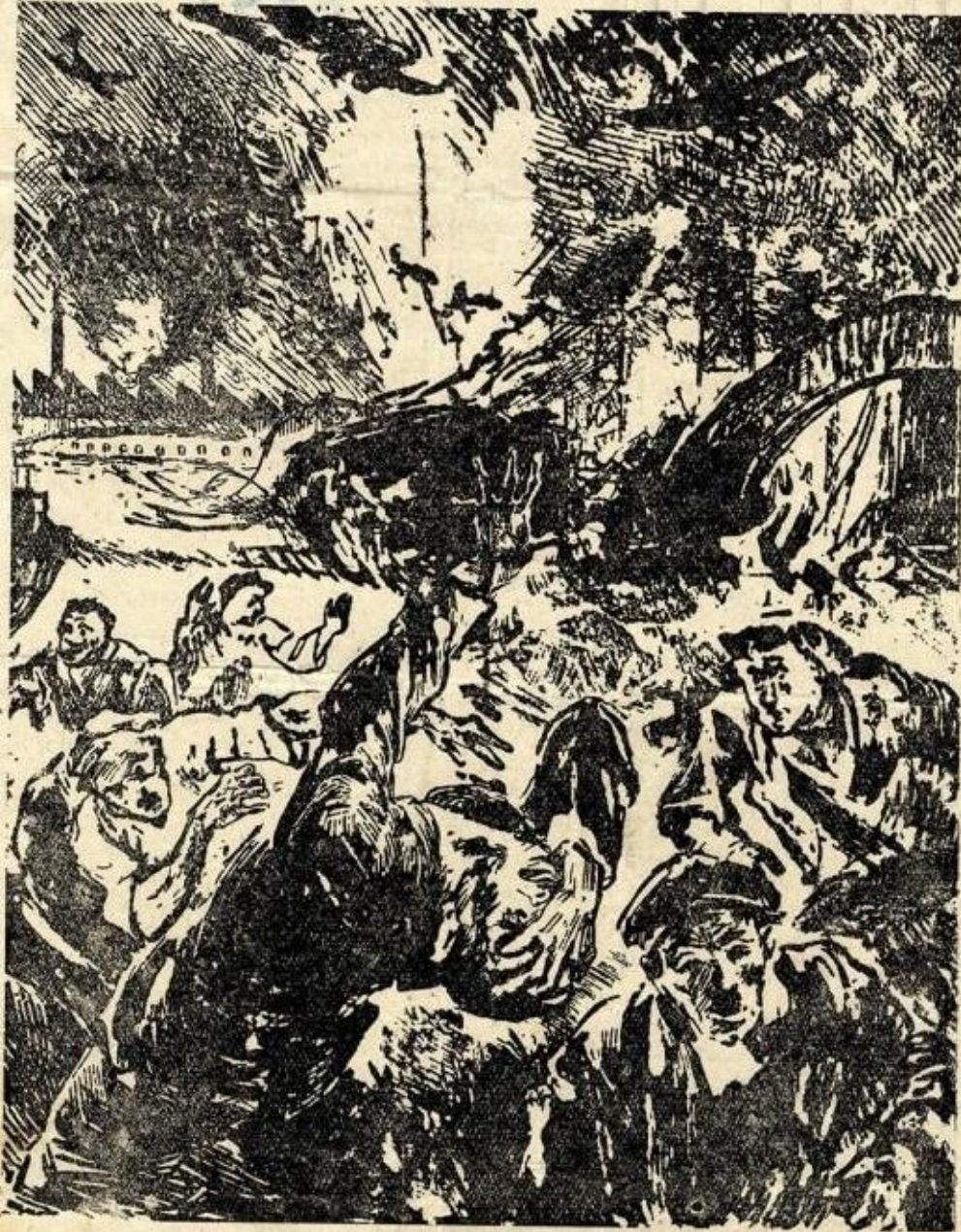

Αφίσα της ΕΠΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων) που αναδεικνύει τη συμμετοχή των γυναικών στην Αντίσταση. Οι τρεις πόλεμοι της δεκαετίας, Αλβανικό μέτωπο, Κατοχή- Αντίσταση, Εμφύλιος, χρησίμευσαν ως όχημα για την προώθηση των γυναικών στα πεδία των μαχών. Οι γυναίκες, ενώ δεν είχαν δικαιώματα, ωστόσο

συμμετείχαν ενεργά και στους τρεις πολέμους. Κατά τον Αλβανικό πόλεμο ενεργοποιούνται στον πόλεμο των «μετόπισθεν», αλλά και στο κουβάλημα πολεμοφοδίων στην πρώτη γραμμή του μετώπου. Στη διάρκεια της Κατοχής εντάσσονται στο αντιστασιακό κίνημα, κυρίως στις οργανώσεις του **ΕΑΜ/ΚΚΕ**. Μάλιστα, αποτελούν την πλειοψηφία στην οργάνωση **Εθνική Αλληλεγγύη**, το μισό «πληθυσμό» της **ΕΠΟΝ**, στηρίζουν τον **ΕΛΑΣ** και το 1941 ιδρύονται Διμοιρίες και **ανταρτοομάδες γυναικών**. Βέβαια, τον πιο σημαντικό ρόλο θα τον διαδραματίσουν κατά τον Εμφύλιο, κατά τον οποίο από την πλευρά της «δεξιάς», με προεξάρχουσα μορφή τη **βασίλισσα** θα αναλάβουν ηγετικά καθήκοντα στον **Έρανό «Της»**. Τέλος, σημαντική ήταν και η συμμετοχή των μάχιμων γυναικών στον **Δημοκρατικό Στρατό**, καθώς κατά το 1949 αποτελούν σχεδόν το μισό των μαχητών του. Πηγή:
Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας.

ΕΘΝΙΚΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ

**ΕΡΓΑΤΕΣ ΜΗ ΠΑΤΕ
ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ!!!**

Αφίσα του Εργατικού ΕΑΜ ενάντια στην εθελοντική εργασία Ελλήνων στη Γερμανία.

Πηγή: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Κεντρική Υπηρεσία

Bundesarchiv, Bild 101I-178-1538-18A
Foto: Schütte | 1943

Οπλίτες των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Κανένας αγώνας δεν γίνεται χωρίς τη συμβολή της γυναίκας.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΔΡΑΣΗ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΕΑΜ

Περίοδος Δευτέρα | Αριθμός Φύλου 1 | 5 Σεπτέμβρη 1944 | Τιμή 100.000

'Ελληνίδες επί ποδός πολέμου!

Η έκδοσή μας τότε και τώρα
 Η "Γυναικεία Δράση" ξαναβγαίνει σε στιγμές τραγικές και ηρωικές για το λαό της Αθήνας και του Πειραιά. Μας επιστρέφουν τα παιδιά μας και τους άντρες μας. Μας σκοτώνουν με σφαίρες και πυρ. Μας καίνε τα σπίτια, τις σπουχίες και τις καρδιές μας... Μας ληστώνουν, μας εξευτελίζουν, μας βρίζουν, μας ποδοπατούν, μας καίνε ζωντανούς!

Η πρώτη περίοδος της έκδοσής μας, ήταν τότε, που με επί κεφαλής το ΕΑΜ, υπήρξαμε την επιστράτευση του 41. Τότε, που 400 και 500χ. λαός, ξεκίνησαν στους βρόχους της Αθήνας και με πέτρους, ενάντια σε δύο άπειρους, καταχτητές. Τότε που το κρότημα μας έγινε τιμητικό, τα τέγκας και άφραξαν τους Γερμανο-Ιταλούς! Τι συνέβηκε από τότες... Οι πανούργιοι Γερμανοί έβαλαν μπροστά τους οχυρά, για να μας διατηρήσουν. Είπαν: ποιος είναι η μάχη της αντίστασης; Το ΕΑΜ. Ποιος μεταφέρει τα αγάλια μας; Το ΕΑΜ. Ποιος ανυψώνει το ήθος του λαού αυτού και κρατά ψηλά τον εόρμη του περσφάνει και το πολεμικό του μένος; Το ΕΑΜ. Ποιος, οργανώνει το ανάρπικτο κίνημα που καταβροχθίζει τις δυνάμεις μας; Το ΕΑΜ. Ποιος θα μας συλλέξει και θα μας έδωσει την όραση της καταρσίσης; Το ΕΑΜ. Κατά πάνω του λοιπόν τα πόδια. Κατά πάνω του το μένος. Κι όταν λυγίσει αυτό, θα λυγίσει κι ο λαός για να τον σκοτώσουμε.

Ο Μπαμπούλας του Μπόλας-δικτικού πρόχρημα διαίρεσης
 Οι έγκληματικές κεφαλές της Γκεσταπώ-βέν κουράστηκαν και πολύ για να καταστρέψουν το βολοφονικό σχέδιό τους. Χρησιμοποίησαν τους Ράλληδες-Ντερελιδές. Προσπαθήσαν πως αυτοί θα φύγουν σύντομα και δεν ενδιαφέρονται παρά για... το κρότη της Ελλάδας. Ένας μόνον κίνησος φοβρός και τρομακτικός όρασε για την Ελλάδα ο μπαμπούλας. Σταυροφόρια έφτιαξε τον. Τον μπαμπούλα του κομμουνισμού που ο φρικτός δήμος Γκράιφελτ τον χρησιμοποίησε με οικτρή άποτυχία σ' όλη την Εσθονία, τον σφίξε και έβλε. Απ' αυτόν πιάστησαν οι πρόδοτες για να παραστήσουν τους εθνόκροτους. Απ' αυτόν πιάστηκαν οι μαυροανόρες της προδοσίας για να κρύψουν τα έγκλημάτά τους. Ήταν ένα πρόγγιμο για τους φασίστες πολιτικάντες, αδικαιολογήσουν την τριχρονη αποχή τους απ' τον αγώνα του Έθνους. Ήταν μία εύκαιρία να συσπειρωθεί ολόκληρη η μούρη αντίδραση για να χτυπήσει τον έλλη λαό, που χόρσος στο ΕΑΜ έσταθκε αρέντης! Κι έγιναν τα έλληροφωνα "Εκεί, οι γερμανο-ναζιστοί, που είδατε, χοροφωτικές, χροφέδες χύμησαν όλοι σαν λυσοσμένα σκυλιά επάνω στον λαό.

Τ' αποτελέσματα της συνυμοσίας
 "Αλλοίμονο! Δεν είναι τώρα ώρα που κανείς δεν θα γυρίση ζωντανός!"

Την ώρα που άγγιζε το τέλος της χιλιετήρης χολέρας, που σ' όλα τα μέτωπα οι Γερμανοί παραβάνται για να σφούν, τι δουλειά έχουμε εμείς στη γερμανική κόλαση;

Τι να κάνω με
 "Ελληνίδες στα χέρια μας είναι η σωτηρία μας. Η Γερμανία γερομύζου. Στο βόλο τα προτομικά ζωντα μεγάλα γεγονότα. Η Τουρκία διέκοψε τις σχέσεις της με τη Γερμανία. Η Ρουμανία συνθηκολόγησε. Η Βουλγαρία ετοιμάζεται να κάνει το ίδιο. Ο Κόκκινος στρατός καταβαίνει μέσα το άσος ναβη. Ο Τίτο συνανήθηκε με τον Τσάρσκι στην Ιταλία. Ρώσοι και Άγγλοαμερικανοί είναι κοντά στον έθνοκό μας στρατό ΕΛΑΣ που δίνει μάχες έπιθετικές. Οι Ύψουρφοι του ΕΑΜ βρίσκονται στο Κάιρο για να βοηθήσουν και να διασώ την ένότητα. Τι σπόμενοι διασώτα; Πώς οι Γερμανοί στον τόπο μας είναι σαν τον πανικό στη φάκα. Πώς η μεγάλη ώρα της τελικής μάχης άγγιζει. Μα γιατί είναι στο χέρι μας η σωτηρία μας. Πρέπει έμεις οι Έλληνίδες να γίνουμε άποστολοι της ένότητας. Πρέπει, μαζί με τους άντρες, να απειλέσουμε τον μεγάλο άνικητο στρατό της λευτερίας. Τα ξεσηκωμάτα μας κάνουν τον λίγος Γερμανούς που μόνον ακόμα έβλε να τρέψουν. Ο Ράλλης αναγκάζεται με την άπειλη και μόνο της ένεργια να δηλώσει πως είναι σοκφαντά... η επιστράτευση! Κι όμως πριν δύο μέρες ακόμα έλεγαν πως θα γίνει άκωφωσποτε και είναι τιμή μας να πολεμήσουμε στο πλευρό των Γερμανών! Άγωνα, λοιπόν, τόλμη, ξεσηκωμάτα. Μα κινήσους σαν άσφραξη ν' άσράσουμε έπια και πέτρας και έλλα, μα Έλληνες να μη φύγει για τη Γερμανία. Να κρυσίμε τους καταδοκόμενους. Να φυγαδέσουμε τους γιους και τις κόρες μας στα βουνά. Να πολεμήσουμε για διασώμας σχέσεις για βοήθημα, άποχημώσσεις και σωσότητα στις χήρες, στα όρφανα, στους πυρσφάδες, στους άπορούς. Οι μαυρολατρία, έπλια, κι άναογή άδραση, άγωνα, έπφορη! Επέρσος γονιός της Αθήνας και του Πειραιά! Να σταματήσουμε την οικτρή άποτυχία που κερδίσουμε τη γαλήνη και το ψωμί τών σπιτιών μας. Να παλαίψουμε σαν λωκάνες για τη ζωή τών παιδιών μας. Εκεί ποδός πολέμου Έλληνίδες!

«Γυναικεία Δράση», ΕΑΜικό γυναικείο έντυπο. Μέσα από το ΕΑΜ, η χειραφέτηση και η πολιτικοποίηση των γυναικών προχώρησε αποφασιστικά. Πηγή: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Κεντρική Υπηρεσία.

Ο διορισμένος από τις γερμανικές αρχές Κατοχής πρωθυπουργός Ιωάννης Ράλλης σε πασχαλινό γεύμα. Δεξιά του ο αντισυνταγματάρχης Βασίλειος Δερτιλής, διοικητής των Ταγμάτων Ασφαλείας και αριστερά του ο Γερμανός αξιωματικός Φίσερ. Πηγή: Αρχείο ΕΡΤ – Πέτρος Πουλίδης.

Παραλαβή Πολεμικής Σημαίας σε διοικητή Τάγματος Ασφαλείας. Την παραδίδει ο Στρατηγός Πλυτζανόπουλος

Βούλα Παπαϊωάννου, Καταστροφές από βομβαρδισμό, Πειραιάς, 12 Φεβρουαρίου 1941. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη / Φωτογραφικά Αρχεία.

«Μόλις εισήλθον αφήρεσαν όλα τα μεταφορικά μέσα κι έτσι... μόνο με τα πόδια συγκοινωνία!». Κατοχή, στην οδό Πατησίων. Διακρίνεται αριστερά το μέγαρο Σαριπόλου στη γωνία με την οδό Χαλκοκονδύλη. Πηγή: Διεύθυνσις Εγκληματολογικών Υπηρεσιών της Αστυνομίας, 1941-1944.

Βούλα Παπαϊωάννου, Αθήνα, Δεκέμβριος 1941. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη / Φωτογραφικά Αρχεία.

Δημήτριος Χαρισιάδης, Μαύρη Αγορά. Αθήνα 1944. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη / Φωτογραφικά Αρχεία.

Βάλια Σεμερτζίδη, Στους δρόμους της κατοχικής Αθήνας, περ. 1942.

Βάλια Σεμερτζίδη, Στους δρόμους της κατοχικής Αθήνας, περ. 1942.

Νεκροί ανάμεσα σε σκουπίδια και λύματα κείτονταν στους κεντρικούς δρόμους, κάποιους από τους οποίους η αστυνομία έκλεινε περιστασιακά διότι «ήτο τρομερόν το θέαμα...». Αρκετά μάλιστα πτώματα σαπίζανε άταφα, γιατί σε νεκροτομεία και νεκροταφεία επικρατούσε αδιαχώρητο, πολλοί δε οικείοι αδυνατούσαν να χρεωθούν μια κανονική κηδεία. Στη φωτογραφία: Ένας νεκρός από την πείνα στο δρόμο, Οκτώβριος 1943. Πηγή: Keystone/Hulton Archive/Getty Images.

«Και όλα αυτά συμβαίνουν στην Ελλάδα. Στη χώρα η οποία πάνω από όλα σεβάστηκε τους νεκρούς. Πάνε 2.500 χρόνια που ο ποιητής διακήρυξε με το στόμα της Αντιγόνης τον οφειλόμενο σεβασμό στους νεκρούς, που δεν τον επιβάλλουν νόμοι γραπτοί, αλλά θεόσταλτοι, της Αντιγόνης που προτίμησε να πεθάνει παρά να αφήσει τον αδελφό της άταφο.

«Διότι δεν ήταν ούτε ο Δίας, που μου το πρόσταξε, ούτε η Δίκη, που συγκατοικεί με τους θεούς στον Άδη, όρισε τέτοιους νόμους στους ανθρώπους.

Ούτε στοχάστηκα ποτέ πως έχουν τέτοιο κύρος οι δικές σου προσταγές, για να μπορείς, θνητός, να πατάς των θεών τους αλάθευτους άγραφους νόμους.

Δεν είναι τωρινοί και χθεσινοί, μα ζουν αιώνια, και κανείς ποτέ δεν έμαθε πως φύτρωσαν στον κόσμο¹⁶⁵.»

Είναι, ωστόσο, σε αυτή την ίδια χώρα που οι νεκροί εγκαταλείπονται άταφοι. Οι συγγενείς τους εγκαταλείπουν με πόνο ψυχής, χωρίς έστω να τους αφιερώσουν μία τελευταία προσευχή. Αυτό συμβαίνει διότι, εάν οι συγγενείς ζητήσουν μία άδεια κανονικού ενταφιασμού, κινδυνεύουν να χάσουν το δελτίο ψωμιού και της τροφοδοσίας του νεκρού. Η μερίδα του νεκρού θα κρατήσει στη ζωή ίσως ένα παιδί, έναν άρρωστο.... Και ο αριθμός των εγκαταλελειμμένων νεκρών αυξάνεται, όλες τις νύχτες, κάτω από τους τοίχους του νεκροταφείου.

Επί πλέον οι στατιστικές των θανάτων, οι οποίες αντλούνται από τα μητρώα των ληξιαρχείων και της αστυνομίας δεν μπορούν να είναι ακριβείς. Αυτά τα δεδομένα δεν περιλαμβάνουν παρά τους νεκρούς που το δελτίο του ψωμιού και της τροφοδοσίας επιστράφηκε στην αστυνομία, μετά τη δήλωση του θανάτου. Οι άλλοι, που είναι και οι περισσότεροι, ενταφιάστηκαν χωρίς άδεια ταφής και δεν εμφανίζονται στους αριθμούς του κράτους και της αστυνομίας. Έτσι εξηγείται η απελπισία των συγγενών που αφήνουν τους νεκρούς τους άταφους. Έτσι εξηγούνται τα ψιθυριστά λόγια μίας γριάς μάνας στο νεκροταφείο: « Συγχώρεσέ με Βαγγέλη μου, Συγχώρεσέ με, το έκανα για το μικρό μας Μανώλη.» Με την κάρτα του γιου που έφυγε χωρίς επιστροφή, αυτή ελπίζει να κρατήσει στη ζωή το μικρότερο γιο.

Όμως οι ψυχές, που απελευθερώθηκαν, αγνοούν το στεναγμό. Αυτές μόνο παρακαλούν για τη σωτηρία όλων αυτών που άφησαν πίσω τους.

Θα διαφύγουν αυτοί από το δρεπάνι του θανάτου;»

Αρ. Κουτσομάρης, Ερυθρός Σταυρός,

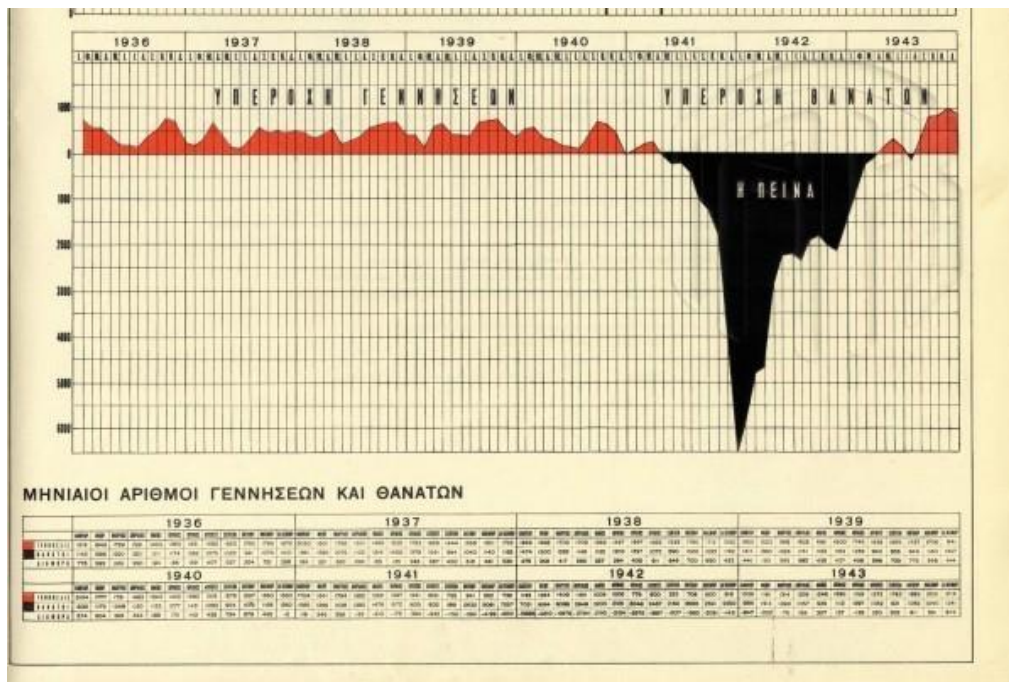
Αθήνα 1942.

¹⁶⁵ Κ. Γεωργουσόπουλος, *Σοφοκλέους Αντιγόνη*, Αθήνα 1994, σ. 450-457.

Παιδιά σκελετωμένα από την πείνα. Φωτογραφίες από άλμπουμ που εστάλη παρανόμως στον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό προκειμένου να γίνει γνωστό διεθνώς το δράμα της πείνας στην Αθήνα. Πηγή: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Γράφημα που απεικονίζει τις συνέπειες του φονικού λιμού της Κατοχής στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Υφυπουργείο Ανοικοδομήσεως – Κ. Α. Δοξιάδης (επιμ.), *Αι*

θυσία της Ελλάδος στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, Αθήνα 1946. Πηγή: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Κεντρική Υπηρεσία.

Βούλα Παπαϊωάννου, Συσσίτιο. Αθήνα, Δεκέμβριος 1941. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη / Φωτογραφικά Αρχεία.

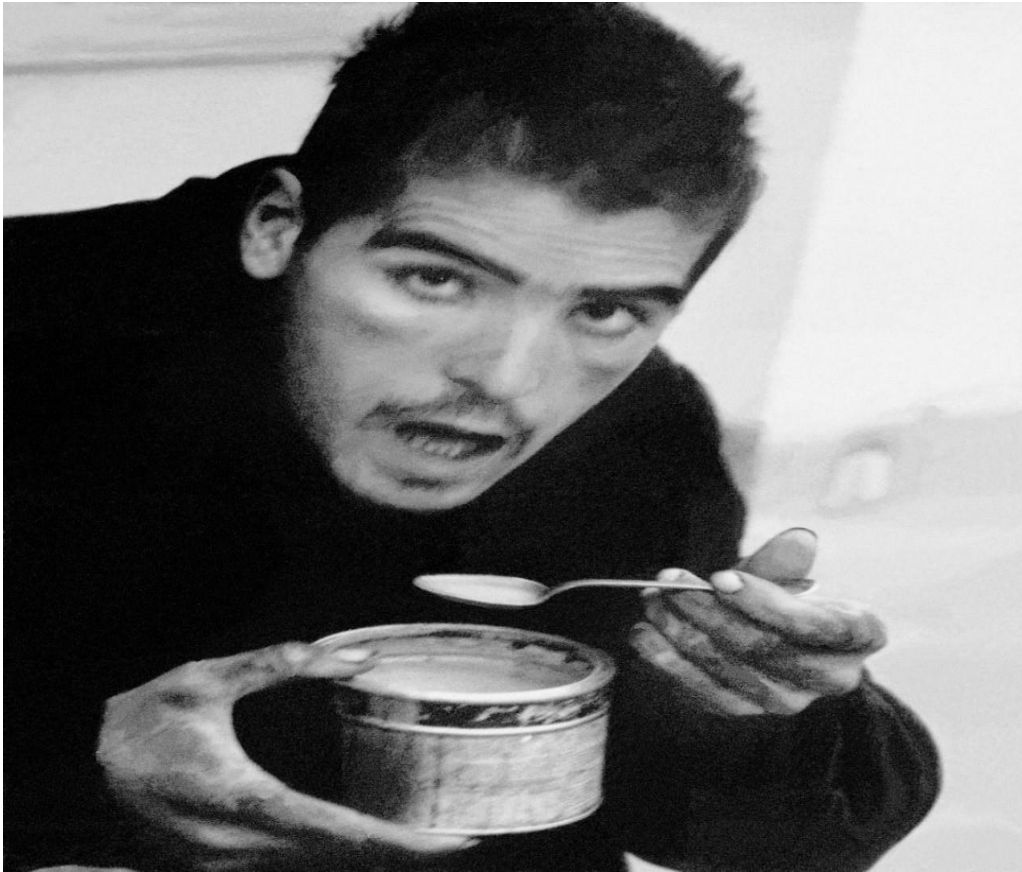
Σκελετωμένες ρακένδυτες γυναίκες στην οδό Σταδίου κατά την περίοδο της γερμανικής Κατοχής. Στο βάθος διακρίνεται ο τοίχος του προαυλίου της Παλαιάς Βουλής και ο ανδριάντας του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στην αρχική του θέση, στη συμβολή των οδών Κολοκοτρώνη και Σταδίου. Πηγή: Διεύθυνσις Εγκληματολογικών Υπηρεσιών της Αστυνομίας, 1941-1944.

Βούλα Παπαϊωάννου, Αθήνα 1941-42. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη / Φωτογραφικά Αρχεία.

Σκελετωμένα παιδιά στην Αθήνα του 1941-1942. Φωτογραφία της Βούλας Παπαιωάννου. Πηγή: Ιστορικά αρχεία του Ερυθρού Σταυρού.

Βούλα Παπαϊωάννου, Αθήνα 1941-42. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη / Φωτογραφικά Αρχεία.

Συσσίτιο Ανδρών Ταγμάτων Ασφαλείας στην Αθήνα. Πηγή: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
ΑΣΤΥΝ. Δ/ΣΙΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΒΟΥ ΑΣΤΥΝ. ΤΜΗΜΑ

Α Δ Ε Ι Α
Μ Ε Τ Α Φ Ο Ρ Α Σ Τ Ρ Ο Φ Ι Μ Ω Ν

Επιτρέπομεν εις τὸν Κωνσταντῆν
συμφωνῶς τῇ ὑπ' ἀριθ. 59471/31541 ἀποφάσει τοῦ Ὑπουργείου Ἐπισιτισμοῦ νὰ μεταφέρῃ εἰς ἐξῆς ποσότητος τροφίμων πρὸς οἰκογενειακὴν χρῆσιν. α' α' α' α' α'

1. Ἐλαίου μέχρι δύο δοχείων περίπου
2. Βουτύρου μέχρι ἑνὸς δοχείου
3. Ἐλαιῶν μέχρι 20 ὀκάδων
4. Γεωμήλων μέχρι 20 ὀκάδων
5. Τυροῦ μέχρι τριῶν ὀκάδων
6. Κρομμύων μέχρι 20 ὀκάδων
7. Ὠῶν μέχρι 30.
8. Οἰκιακῶν παρασκευασμάτων (τραχανᾶ χυλοπῆτες κ.λ.π.) μέχρι 15 ὀκάδων.
9. Ὄσπριων ἐν γένει τοπικῆς παραγωγῆς μέχρι 15 ὀκάδων.

Διπλὴ χρῆσις τῆς ἀδείας ἀπαγορεύεται.
Ἀθῆναι τῇ 28 Ἰουνίου 1941

Ο ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ
ΑΣΤΥΝΟΜΟΝΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Άδεια μεταφοράς τροφίμων από την επαρχία στην Αθήνα «προς οικογενειακή χρήση» το καλοκαίρι του 1941. Πηγή: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Βούλα Παπαϊωάννου, Θεραπεία κρυοπαγημάτων σε νοσοκομείο του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, Αθήνα, Απόκριες 1941. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη / Φωτογραφικά Αρχεία.

Το ορεινό έδαφος, το ύψος, το χιόνι και το πολικό ψύχος που επικρατούσε προκάλεσε το σοβαρότατο πρόβλημα των κρυοπαγημάτων και στους δύο αντιμαχόμενους. Τα κρυοπαγήματα προκαλούσαν τις περισσότερες φορές μεγαλύτερες απώλειες από αυτές των σκληρών μαχών (25.000 Έλληνες και 22.000 Ιταλοί παγόπληκτοι). Στην Έκθεση της Διευθύνσεως Υγειονομικής Υπηρεσίας του Γενικού Στρατηγείου αναφέρεται

συγκεκριμένα: «... Κάθ' όλον το εξάμηνον διάστημα διεκομίσθησαν εβδομήντα πέντε χιλιάδες (75.000) σχεδόν τραυματίαι, παγόπληκτοι και ασθενείς ήτοι αναλυτικώς τριάκοντα χιλιάδες(30.000) περίπου τραυματίαι, είκοσι πέντε χιλιάδες (25000) παγόπληκτοι και είκοσι χιλιάδες(20.000) ασθενείς...». Από ελληνικής πλευράς το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε επιτυχώς με τη χρήση λιπαντικών ουσιών και ειδικών μάλλινων επιδέσμων και καλτσών, που κατά χιλιάδες οι Ελληνίδες κάθε ηλικίας έπλεκαν και έστελναν στο μέτωπο.

Στιγμιότυπο από την Αθήνα της Κατοχής. Άστεγοι προσπαθούν να ζεσταθούν καθισμένοι πάνω στη σχάρα εξαερισμού του σταθμού του ηλεκτρικού. Πηγή: Διεύθυνσις Εγκληματολογικών Υπηρεσιών της Αστυνομίας, 1941-1944.

Βούλα Παπαϊωάννου, Συσσίτιο σε ίδρυμα για παιδιά. Αθήνα 1942-43. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη / Φωτογραφικά Αρχεία.

Περισυλλογή σωμάτων νεκρών πολιτών από τους δρόμους της Αθήνας, τον χειμώνα του 1941-1942.

Το «Άκκα», ένα από τα πρώτα σουηδικά πλοία που ναυλώθηκαν για τη μεταφορά τροφίμων από την Αμερική, ενώ ξεφορτώνει το πολύτιμο φορτίο του στους Μύλους Αγίου Γεωργίου στο Κερατσίνι.

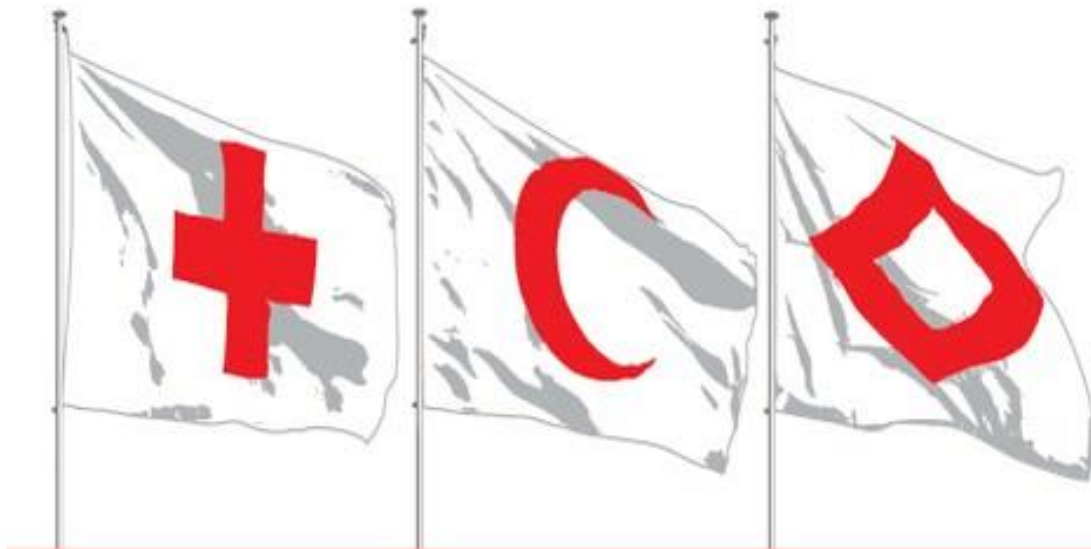

Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός

ICRC

Διεθνής Ερυθρός Σταυρός,

Έμβλημα Ερυθρού Σταυρού.

Ανθρωπιστική βοήθεια στέλνεται στην Ελλάδα.

Αποστολές ανθρωπιστικής βοήθειας από τον Ερυθρό Σταυρό.

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη, προσεγγίζεται ιδεολογικά η έννοια του εθελοντισμού και το πως η ανιδιοτελής προσφορά, κυρίως μέσω του Ερυθρού Σταυρού, βοήθησε την κατοχική Ελλάδα. Γίνεται αναφορά στην έννοια του εθελοντισμού και στο Διεθνή και τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό. Ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος και η γερμανική κατοχή αποδυνάμωσαν την Ελλάδα εξαθλιώνοντας την οικονομία και τη βιωσιμότητα του πληθυσμού της. Η Υγειονομική Επιτροπή και η οργάνωση των Στρατιωτικών Νοσοκομείων ήταν η προτεραιότητα, όπως και η αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας, που αν και είχε αντικειμενικά και υποκειμενικά εμπόδια υποκινήθηκε από ξένους εθελοντές και οργανώθηκε τελικώς από τον Σουηδικό Ερυθρό Σταυρό και με τη συμμετοχή και άλλων δομών.